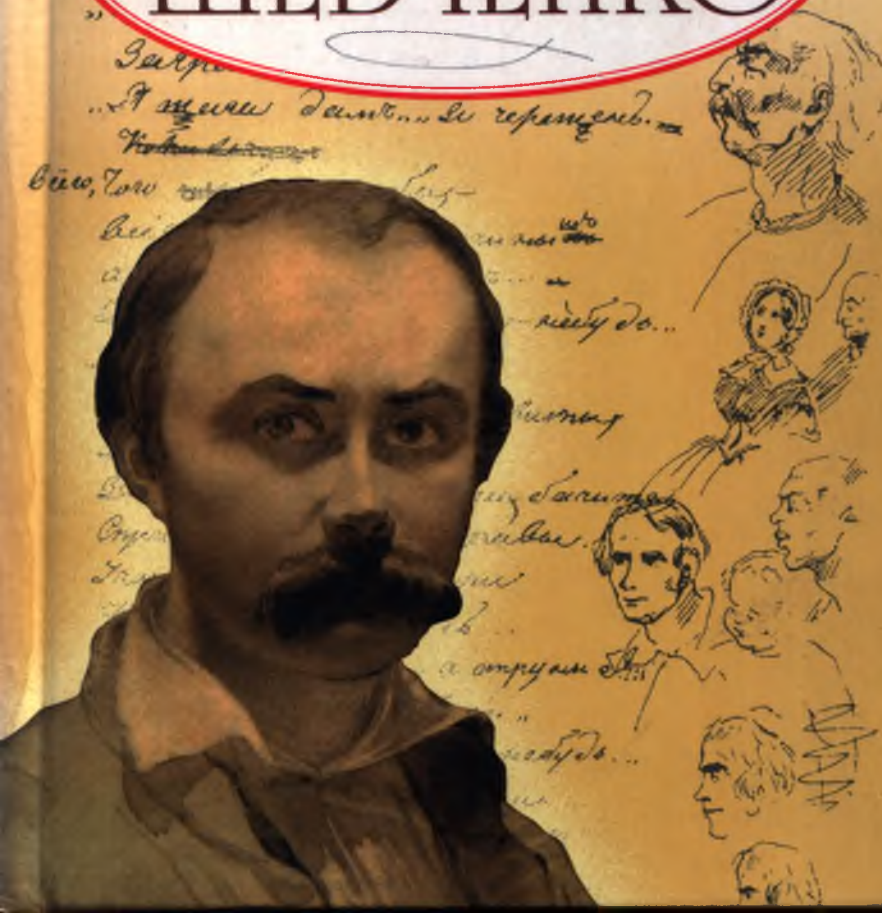

ІВАН ОГІЄНКО

(МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН)

Тарас ШЕВЧЕНКО

ІВАН ОГІЄНКО
(МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН)

*Тарас Шевченко з бігом часу
став у нас поетом, пошана до якого
перетворилася на всенациональну.
Це він помітно перетворив
і далі перетворює український народ
на політично й національно
дозрілу націю, це він дав усім
національну політичну ідеологію.*

Іван Огієнко
(Митрополит Іларіон)

111

Енергодарська
центральна міська
бібліотека

М. Шевченко

0-36

a

ІВАН ОГІЄНКО
(МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН)

1 Тарас ШЕВЧЕНКО

Упорядник,
автор передмови
і коментарів
Микола ТИМОШИК

Київ 2003

АВ	Цен
	М. Енергодарська

Енергодарська центральна міська бібліотека
--

ББК 83.3(1Укр)
О38

Редактор
Надія Тимошик

Випущено на замовлення
Державного комітету
телебачення і радіомовлення України
за Програмою випуску
соціально значущих
видань

ISBN 966-7821-16-1

© Тимошик М. С.,
упорядкування,
передмова, коментарі,
2003

КАНАДСЬКА ШЕВЧЕНКІАНА МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА

Наприкінці 50-х років минулого століття розкидана світами українська спільнота активно організовується довкола ідеї гідного пошанування генія і пророка свого народу Тараса Шевченка на честь “круглої” печальної дати — 100-річчя від дня його смерті, що випадала на 1961 рік. Найрезультативніше ця ідея почала здійснюватися на американському континенті — в Канаді і Сполучених Штатах Америки.

Серед різноманітних заходів — спорудження монументів і пам’ятників Великому Кобзареві, жалобні відправи, наукові академії — наші емігранти особливо акцентували свою увагу на публікації творів Шевченка або нових наукових розвідок про нього. На цю святу справу українці повсюди організовували збірки, які в основному складалися з нелегко зароблених власних коштів.

Так стали з'являтися великими накладами видрукувані на крейдяному папері портрети, листівки, поштові марки, книги.

Інститут шевченкознавства Української вільної Академії наук у Канаді вдруге вирішує перевидати чотиритомний "Кобзар" за редакцією і з ґрунтовними коментарями Леоніда Білецького. Перші два томи цієї неповторної праці, що мала в цілому 1976 сторінок, побачили світ ще 1952 року. Четвертий том вийшов через два роки. Цей проект здійснила УВАН спільно з видавничою спілкою "Тризуб".

Відоме на той час в усьому західному світі видавництво Миколи Денисюка відважується здійснити найповніше видання творів Тараса Шевченка в 14-ти томах, взявши за основу варшавські друки 1934–1938 років. 1960 року вже побачили світ три томи з цього крупного видавничого проекту. Як пам'ятки української культури, перевидавалися фототипним способом "Кобзарі" 1840 і 1860 років. Цю своєрідну Біблію українців було видано в англійському перекладі А. Гантера.

У цілому ж північноамериканська шевченкіана, не враховуючи календарів, лише за два роки — 1960–1961 — поповнилася 36-ма новими виданнями загальним обсягом 3950 сторінок, з них канадських було 13 (1530 сторінок)¹.

Осторонь цієї справи, звичайно ж, не міг стояти обраний 1951 року предстоятелем Української православної церкви в Канаді митрополит

¹ Бачинський Л. Шевченкіана в США і Канаді // Альманах "Гомону України" за 1962 рік. Торонто (Канада), 1962. С. 28.

Іларіон, відомий донедавна в науковому світі як професор Іван Огієнко.

Ім'я цієї людини належить до числа небагатьох учених-енциклопедистів, доробок якого у галузі шевченкознавства є особливо вагомим. Однак він і досі залишається практично невідомим не лише широкому читацькому загалу, а й фахівцям. Парадокс Огієнкової долі полягає в тому, що про Тараса Шевченка цей автор почав писати ще в студентські роки, продовжив ці досліді в Кам'янці-Подільському, Варшаві, Холмі, Лозанні. Однак через надто драматичні життєві ситуації, які доводилося постійно переживати політичному емігранту, колишньому професору і міністру уряду УНР, переважна більшість із розпочатих у різні роки і в різних місцях праць не була закінчена.

Завершити свою багатостраждальну шевченкіану Іларіон-Огієнко прагнув уже в Канаді. 100-річчя від дня смерті Кобзаря і стало якраз тим приводом, що спонукало систематизувати все написане досі, доповнити новим матеріалом і видати давно омріяну книжку з такою ж назвою — “Тарас Шевченко”. Однак фатум долі переслідував автора і тут — за свого життя він так і не побачив свою збірку шевченкознавчих творів надрукованою — вийшли друком окремими виданнями лише два дослідження. Десятки літ розміщений у різних коробках величезного архіву митрополита Іларіона у Вінніпезі цінний шевченкознавчий матеріал лежав у рукописному вигляді, чекаючи свого видавця.

Спробуємо на початку з'ясувати, якими ж були початкуючі спроби юного студента універ-

ситету Св. Володимира досягнути геній Кобзаря, житейські випробування долі якого Іван Огієнко нерідко “накладав” на свої, обумовлені власною долею, митарства? Спроби ці припадають на період співробітництва з україномовними газетами “Громадська думка” і “Рада”, поява яких стала результатом революційних подій 1905 року.

Іван Огієнко був у числі тих співробітників “Громадської Думки”, хто серед перших після закриття її властями у серпні 1906 року активно взявся за творення нового україномовного друкованого органу. Його співробітництво з “Радою” відразу набуває не лише системного характеру за періодичністю вміщуваних на її шпальтах матеріалів, а й нової якості за жанровим діапазоном, проблематикою виступів.

Публікації початкуючого журналіста в цій газеті можна умовно поділити на кілька груп. Першою є кореспонденції й замітки з місць про суспільно-політичні настрої на селі. Буваючи за завданням редакції у повітах Київської губернії, він уважно вивчає все, що там відбувається, прислухається до роздумів і міркувань своїх співбебідників, з болем у серці і переживанням за своїх героїв викладає на папері не лише побачене й пережите, а й прагне виокремити, загострити увагу на характерних тенденціях, найголовніших проблемах. Тому стрижень авторської думки, авторської позиції легко віднаходиться в кожній публікації.

Другу групу матеріалів складають есеї й нариси про сучасне авторові українське село, про матеріальне й духовне буття його меш-

канців. Тут молодий Огієнко найкраще виявив свої багатообіцяючі творчі потенції нарисовця-публіциста, справжнього майстра слова. Герої його нарисів — у переважній більшості або давні добрі знайомі, або випадкові попутники, з якими доля зводила в дорозі. Це прості, здебільшого безземельні, селяни зі своїми щоденними бідарськими клопатами, багатим внутрішнім світом, який раптом відкривається в щирій безпосередній бесіді, з трепетним очікуванням кращої будуччини — якщо не собі, то своїм дітям.

Зважаючи на читабельність таких публікацій, редакція “Ради” невдовзі замовляє Огієнкові цілий цикл публіцистичних виступів під загальною рубрикою “Нариси з духовного життя наших селян”. З цим відповідальним завданням репортер справився успішно. Так, протягом лютого-червня 1909 року на перших шпальтах цього часопису (з продовженням на внутрішніх розворотах) з’явилися чотири подачі нарисів зазначеної рубрики “Шевченко на селі”: “Чи знають Шевченка та його твори наші селяни?” (11 березня); “Як колись читали Шевченка?” (12 березня); “Що читають на селі” (9 квітня); “Українська самосвідомість наших селян” (4 червня).

Перший нарис цього циклу — “Шевченко на селі” — не випадково був уміщений на першій шпальті спеціального номера “Ради”, присвяченого пам’яті поета. Це — не традиційна розповідь про життєвий і творчий шлях генія українського народу, яка звичайно готується редакцією того чи іншого друкованого органу на-

передодні річниці народження чи смерті когось із відомих національних діячів. З-під пера Огієнка-журналіста народився зовсім інший твір — проблемний, доказовий, емоційний.

Перед тим, як писати цей нарис, автор провів своєрідне соціологічне дослідження, поклавши в його основу кілька запитань: що знають про життя Шевченка сьогоднішні селяни; які твори Кобзаря пам'ятають; чи бачили десь портрет з його зображенням. Висновок автор дослідження робить невтішний: "У нас на селі Шевченка не знають... Сумно стає на душі, коли чуєш од селянина, що портрета Шевченкового він ніколи не бачив, і що по сільських хатах його немає..."

Порушену в нарисі актуальну проблему автор сам же пропонує негайно розв'язати: "Моральний обов'язок всіх нас — розказати народові правду про його славного поета... Гарна дешева книжка про життя Шевченка, портрет, щоб міг зайняти собі почесне місце в кожній селянській хаті, — це був би найкращий вінок на пам'ятник нашому великому поетові".

Як на підтвердження актуальності і своєчасності цієї пропозиції, газета "Рада" вміщує в цьому номері спеціальну вкладку з портретом Кобзаря у виконанні відомого маляра Ф. Красицького.

Після постановля Української Народної Республіки Іван Огієнко береться за створення підручників і посібників з вивчення української мови всіма категоріями населення. Серед перших він готує своєрідного ~~порадника~~ студентам, вчителям, учням і всім, хто бажав самостійно

вивчати українську мову. 1918 року у видавництві книгарні Є. Череповського, що видавало переважно україномовну літературу, побачив світ його ґрунтовний *бібліографічний покажчик* “Українська мова”. В ньому містився перелік усіх виданих книг чи наукових розвідок, що мали бодай найменше відношення до української мови. “Нехай пересвідчаться й недовірки, — акцентував увагу читача в передмові до цієї книги автор, — що мову нашу “вигадано” таки не за останні роки і що праці по вивченню нашої мови почалися тому вже більше 300 років”.

Сам покажчик був побудований таким чином, що з нього зримо вимальовувалася структура майбутньої “Історії української літературної мови”, яку він закінчить і видасть лише 1949 року. Вже були окреслені назви розділів майбутнього видання — “Оборонці й вороги української мови”, “Пам’ятки української мови”, “Спор южан с северянами”, “Українська мова і її історія”, “Мова українська і мова московська”, “Чужі слова в українській мові”, “Теперішній стан в українській мові”, “Описи рукописів в українських архівах”.

Та приступати до написання такої книги автор не відважувався. Слід було помалу напрацьовувати матеріали окремих розділів. Так виникла ідея дослідити багату, глибоко народну мову Кобзаря, що лягла в основу української літературної мови, і на базі цього дослідження запропонувати читачеві своєрідного словника для повсякчасного користування, який би так і називався “Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови”.

Взявши за основу “Кобзаря” видання В. Доманицького 1910 року, Огієнко задумав створити повний словник мови Шевченка, широко застосувавши статистичний метод: біля кожного слова (як і його граматичної форми в конкретних реченнях), взятого з “Кобзаря”, цифрою означати кількість його вживання. Саме це видання було вибрано не випадково. Адже всі пізніші друки “Кобзаря” все більше й більше відходили від авторського оригіналу. І про це варто було комусь починати відверто говорити, звертаючи увагу видавців на небезпеку вільного поводження з найголовнішою для українців книгою. Зрештою, такому практично неконтрольованому процесу варто було поставити край. У цьому передусім бачив сенс своєї копіткої й виснажливої праці Іван Огієнко.

Незважаючи на вкрай несприятливі умови для наукових досліджень у Кам’янці-Подільському, він за короткий час виконує колосальну “чорнову” роботу: кожне слово з Шевченкових творів переносить на окрему картку, підкріплюючи його конкретною цитатою. Таким чином назбирається цілих 200000 (!) карток.

Не міг тоді й уявити Головноуповноважений уряду УНР у Кам’янці-Подільському Іван Огієнко, що така колосальна праця може пропасти. Але незабаром сталося саме так. Полишати останню столицю знекровленої Української Народної Республіки йому довелося наспіх одної холодної осінньої ночі 1920 року лине з легкою валізкою в руці, хворою вагітною дружиною (донька Леся народиться в січні 1921 у польському Тарнові) й наляканими двома синами. Не

знав, що весь той масив архівного матеріалу, перевезеного до міста над Смотричем і добре розширеного там, він вже більше ніколи не побачить.

Опинившись у Львові, професор Огієнко не полишає надії повернути архів, бодай хоч ту Шевченкову картотеку. 8 січня 1926 року, мріючи про повернення в Україну, він відважується написати листа до тодішнього секретаря Академії наук радянської України А. Кримського. Варто процитувати уривок з цього листа, аби читач міг відчувати хоч часточку болю душі подвижника науки, трагедію українського вченого, який за велінням обставин опинився у вигнанні, і бодай приблизно уявити той величезний пласт Огієнкової праці, призначений Україні і значною мірою втрачений Україною в горнилі безглузких громадянських битв і пожеж:

“Листом цим я звертаюся до вас, як до секретаря Академії, з уклінним проханням взяти в свою опіку все моє наукове майно, яке я полишив у Кам’янці. Починаючи з 1919 р., я збирав матеріал для історії української мови та наголосу, назбирав їх прямо цілі стоси — і все це в Кам’янці лишилося. Це великої ціни матеріал. Крім цього, я переніс на карточки всі твори Шевченка та Котляревського, бо задумав дати розвідки про мову цих письменників. І все це в Кам’янці... Чи вже як воно має там загинути? Далі, в Кам’янці полишив я багато закінчених та незакінчених своїх праць рукописних... (Йде детальний перелік цих рукописів. 3-поміж інших — підготов-

лені до друку монографії “Ключ Розуміння Іоанікія Галятовського, українського проповідника XVII віку” (20 друкованих аркушів), “Небо Новое” Іоанікія Галятовського (15 аркушів), “Брусилівське церковне цехове братство” (4 аркуші) — М. Т.).

Листом цим найсердечніше прошу Вас опікуватися цим науковим майном моїм і не дати йому загинути. Це ж великий та цінний матеріал, який я збирав більше 10 років. Невже йому пропадати? Не знаю, як то зробити, щоби цей матеріал зберігався при Академії — про це на місці Вам краще знати. Я хочу мати свій матеріал, бо я ще чуюся на силах викінчити його.

... Звертаюся до Вас, як син до коханого батька,— прошу поради та допомоги. Звичайно, якби визнали, що не настав час для того, про що прошу, то не треба й зачинати цього, щоб не наразити моїх рукописів на небезпеку”.¹

Писав Огієнко до найвищої інституції офіційної української науки після того ще двічі — у січні і в квітні 1927 року. Але відповідь з Києва так і не надійшла. Та й не могла надійти. А. Кримський мовчав не випадково. Уже тоді, з середини двадцятих років, в Україні все сильніше розкручувався маховик сталінських репресій. Вже тоді активізувалася кампанія шельмування помітної постаті в українській науці та в гро-

¹ ЦНБ ім. В. Вернадського НАНУ. Ін-т рукоп. Ф. 1. Од. зб. 23927. Арк. 6–12.

мадсько-політичний думці — віце-президента Всеукраїнської Академії наук (ВУАН) академіка Сергія Єфремова. Вже тоді в кабінетах ДПУ поспіхом, дико й цинічно, фабрикувалася справа “Спілки Визволення України”, де Сергію Єфремову авторами 250-ти слідчих томів була відведена роль керівника СБУ.

Свого першого листа до А. Кримського Іван Огієнко закінчив прохальним реченням: “Цього листа прошу дати прочитати академіку С. Єфремову”.

Не знав, не міг знати Огієнко, пишучи цю фразу як ще один “емісар петлюрівського уряду”, яка біда нависла над його побратимом. Тим більше не міг навіть здогадуватися учений, що у сфабрикованій “Справі СБУ” знайшлося місце і для аналізу його “антирадянської” діяльності в період ректорства в Кам’янець-Подільському державному українському університеті.

Втративши надію повернути кам’янецький архів, Огієнко відважується на неймовірне: в умовах еміграційної дійсності, будучи у Варшаві часом без роботи і засобів до існування не лише самого себе, а й сім’ї, він... заново створює картотеку мови Тараса Шевченка. Сам словник повністю був закінчений 1936 року й окремими частинами друкувався на сторінках редактованого самим автором часопису “Рідна Мова” протягом 1933–1939 років.

Окреме видання “Граматично-стилістичного словника Шевченкової мови” автор почав готувати до друку вже по переїзді до Канади. Книга побачила світ у Вінніпезі накладом товариства “Волинь” 1961 року. В передмові до неї автор за-

значив: “Ця моя праця виходить до вшанування столітньої (1861–1961) пам’яті з дня смерті нашого великого національного поета й борця за волю України і українського народу. І я щиро прагну, щоб ця праця ширше пішла серед українського народу і допомогла розростові української літературної мови, бо цього прагнув і великий наш Кобзар”.

Гідно поцінуючи це високовартісне видання, яке обов’язково варто перевидати в Україні, професор Альбертського університету в Едмонтоні (Канада), автор першого в світі мартирологу української літератури “Розстріляна муза” Яр Славутич назвав його “золотою короною шевченкознавства”.¹

У цьому словнику вміщено значний за обсягом розділ “Шевченко як творець української літературної мови”, який був підготовлений для книги *“Історія української літературної мови”* (1949). Тут автор ґрунтовно розглядає елементи мови Кобзаря, її милозвучність, синоніміку, народність і релігійність, а також новотвори та особливості авторського правопису.

Обґрунтовуючи внесок Тараса Шевченка в розвиток і ствердження нової української літературної мови, Іван Огієнко чи не першим серед вітчизняних учених на основі творів Кобзаря вирішує дослідити різницю між державницьким і територіальним (іншими словами — колоніальним) значенням виразів “в Україні” та “на Україні”. Цьому питанню він присвячує статтю

¹ Славутич Яр. Корона Шевченкознавства // Український Голос (Вінніпег, Канада). 1961. 5 липня.

“Вираз “в Україні” в Шевченка” (Віра й Культура. 1954, с. 20–22), довівши глибоке розуміння поетом різниці з вживанням прийменників *в* та *на* в контексті поняття *Україна*.

Ця глибоко аргументована стаття й сьогодні не втратила своєї актуальності, адже цілий ряд вітчизняних друкованих органів, не кажучи вже про засоби масової інформації сусідньої північної держави ще й досі вперто і свідомо підкреслюють нашу вторинність отим принизливим для українців прийменником “на” замість “в”, що й тепер визначає для читача таких видань нібито колоніальну залежність нашої держави від колишньої метрополії: “на Україні”, як на якійсь території Росії, а не в окремо взятій незалежній державі. Прикро, що такого підходу дотримуються не лише журналісти й політики, а й солідні російські вчені, видавці, скажімо, автори й редактори енциклопедичного словника “Книга”, що побачив світ у Москві 1999 року. В жодній же іншій статті, присвяченій друкарству котроїсь із колишніх радянських республік, такого підкреслено зневажливого ставлення до держави на кшталт “на Узбекистані”, “на Естонії” чи навіть “на Білорусі” в цьому виданні не віднайти.

Досліджуючи життєвий і творчий шлях Тараса Шевченка напередодні століття від дня його смерті, митрополит Іларіон побачив у цій даті ще один ювілей — сторіччя з дня скасування панщини — цього ганебного тривалого рабства українських селян. Як відомо, вістку про підписання російським царем давноочікуваного указу Тарас Шевченко почув за тиждень до своєї смерті. Отож, як зазначає автор, він

помирає спо-

Енергодарська
центральна міська
бібліотека

кійно, бо сам безконечно багато зробив для знищення цього рабства в Україні”.

Серед того дієвого, що зробив Шевченко для визволення селянства з кріпацької неволі, була збірка його позацензурних віршів, що вийшла друком без відома автора 1859 року у Лейпцигу під назвою “Новые стихотворения Пушкина и Шавченки” й завдала чимало клопотів стовпам Російської імперії. Про виняткову роль цієї книги в національному пробудженні зокрема Західної України так захоплено писала свого часу Наталя Кобринська: “В тім самім часі заворушились у нас і інші сили. Роздались інші голоси, в тім же 1859 році вийшла невеличка книжечка “Стихотворения Пушкина и Шавченки”, де перший раз побачили світ Божий такі огністі твори Кобзаря як “Кавказ”, “Посланіє”, “Заповіт”. Книжечка ся електричною іскрою упала в серця нашої молодіжі, котрих не могла вдовольнити мертвеччина університетських викладів Головацького”.¹

Митрополит Іларіон зацікавився цією подією і вирішив глибоко простежити історію створення “Новых стихотворений...” та впливу опублікованих там поезій Шевченка на посилення антикріпосницького руху в Росії. Так з’являється рукопис *грунтовної монографії* “**Перше видання революційних віршів Тараса Шевченка**”, уривки з якої автор уміщує з продовженням у кількох числах щомісячника “Віра й Культура” за 1961 рік.

На думку автора монографії, видану в Лейпцигу 1859 року книгу без перебільшення можна вважати безцінною. І не лише тому, що через невеликий наклад вона нині є вкрай рідкісною. А передусім через те, що це було перше прижиттєве безцензурне видання творів Великого Кобзаря — найсильніших і найразючіших за своїм змістом, які в тяжку пору національного гноблення піднімали дух народу, будили його думку.

Поява цієї невеликої збірки невдовзі після відбуття Тарасом Шевченком десятирічного ув'язнення в далеких закарпатських степах має свою драматичну історію, на якій варто загострити увагу.

Добре розуміючи неможливість видання гострих політичних і глибоко патріотичних творів Кобзаря в Російській імперії в умовах жорстокої царської цензури, друзі Шевченка виношували наміри опублікувати такі твори за кордоном.

За цю вкрай складну й небезпечну справу взявся Пантелеймон Куліш. Відбувши, як і Шевченко, заслання за участь у Кирило-Мефодіївському братстві і повернувшись в Україну, він став збирати розпорошені повсюди численні списки рукописних творів поета. І в 1858 році, їдучи до Брюсселя, Кулішеві вдається непомітно переправити ці твори через кордон.

У Лейпцигу письменник знайомиться з німецьким видавцем і книгарем Вольфгангом Гергардом, який незадовго до цього започаткував випуск книжкової серії "Русская библиотека". Редагував цю серію російський політичний емігрант, письменник Іван Головін. Це була цікава постать тодішнього громадсько-політичного і

літературного життя, яка у контексті нашої розмови заслуговує теплої згадки.

Будучи за походженням з дворян Тверської губернії, І. Головін мав можливість здобувати освіту в Дерптському університеті, після закінчення якого був прийнятий на службу в Міністерство закордонних справ Росії і в 1842 році виїхав до Німеччини. Там перейнявся вільнолюбними ідеями і після випуску французькою мовою своєї праці “Дух політичної економії” вступив у конфлікт з Третім поліційним відділом. Прізвище Головіна заноситься до списку неблагонадійних. Згодом його заочно було позбавлено дворянства й засуджено на каторжні роботи із засланням до Сибіру. Після безуспішного клопотання про скасування присуду Іван Головін вирішує назавжди залишитися в Німеччині. 1858 року він приймає запрошення видавця “Російської бібліотеки” працювати у видавництві Вольфганга Гергарта.

Тому й не дивно, чому Іван Головін так гаряче зацікавився переданими від Куліша Шевченковими поезіями й вирішив негайно їх опублікувати в одній збірці з такими ж вільнолюбними поезіями О. Пушкіна.

Ця книга, що склала восьмий том “Русской библиотеки”, побачила світ 1859 року і відразу потрапила до списку заборонених для ввезення і поширення в межах Російської імперії. Та незважаючи на це, немало її примірників знайшли свого читача саме в Росії і Україні.

Підсумовуючи результати свого всестороннього аналізу лейпцизької збірки, автор дослідження про неї справедливо зазначає: “Нема

більшої історичної події в Україні, як 19 лютого (3 березня) — день скасування панщини... З цим днем пов'язане все життя Т. Шевченка, вся його праця, вся його творчість! І столітній спомин про смерть Тараса Шевченка треба конче зв'язати в одне ціле з століттям повалення панщини. Бо в великій події повалення панщини революційні вірші Т. Шевченка відіграли величезну агітаційну роль: вони ходили в рукописах тисячами по всій Росії, по всій Україні. І зробили своє діло — панщина впала. Це діло — славне діло повалення рабства-панщини — робило й лейпцизьке видання революційних віршів Т. Шевченка 1859 року. І в цьому його історичне значення”.

На перед'ювілейний період з відзначення пам'яті Тараса Шевченка припадає й написання митрополитом Іларіоном глибоко вираженого, аргументованого, перейнятого небайдужістю до порушеної проблеми дослідження **“Чергові завдання шевченкознавства”**.

Поява цієї праці була обумовлена двома причинами.

По-перше, посилюючою в Радянському Союзі тенденцією захувати до спільників побудови “нового, справедливого комуністичного суспільства” Великого Кобзаря й подальше ревізування як самої його біографії, так і окремих творів. З програмних і позапрограмних видань Шевченко поставав перед радянським читачем передусім як войовничий атеїст, борець проти кріпосницької неволі селян, снівець дружби і єднання з великим російським народом. Зрозуміло, що в умовах диктату комуністичної ідеології тодішні дослідники вимушені були здебіль-

шого обслуговувати визначені наперед ідеологічні постулати й догми, не кажучи вже про свободу у виборі теми, її істинно наукове обґрунтування. Таким чином, радянські вчені об'єктивно не могли дослідити повну й правдиву Шевченкову ідеологію. Зробити це, на думку автора статті, мусять українці за кордоном.

По-друге, в самій діаспорі нерідко возвеличення імені Тараса відбувалося формально, за заздалегідь визначеним сценарієм, — здебільшого проведенням різноманітних просвітницьких заходів, без акцентування на сутності його мук і страждань, його закликів і благань до земляків, як в Україні, так і поза Україною суших. Чого вартує, скажімо, його розпачливий клич “Обнімітесь, брати мої, молю вас, благаю!” в умовах перманентних сварок, з'ясування стосунків, розбрату, воювання за “булаву” серед представників різних політичних партій, організацій і товариств в еміграції — всього того, що, мов іржа, підточувало сили єдиного українського організму, знекровлювало його, відволікало від головного. Тому-то митрополит Іларіон з гіркотою констатує, що ми ставимо повсюди Шевченкові пам'ятники, але всього його ще не знаємо й не все зробили, аби пізнати.

Серед першочергових завдань шевченкознавства автор, таким чином, визначає потребу повного, позбавленого політичної заангажованості, опису життя й праці поета-борця. Високо оцінивши ґрунтовні діаспорні дослідження П. Зайцева (Мюнхен), Л. Білецького (Вінніпег), він сподівається, що за ними підуть послідовники.

Молоді наукові сили, на переконання Огієнка, зобов'язані покінчити з підтримкою практики видань "Кобзарів" з різними змістовими акцентами, що поширено не лише в Радянському Союзі, а й за кордоном. Отож, на часі ґрунтовне вивчення текстології Шевченкових творів і їхнє повне видання. Цього не можна робити без видання на початку фотографічних копій з оригіналів усього "Кобзаря".

Загострено увагу ще на одній негативній тенденції: радянські видавництва десятки років друкують "Кобзаря" з одними й тими ж примітками, затвердженими в Москві. Примітки ті не лише вбогі, неточні, але й фальшиві. Вони лише вводять в оману читача, а не допомагають йому об'єктивно відкрити очі на нашу історію, на постань самого автора.

На думку Огієнка, друкувати твори Шевченка, адресовані для широкого читача, слід за сучасним правописом, а не сіяти правописного хаосу в головах підростаючого покоління українців, у яких країнах вони б не мешкали. Навіть таке питання як належна розстановка розділових знаків, з урахуванням особливостей авторського синтаксису, також не може розглядатися другорядним з урахуванням того, якої шкоди завдали звучанню і сприйняттю Шевченкових творів радянські редактори.

До речі, на цю проблему звернув увагу ще один невтомний і ретельний дослідник творчості Кобзаря Сергій Єфремов. Аналізуючи "внесок" радянських видавців у зісuttя шевченкових текстів, він з гіркотою зазначав у своєму "Щоденнику": "... Варто над рукописом попрацюва-

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК
ЗБІРНИК ЗАХОДОЗНАВСТВА
VI (4)

ЯР. РУДНИЦЬКИЙ

ШЕВЧЕНКІЯНА НА ЗАХОДІ
SHEVCHENKIANA IN THE WEST

The Leipzig Edition of Shevchenko, 1859

Вінніпер 1959 Канада

Канадська шевченкіана.
Обкладинка дослідження проф. Я. Рудницького
"Шевченкіяна на Заході". Вінніпер, 1959

ти, бо він дає матеріал ваги неоціненної і для біографії автора, і для психології його, і навіть чисто філологічний. Навіть пунктуація у Шевченка, з першого погляду, цілком дика й хаотична, має свій логічний сенс, свою систему, свій стиль. Перемінивши її шаблонно, редактори цілком змінили міцний, рубаний стиль Шевченка на тягуче-мляві періоди, себто, зовсім іншого надалі вигляду текстам”.

На превеликий жаль, ця глибоко науково й методологічно вивірена ґрунтовна стаття митрополита Іларіона не побачила світ ні окремим виданням, ні в журнальному чи газетному варіанті ряду тиражних діаспорних видань. З'явилася вона в світ лише в двох подачах на шпальтах його ж місячника української богословської думки та культури “Віра й Культура”, пропагандистські можливості якого були обмежені.

Виносячи на суд української діаспори програмну статтю, яка стосувалася справді невідкладних проблем сучасного шевченкознавства, митрополит Іларіон був далекий від думки когось повчати, давати завдання. Скоріш за все, такі орієнтири він ставив передусім перед собою. Адже коли проаналізувати проблематику його невиданих досі рукописів, присвячених Шевченкові, то вона якраз і охоплює чи не весь цей окреслений у статті діапазон.

Взяти, скажімо, глибоко новаторське дослідження “Шевченкові рукописи”. Приступаючи до його написання, автор поставив перед собою завдання віднайти аргументовані відповіді на цілий ряд важливих питань: хто, коли і як вивчав рукописи Шевченка; за яких обставин губилися

оригінали і як вони продовжували своє буття в переписаних різними людьми копіях; якого розмаху набуло списування цих творів і як це вплинуло на подальші розходження з оригіналами; на чому писав Шевченко; які рукописи перебували під судом; яким був правопис автора; чому тексти його творів у різних виданнях мають такі відмінності?

Перечитуючи сьогодні цю неповторну рукописну працю, що пролежала невідомою в канадських архівах кілька десятків років, не перестаєш дивуватися захопленістю автора предметом дослідження, прагненням розширити обрії шевченкознавства, виокремити ті його грані, які є вкрай актуальними, але мало вивченими попередниками.

Справді, чи хто з дослідників — зарубіжних і вітчизняних — прагнув так ґрунтовно проаналізувати рукописну спадщину Шевченка саме в контексті її автентичності й привнесеної за різних обставин варіативності? Практично ніхто. А це ж справді архіважливе питання, розважливе дослідження якого дає можливість виокремити ту грань, за якою закінчувався образ справжнього Тараса Шевченка і починався сфальшований, неадекватний, розмитий. Звідси починалося й фальшування його творчості, “приписування” йому того, що Шевченко ніколи не писав та й не міг написати в силу своїх переконань і устремлінь.

Класичним прикладом такого фальшування може стати найбільш вражаюча атеїстична фраза із “Заповіту”, яка й сьогодні побутує у виданнях “Кобзарів”, але яка для глибоко віруючого

поета від початку здавалася чужою, нелогічною, кимось грубо вставленою. Йдеться про фразу “Я не знаю Бога”, що подається так:

*Все покину і долину
До самого Бога
Молитися... А до того
Я не знаю Бога*

(тут і далі — виділення
мої. — М. Т.)

При детальному вивченні автографів Огієнко віднаходить і цю фразу, вставлену пізніше, й іншу, яка первинно звучала так:

*Все покину і долину
До самого Бога
Молитися... А до того
Поховайте та вставайте.*

Це — лише один приклад, а їх Огієнко подає в своєму дослідженні десятки. І всі вони потребують ґрунтовного, скрупульозного вивчення сучасними шевченкознавцями. Адже й через десятки літ після написання цієї праці митрополитом Іларіоном актуальність її не втрачена й нині, бо питання про автентичність рукописів Шевченка, незважаючи на неодноразові спроби академічного їх видання, сьогодні не можна вважати вичерпаним.

Логічним продовженням пошуків митрополитом Іларіоном відповідей на поставлені в попередніх працях запитання можна розцінювати й початок роботи над новим дослідженням, яке

в рукописному вигляді одержало назву “Видання Шевченкових творів”.

За задумом автора, це мала бути не звичайна бібліографія із традиційним коротким описом виданих творів за такими параметрами: назва, час, місце видання. Вимальовувалося досить оригінальне і багато в чому новаторське видання. Взявши в основу хронологічний принцип появи будь-якого твору Шевченка у будь-якому місці, Огієнко задумав дати якомога повнішу картину долі цього твору: починаючи від рукописного варіанту й аж до його поширення у надрукованому вигляді. Подавалася інформація щодо цензурних перипетій кожного видання; конкретно зазначалося, де і в яких місцях сталися цензурні правки чи викидки уже набраних текстів; перелічувалася вся періодика (альманахи, журнали, газети), де були першодруки цих творів; названі твори, де використані, як епіграфи, витяги з “Кобзаря”, а також прізвища видавців і редакторів; зазначалася наявність та авторство ілюстрацій; спеціально виокремлювався навіть величезний масив рецензій на твори Тараса Шевченка.

На жаль, такий серйозний творчий задум втілити сповна митрополиту Іларіону не вдалося. Найголовнішими були дві причини: хвороба й відсутність значної кількості первинних матеріалів. Але й те, що було зроблене, є надто цінним і потрібним.

В Івана Огієнка є ще одне цілком новаторське дослідження, тема якого досі розглядалася в радянському шевченкознавстві винятково через викривлене дзеркало. Йдеться про так звані атеїстичні погляди Кобзаря, риси “войовничого ате-

їста", якими його наділяли ідеологи тоталітарного режиму. Нове шевченкознавче монографічне дослідження, яке дістало назву "Релігійність Тараса Шевченка", задумувалося в абсолютно іншому ключі — показати витоки релігійності, глибокої побожності автора "Кобзаря", всебічно проаналізувати всі ознаки релігійності його стилю.

Тему цю митрополит Іларіон вважав для себе глибоко важливою й принциповою. Адже і його багаторічний досвід як професора та вченого, і особливо його відповідний духовний сан "вимагав у цій тонкій справі повної об'єктивності та глибокої обдуманості". Що собою являє релігійність творчості митця, за якими ознаками можна аналізувати релігійний стиль Тараса Шевченка, в якому контексті поет розглядає християнські святині, як вживаються в текстах слова *Бог, Господь, сповідь, хрещення, причастя*, як ставляться до церковних канонів Шевченкові герої — ось запитання, на які знайде читач вичерпні відповіді, читаючи цей твір.

Надзвичайно цінними для глибшого розуміння постаті поета є розділи цієї монографії, присвячені так званій його богохульності. Йдеться про з'ясування обставин і поведінки Тараса Шевченка тоді, коли душу його охоплювали розпач і безнадія. Автор твору стверджує, що розпач Шевченків часто був тяжкий, а безнадія темна й паморочна, але свідомим "богохульником" він ніколи не був.

Цілий ряд переконливих аргументів з цього приводу стверджуються в творі таким висновком: "Усе своє життя Шевченко в своїх творах

ревно й ясно навчав чесного святого Божого життя та Божої Правди. Можна сказати, що “Кобзар” — це високочеснотна книга і тільки іноді бачимо висліди його морочної безнадії, що каламутила його чисту святу ідеологію. **Щоб судити Шевченка, треба глибоко його зрозуміти, інакше наш суд буде неправдивий.** Та й не забуваймо, що повного “Кобзаря” Шевченко сам не редагував. А коли б редагував, безумовно деякі свої вірші він би викинув. Бо вони зародилися в нього в час глибокої безнадії...”

Якими чесними і важливими є ці слова, адресовані, передусім, сучасним “відкривачам” та “інтерпретаторам” генія української нації, які, забувши про святе в душі, видають немалими накладками свої сенсаційні, глибоко неправдиві й аморальні в своїй сутності “вурдалакуваті” сентенції.

Розділи цієї книги “Три літа” і “Століття скасування панщини” є по суті окремими фрагментами майбутнього широкого життєпису Тараса Шевченка, яке задумав митрополит Іларіон, але яке розгорнути по-справжньому так і не встиг.

Чергова недуга підкрадалася до нього віддавна, але поступово. Ще пам’яталися всім хвилюючі урочистості з нагоди його 75-ліття, яке відзначалося 1957 року. З метою пошанування високоповажного ювіляра тоді було утворено Ювілейний комітет, результатом праці якого стала ошатно видана незабаром “Ювілейна книга на пошану митрополита Іларіона”. У ній були вміщені привітання, а також нарис А. Нестеренка про життя і творчість ювіляра, інші наукові матеріали, надіслані на адресу комітету.

На урочистій академії, влаштованій на честь митрополита із зворушливою, піднесеною промовою виступив і винуватець торжества. На жаль, виступ на тій академії не був опублікований, але його зберіг для нащадків, записавши на плівку, добрий приятель митрополита о. Сергій Герус. А вже син його професор Олег Герус подарував копію плівки авторові цих рядків. Особливо зворушують у тому виступі такі слова: “Я багато пережив гіркоти, але рідко хто переживав таке й щастя. Я ж пережив добу відродження українського народу, був свідком того... Настане час, коли думки, що сіються тут, перекинуться туди, в Україну, і дадуть міць визволеному народові” (виділення моє — М. Т.).

Членам же делегації від церкви, які прийшли привітати владу в його помешкання з ювілеєм і побажати ще довгих літ плідної праці в ім'я української справи і церкви, він з добродушним усміхом сказав, що сам “не пильнував у календарі зростаючого числа своїх років, а тільки пильнував, щоб зростала праця, і працею він міряє час свого життя. То ж і це побажання він приймає тільки як побажання якомога довше служити Богові й народові своєю працею для Української церкви в Канаді, з якою він злився в одно ціле”.¹

Саме в цю пору серед української громади неозорої Канади народжується ідея спорудження в столиці канадських українців — степовому

¹ Делегація церкви поздоровила владу митрополита // Вісник Української православної церкви в Канаді (Вінніпег). 1958. 1 лютого.

Вінніпезі — величного пам'ятника національному символі України Тарасові Шевченку. Ідея ця почала матеріалізовуватися в 1959 році, коли під час роботи VI Конгресу українців Канади (КУК) було оголошено про рішення уряду Манітоби дати дозвіл українцям спорудити такий пам'ятник на центральному майдані перед парламентом. Тоді ж КУК створив Шевченківський комітет, який розпочав кампанію збірки фондів, необхідних для реалізації цієї ідеї.

Маючи на робочому столі ряд незакінчених рукописів про життя і творчість Тараса Шевченка, митрополит Іларіон особливо радіє такому рішенню. Незважаючи на недугу, хоче реально підтримати акцію збору коштів. 28 липня 1959 року він виступає зі спеціальною проповіддю "Поет на службі народові: з приводу початку всеканадської акції збору пожертв на пам'ятник Тарасові Шевченку". Ось фрагмент цього послання:

"По всіх країнах українці вже готуються поставити достойного пам'ятника своєму геніяльному духовному провідникові. І в нашій милій Канаді, де український народ вільно перетворюється в могутню й свідому націю, Комітет Українців Канади уже приступив до справи поставлення пам'ятника Тарасу Шевченку в м. Вінніпегу на прехорошій площі перед провінціяльним парламентом.

На цього пам'ятника потрібні немалі кошти, і я цим моїм архіпастирським посланням закликаю весь український народ у Канаді щедро відгукнутися на цю велику й величну національну справу та зложити і свій дар на

побудову цього пам'ятника. Нехай не буде ані одного українця, щоб він не виконав цього свого національного обов'язку!

Щоб справа була організована, закликаю все наше духовенство і всіх наших вірних свої пожертви на пам'ятник Шевченкові у Вінніпезі складати й пересилати на руки нашої Консисторії”.

За короткий час канадські українці зібрали 175 тисяч доларів. Значна частина цієї суми була від православних українців, які відгукнулися на заклик свого душпастиря.

У ті піднесені хвилини, які переживав митрополит Іларіон, ніхто не міг підозрювати, що на його долю випадуть нові випробування, нові фізичні й душевні болі. Власне, повторилося все так, як було ще в далекій Лозанні 1945 року. Недуга з особливою силою нагадала про себе в березні 1961-го. Саме в ті урочисті Шевченківські дні, коли мало не вся українська Канада зібралася на парламентській площі столиці Манітоби, де урочисто відкривався пам'ятник Тарасові Шевченку, митрополит Іларіон не міг піднятися з постелі.

9 липня того ж року на парламентський майдан у Вінніпезі, до нового пам'ятника великому українцеві, знову зібралася українська спільнота. За даними тодішніх пресових повідомлень, було близько 50 тисяч людей. Відбувалася церемонія посвяти пам'ятника представниками різних релігійних конфесій. У митрополита Іларіона десь з'являються сили, аби прибути на майдан і відслужити повний церковний канон тієї урочистої

служби. Про цю хвилюючу мить він згадав у вступі до свого дослідження “Релігійність Тараса Шевченка”:

“Привселюдно 9 липня 1961 року у Вінніпегу на парляментській площі, у присутності може 50 тисяч народу, я поблагословив пам’ятника Т. Шевченкові. Поблагословив по довгих роздумуваннях, поблагословив свідомо. Тепер хочу ніби висповідати Шевченка і дати йому повне відпущення його вільних і невольних гріхів, як особа духовна. Бо ж Шевченко став душею всього українського народу!”

Хвороба відступила лише на кілька днів. Чергова кількаденна візитація до Калгарі, Робліна і хутора Петлюра, куди він поїхав практично відразу після освячення пам’ятника, давалася вже через сили. “Глухі болі віддавна не спинялися, — запише згодом у своєму щоденнику Іларіон. — Але я їх терпів, мусив терпіти, бо праці було завжди багато”.

“Денник зболілої душі” — так називається цей невеликий за обсягом (20 сторінок) рукопис, який вів митрополит Іларіон у вінніпезькому шпиталі, куди його терміново доставили 23 липня 1961 року. Операцію, яку треба було робити ще два-три роки тому, вирішили не відкладати. Сталося це 27 липня. Протягом двох тижнів після операції стан погіршувався. І весь цей час він тримав у руках рукопис “Денника”. Ось одна з його сторінок:

34 *“Писав його кров’ю серця, в безконечні ночі, коли я з болям позостався сам-на-сам.*

І кожне написане слово я глибоко пережив. Писав я часом і для того, щоб відтягнути свою гарячу думку на інше і тим заглушити нелюдські терпіння. Коли я переставав писати, болі збільшувалися...”

Запис за 12 липня:

“Стан погіршився. Йдеться про другу операція. Боюся її, бо це — кінець. Написав сьогодні духовного заповіта про моє майно і про мого наступника.”

Запис за 13 липня:

“Сьогодні в мене святковий день: о. Герус приніс мені посилку. Проф. Міллер прислав мені стару дорогу іконку Св. Дмитрія Туптала. Йй, може, 200 років... Святий Дмитрію, порятуй мене в недузі! Тепер я маю свого улюбленця з собою! Глибоко вірю, що він допоможе мені!”

Хто знає: чи іконка Св. Дмитрія Туптала, героя майбутнього історичного дослідження, справді порятувала, чи Богові було угодно ще залишити його на цій грішній землі на якийсь час для праведних справ, але здоров'я митрополита стало незабаром поправлятися.

Через місяць його виписали з лікарні і він ще якийсь час лікувався в домашніх умовах. Тоді ж і закінчив свою одну з програмних шевченкознавчих праць “Релігійність Тараса Шевченка”...

Мрія Івана Огієнка (митрополита Іларіона) опублікувати в одному томі з назвою “Тарас Шевченко” всі свої шевченкознавчі праці здійс-

нилася лише тепер — більш ніж через чотири десятиліття після написання цих праць і через тридцять літ після смерті автора.

Дуже хочеться, аби сьогоднішній читач, беручи до рук цю унікальну книгу, міг не лише розумом, а й душею і серцем доторкнутися до цих дивовижних сторінок. Сторінок, що, без перебільшення, писалися кров'ю серця і призначалися Україні.

Для тих же молодих дослідників-шевченкознавців, які нині читатимуть цю книгу, на фоні щемкого відчуття її незакінченості нехай з'являється сильне й непереможне бажання її продовження. Початок, зроблений у нелегких умовах еміграційної дійсності невтомним сівачем на українознавчій ниві Іваном Огієнком (митрополитом Іларіоном), гідний того, аби мати талановитих і небайдужих послідовників.

**Микола ТИМОШИК,
доктор філологічних наук,
лауреат премії імені Івана Огієнка**

ШЕВЧЕНКОВІ РУКОПИСИ

1 ВИСОКЕ ЗНАЧЕННЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Тарас Шевченко з бігом часу став у нас поетом, пошана до якого перетворилася на всенаціональну. Заслуга Шевченкового “Кобзаря” в історії світогляду українського народу величезна. Це він помітно перетворив і далі перетворює український народ на політично й національно дозрілу націю, це він дав усім національну політичну ідеологію.¹

Ціле своє життя Шевченко був не тільки поетом, — він був і правдивим українським громадянином, патріотом, який завжди гаряче відгукувався на долю й недолю українського народу. І це підкреслив сам Шевченко. Як подає А. Козачківський у своїх спогадах, у червні 1859 року Шев-

¹ Див.: Іларіон. Поет на службі народу // Віра й Культура. 1959. Ч. 12.

ченко милувався українською природою і сказав: “Яке хороше життя поета, коли б він міг бути тільки самим поетом, і не бути громадянином!”

2 ВИВЧЕННЯ ШЕВЧЕНКА

Вивчення творів Шевченка за останні 50 літ гніло так далеко вперед, і часом маємо це вивчення дуже глибоким. Хоч не багато маємо виданих більших монографій для глибшого вивчення цілого Шевченка, але можемо вказати на три видатні праці.

Марієтта Шагінян (1888), вірменка з походження, року 1941-го випустила цінну працю на 271 сторінку — “Тарас Шевченко”. Цю працю М. Шагінян ще й далі доповнювала, року 1944-го вона боронила її як наукову докторську дисертацію, і року 1946-го ця дисертація вийшла книжкою на 359 сторінок. Оперта головно на реальних джерелах, праця М. Шагінян внесла чимало нового у вивчення всієї творчості Т. Шевченка. (Оминаю, звичайно, комуністичну ідеологію, яку авторка накидає Шевченкові).

У роках 1952–1955 проф. Л. Т. Білецький (1882–1955) закінчив своє цінне видання “Кобзар” в чотирьох томах. У цьому виданні подано багато глибоких думок і про Шевченка, і про його рукописи. На жаль, смерть передчасно забрала видатного шевченкознавця і він не здійснив своєї мрії — дати широку окрему монографію про життя й творчість Тараса Шевченка.

Року 1955-го НТШ в Мюнхені видало працю проф. Павла Зайцева "Життя Тараса Шевченка", на 400 сторінок. Один з найкращих шевченкознавців, П. Зайцев написав дуже цінну монографію, подавши підсумок нашого сучасного знання Шевченка як поета і як людини. На жаль, ця цінна праця видана так, що нею тяжко користатися: без показчиків, без змісту, без зазначення, звідки береться те чи інше твердження.

3 ВИВЧЕННЯ РУКОПИСІВ

Непомірно мало йде вивчення стану Шевченкових рукописів. Знаємо, що ще й досі ці рукописи не об'єднані в одному місці і належно не вивчені. Українська Академія наук у Києві зібрала їх уже багато, але ще багато знаходиться їх і поза Києвом. А саме вивчення рукописів не пішло далі початку.

Кожен шевченкознавець добре знає, що давно вже наспів час видати окремим фотографічним альбомом усі відомі рукописи творів Т. Шевченка, бо це єдине дало б змогу усталити точний зміст Шевченкових творів. Бо треба таки ствердити, що розбіжність по Шевченкових рукописах часом аж надто велика.

На жаль, Київська Академія наук, що єдина спроможна зробити це, такого альбому ще не видала, і нема надії, щоб вона це скоро зробила.

Справу стану рукописів творів Т. Шевченка найглибше дослідив свого часу Василь Домани-

цький (1877–1910), що року 1907 випустив у Києві свою монографію “Критичний розслід над текстом “Кобзаря”. На жаль, загального досліджу всіх Шевченкових рукописів по смерті Доманицького ніхто не зробив, хоч це найперше завдання сучасного шевченкознавства.

Тепер при Академії наук у Києві працює Інститут літератури, а при ньому є відділ, в якому збираються рукописи творів Т. Шевченка. Збираються, але всі не зібрані.

4 РУКОПИСНИЙ ЗВ’ЯЗОК З ПОПЕРЕДНІМ ВІКОМ

Тарас Шевченко своїм способом писання був сильно зв’язаний з минулою українською традицією. Світське друкарство тоді було в Україні зовсім слабеньке, ще мало защепилося, не стало ще загальнонародним. І Шевченко, за старовинною звичкою, пише, але мало дбає про друк написаного, не дбає і про збереження рукописів, бо це написане — загальне добро: він відразу віддавав написане читачам для користування.

Шевченко — поет-громадянин, якими були давні ізраїльські пророки. Усе написане він читає кому може, а то й роздає свої рукописи. Ось чому Шевченко став широкознаним ще й до виходу його творів друком — твори ходили по читачах у рукописному вигляді.

Треба взяти до уваги, що час життя Шевченка ще був сильно пов’язаний з попередньою

книжкою культурою — було звичайним, що улюблені вірші широко ходили в рукописах, їх залюбки переписували. Цензура була лиха, чіплялася до найменших проявів волелюбства, і Шевченко надії не мав, щоб його огненні вірші коли побачили світ.

У роках 1844–1845 Шевченкові революційні вірші широко ходили по Україні. Те саме було по всій Росії — ходило безліч революційних віршів різних авторів, і свого часу так ширились вірші О. Пушкіна. Шевченкові революційні вірші не могли побачити світу при тодішній цензурі, і Шевченко, написавши якого подібного вірша, мало цікавився збереженням його форми чи змісту. Через це, власне, ми й не маємо якоїсь “канонічної” форми для так зв. “цензурних” Шевченкових творів — рукописів багато, і всі вони з новими варіантами, а то й додатками, а взагалі серед них багато попсутих.

Відомо, що роман Чернишевського “Что делать?” хоч і не друкувався в журналі “Современник”, проте ходив у рукописах, з нього списували уривки й читали їх знайомим.

Маємо таке свідчення П. Куліша, який нізніше, 10 січня 1876 року, писав зі своєї Мотронівки в Москву проф. К. М. Бестужеву-Рюміну про Шевченкові рукописи: “Ці й інші подібні Шевченкові поеми відомі по безлічі рукописних копій”.¹

То був взагалі час, коли письменницькі твори ширилися по Україні вже перед їх видруку-

¹ Д. Іофанов. Матеріали про життя і творчість Тараса Шевченка. К., 1957. С. 106.

ванням у рукописах. Так ширилися тоді, скажімо, твори Гулака-Артемівського й інших: їх залюбки списували.

Пам'ятаймо, що в той час можна було стрінути по вбогих сільських церквах ще книжки-рукописи, бо книжка друкована була дорога.

5 ШЕВЧЕНКО СКРІЗЬ ЧИТАВ СВОЇ ВІРШІ

Шевченко був прекрасний декламатор і любив читати свої вірші. А читаючи огненні свої твори, він захоплював усіх. Знову ж таки, як стародавній пророк. До того ж, Шевченко гарно й натхненно співав.

О. Чубинський пише, що року 1844-го в нього гостив Шевченко, і той “за два дні прочитав мені кілька своїх творів. Чудові твори були в Шевченка! З великих особливо визначні “Іван Гус”, поема і містерія без назви”.¹

М. Костомаров подає: “Шевченко приніс із собою (року 1846-го) в кишені не скріпленого зшитка своїх ніде ще не надрукованих віршів, читав їх, довів мене до повного захоплення і залишив свої твори в мене”.²

Куліш згадує, що “Шевченко широко розмовляв (з приятелями) про свою поему “Іван Гус”, почитуючи гарною дикцією своєю деякі місця”.³

¹ Спогади про Шевченка. К., 1958. С. 103.

² Там само. С. 162.

³ Там само. С. 142.

Д. Клемесов подає: Є. Нудатов йому розповідав, що в Раїмській фортеці (1848–1849) “Шевченко часто читав нам свої вірші, і як тепер пригадую його м’який, снівучий голос. Пригадую, як одного разу ми сиділи на сонечку, а Шевченко читав мені напам’ять якісь уривки своєю рідною мовою”.¹

Року 1859-го в серпні (22–25-го) Шевченко перебував у с. Гирявці, в домі Лазаревських, і тут познайомився з матір’ю братів Лазаревських, Афанасією Олексіївною, і присвятив їй свій вірш “Вечір” (“Садок вишневий коло хати”), написаний року 1847-го в казематі, в арешті, і його автографа подарував їй.

У Києві 1859-го, коли Шевченко приходив до кого в гості, то “читав свої вірші і багато розповідав про давнину, про панщину, про всякі нещастя українського народу. А ми слухаємо, а часом і плачемо...”

М. Чалий подає, що коли Т. Шевченко бував року 1859-го в кінці червня — в липні в м. Городищі, то часто одухотворювався, читав свої вірші, які були вписані дрібним письмом в невелику оправлену книжечку, яку він звичайно носив за халявою. Такого мистецького читання ніхто з присутніх не чув ніколи ні давніше, ні потім. “Глибоко ввійшло в мою пам’ять, — згадував А. Хропаль, — як Шевченко прочитав “Сон”. Саме в час праці Комісії для визволення селян цей вірш (“На панщині пшеницю жала”) потряс усіх нас, немов електричним струмом...”.²

¹ Д. Іофанов. С. 68–69.

² Біографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників. К., 1958. С. 253.

М. Костомаров у своїх спогадах про Шевченка пише, що той “часто й охоче ділився з ним своїми віршами, які ще не побачили світу. Одне він проказував напам’ять, інше читав з власного рукопису, а самого рукописа, на моє прохання, позоставляв на час у мене. Між іншим, він показував тоді мені маленьку оправлену книжечку, де були списані вірші того гіркого часу, коли він був на військовій службі... Більша половина цих віршів, написаних його рукою в цій книжечці, були за своїм змістом нецензурні”.¹

У своїх спогадах Є. Черепажин подає, що коли він зі своїм товаришем зайшли 1860-го року до Шевченка в його кімнату при Академії мистецтв, то Черепажин “почав читати “Кавказ”, що в рукопису ходив тоді по руках молоді, а Тарас радо став йому помагати, повчаючи, як виразніше й певніше вимовляти українські слова. А далі й сам, не втримавшись, з гарячим натхненням став декламувати свого вірша...”.²

Шевченко не пильнував про те, кому саме він читає революційні твори, чи можна тій чи тій людині довірятися. Так, він зійшовся з відомим Віктором Аскоченським (1820–1879) і року 1846-го декламував свої революційні вірші і йому, а це послужило однією з причин Шевченкового арешту (П. Зайцев. С. 154), — аж надто правого успокійлення цей письменник доносив на Шевченка.

Сам В. Аскоченський у своїх спогадах пише, що одного разу в гостях Шевченко став читати

¹ Біографія. С. 274.

² Там само. С. 313.

свої вірші, що потім наробили йому багато біди та горя.

— Ех, Тарасе, — казав я йому. — Та ну-бо, покинь! Їй же Богу, не доведуть тебе до добра такі погані вірші!

— А що ж мені зроблять?

— Москалем тебе зроблять.

— Нехай! — відповів він, махнувши безнадійно рукою. — Слухай же ще кращу!

І знов став читати.¹

Безумовно, Шевченко аж надто не берігся з читанням своїх революційних творів.

Твори Шевченка робили на слухачів глибоке враження, особливо коли читав їх сам автор. Так, В. Тарновський розповідав молодому М. Білозерському: “Одного разу, в сорокових роках, на літературному вечорі в Києві Шевченко прочитав тільки-що написане відоме “Послання до земляків”.² Загальний зміст цього твору, і особливо ті місця, де говориться про козацьких гетьманів, яких Шевченко перший зрозумів і виставив в їх справжньому вигляді, справили на всіх присутніх глибоке враження: з цього часу схиляння перед ясновельможними і їх лицарством розвіялося... Слово Шевченка скинуло їх з п’єдесталів і поставило на належні місця”.³

М. Костомаров подає у своїх спогадах, що “Шевченко року 1846-го прочитав мені деякі з невиданих своїх віршів, які цілком захопили мене. Особливо сильне враження справив на мене

¹ Біографія. С. 103

² “І мертвим, і живим...” написано 14 грудня 1845 року в с. В’юнища.

³ Спогади. С. 16 і 462.

“Сон”, невидана антицензурна поема Шевченка. Я читав і перечитував її цілу ніч і був у справжньому захваті”.¹

Взагалі, Т. Шевченко мав звичку не берегти рукописів своїх віршів, а щедро й охоче дарував їх тому, хто їх просив у нього, а особливо своїм друзям. І завжди дозволяв їх списувати, хто хотів. Навіть більших збірок не беріг у себе, але звичайно давав їх на переховання.² І часто забував, кому давав.

6 ТВОРИ ПОЕТА СПИСУВАЛИСЯ ПО ВСІЙ УКРАЇНІ

Рукописи творів Шевченка ширилися по всій Україні, — їх легко добували й переписували, хто хотів. Знаємо, що багато студентів Київського університету списували собі Шевченкові вірші і знали їх напам'ять, а рукописи ширили поміж своїми знайомими. Про це маємо багато свідчень у споминах про Шевченка — робив він це в Петербурзі, в Україні, на засланні.

Андрій Козачковський у своїх спогадах свідчить, що “протягом сіммісячного мого перебування (роки 1841–1842) в Петербурзі Шевченко часто відвідував мене, приносячи майже кожного разу що-небудь нове з своїх творів”.³

¹ Спогади. С. 157.

² “Кобзар” видання Л. Білецького у 4-х т. Вінніпег, 1952–1954. 1952 р. Т. II. С. 79.

³ Спогади. С. 74.

— 69 —
 (Дан Франко переклав "Зановиті" на свій манер на мову німецьку)

Розу 1903-го появилася в Англії перший переклад "Зановита", його два Куплери, у журналі "The Athenaeum". Автор цього перекладу не відомий. * А року 1914-го вийшов новий переклад англійською мовою.

Розу 1906-го Шевченко в "Зановиті" показав владиславів літературі. **

* М.Х. Коцюбинська: Шевченко в англійських перекладах. Дія. "Збірник IV Шевченківської конференції". Київ, 1956р., ст. 309-327.

** З.П. Сокол: Шевченко и латинский язык. Труды, IV, ст. 284-294.

Цікаві спогади про це подає Н. Шигарин року 1881-го:

“Я теж цього, 1847 року, жив у Києві, і добре пам’ятаю, що по багатьох гуртках читали вірші Шевченка. А малороси та студенти різних націй читали з побільшеним запалом. Дехто навіть навчався тоді української мови в мене для того, щоб мати змогу читати й розуміти Шевченка. Крім духовної книжки, по руках ходили рукописні зшитки, куди списували Шевченкові вірші наперебій один перед одним. Я й сам не один вечір переписував Шевченкові вірші для себе і для своїх знайомих, яким висилав зшитки в провінцію”.¹

П. Куліш свідчить у своїх спогадах про Т. Шевченка: “Я став читати їй (своїй будучій дружині) напам’ять, бо всі ми знали їх як “Отче наш” Шевченкові плачі та пророкування”.²

7 ШЕВЧЕНКО МАЛО ДБАВ ПРО ЗБЕРЕЖЕННЯ СВОЇХ ОРИГІНАЛІВ

Шевченко належить до тих письменників, які мало дбали про свої рукописи. Знаємо, що Шевченко часто писав на малих випадкових клаптиках паперу, писав зовсім недбало й невиразно. А до всього цього — часто губив свої писання, або, давни на переходування, забував, кому дав.

¹ Біографія. С. 128.

² Спогади. С. 139.

Канадська шевченкіана. Двокласна школа “Шевченко” в поселенні Шевченко (Манітоба), побудована коштом українських піонерів у 1906 році. Зареєстрована як державна школа Манітоби під номером 1388

Наприкінці 1841 року в Харкові мав вийти альманах “Сніг”, і Шевченко послав редакторові О. Корсунові свою “Мар’яну-черницю”. Послав свою поему не всю, а тільки початкові два розділи, а при цьому писав:

“Отак починається моя “Черниця”. А що далі буде, то й сам не знаю. Здається, і люльки не курю, а шматочки паперу, що на них була написана “Черниця”, розгубилися. Треба буде знову компонувати. А поки що буде, надрукуйте хоч те, що маю”.¹

Ось іще промовистий приклад. Багатий ді-дич з Полтавщини, Петро Мартос, замовив Шев-

¹ Див.: М. Новицький // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. К., 1924. Т. IV. С. 30.

Канадська шевченкіана. Школа "Шевченко"
під час пожежі 7 червня 1943 року

ченкові свого портрета, і ходив до нього на сеанси малювання. Одного разу П. Мартос побачив на долівці в Шевченка клаптика паперу, узяв його і став читати — це були Шевченкові вірші, уривок з "Тарасової ночі". Закінчилося тим, що багатий Мартос зацікавився поетом і видав першого "Кобзаря" 1840 року.¹

Ось іще приклад. Року 1845-го 22 листопада Шевченко відіслав славному чеському вченому свою поему "Іван Гус". Пізніше виявилося, що Шафарик одержав тільки саму присвяту до поеми, а не цілу її. І весь час уважали, що поема "Єретик" чи "Іван Гус" десь у дорозі пропала. І тільки року 1906-го цю поему знайдено в архіві

Канадська шевченкіана. Сучасне приміщення школи
“Шевченко” в поселенні Вайта (колишнє Шевченко)

департаменту поліції, бо рукопис був забраний до так зв. III Відділу при арештах 1847-го року.¹

Поема Шевченка “Тарасова ніч” написана в Петербурзі в листопаді 1838 року. Цензура багато викинула з неї. Року 1890-го ця поема була видрукувана в Женеві (“Поезії Т. Г. Шевченка, заборонені в Росії”), але кілька рядків таки загубилися в цензурі.²

Ще приклад, який нам показує стан Шевченкових оригіналів. Року 1847-го березня 7-го Шевченко в Седневі склав поему “Осика”. Ця поема опинилася серед матеріалів у III Відділі жандармів, разом з арештованим 5 травня Шевченком.

¹ І. Франко. Твори. К., 1955. Т. XVII. С. 492. “Іван Гус” уперше був видрукуваний цілим у журналі “Былое” 1906 року.

² Д. Іофанов. С. 100.

Шевченко позбувся її, але пізніше, 6 березня 1858 року в Нижньому Новгороді написав її вдруге, уже з пам'яті, і ця нова поема, уже під іншою назвою "Відьма", у виданні Кожанчикова й ін., сильно відрізняється від "Осики", яку знайшли тільки 1906 року".¹

Микола Стороженко в своїй статті "Новые материалы для библиографии Шевченка"² подав, що в двотомовій справі Т. Шевченка в жандармерії знаходяться і Шевченкові вірші, "серед яких є декілька цілком невідомих".

Д. Колессов подає, що під час висилки, перебуваючи в Раїмській фортеці (1848–1849), Шевченко писав вірші, "які він, перечитавши кому з приятелів, тут же нищив".³

Ф. Лобода згадує, що коли він був року 1859-го в Шевченка в Києві, то той "просив мене пошукати, чи не знайдеться де в Києві стиха його поеми "Іван Гус". Шевченко пригадував деякі місця з цієї поеми й мурликав їх про себе:

*І на Апостольським престолі
Чернець годований сидить...*

Шукаючи "Гуса", Шевченко познайомився з столоначальником Київської духовної консисторії Данилом Поставським, який знав безліч українських анекдотів".⁴

П. Куліш у своїх спогадах подає такий епізод. Вельми щасливий і восторжений, яким не був

¹ Д. Іофанов. С. 9.

² Видрукувана в "Киев. Старине", 1893, кн 3. (Іофанов, с. 9).

³ Д. Іофанов. С. 63.

⁴ Біографія. С. 263.

ніколи, виїхав року 1847-го Тарас з Києва на Чернігівщину, щоб позбирати до купи свої, як він звав, шпаргалки. Бо, туляючись по Україні козаком-артистом, покинув не в одному панському домі свої рукописи.¹

Спогади про життя Шевченка подають нам один цікавий випадок, який змальовує і справу, як Шевченко беріг свої твори.

М. Чалий подає, що літом у Києві Шевченко попросив свою господиню, в якій він жив, “щоб вона дозволила прислузі Оришці попрали його сорочку та хусточки, і щоб позичила йому 10 копійок, бо дуже треба. Господиня охоче зробила і те, і друге. Оришка була проста сільська жінка, яка ще не перейняла міської культури. Розбираючи купу переданої їй білизни, вона помітила два вузлики на кінчиках хусточок. Розв’язавши їх, Оришка знайшла в одному 25-рублівку, а в другому — трирублівку”. Служниця розповіла про це господині, а гроші передала Шевченкові. Тоді “хазяйка запропонувала Шевченкові переглянути все його майно, невелику валізку, і за оправами книжок знайшла ще 15 карбованців...”²

Таке саме траплялося в Т. Шевченка і з своїми оригіналами.

П. Куліш згадує, що року 1847-го М. Костомаров, коли Куліш виїздив з Білозерським до Варшави, уклав йому позацензурні вірші Шевченка. “Поки встигли ми доїхати на поштових до Варшави, кожен з нас знав Шевченкові вірші на-

¹ Спогади. С. 140.

² Біографія. С. 257.

пам'ять, і ми могли б, подібно до Костомарова, обійтися без рукопису, що компрометував”.¹

В. Репніна пише, що в друкованій Шевченковій “Тризні” було багато пропусків через цензуру. “А оригінал “Тризни”, рукою Шевченка написаний, був у мене — я передала його знайомому на збереження разом з листами... А цей знайомий, на жаль, і забув про них...”²

Року 1947-го через члена Кирило-Мефодіївського братства Н. Савича Шевченко передав за кордон свою поему “Кавказ” для польського поета Адама Міцкевича, який жив тоді в Парижі. І цю поему Савич передав.³

Таких прикладів можна подати б тут багато, і вони ясно стверджують, що Тарас Шевченко аж надто не беріг своїх рукописів. А причиною цього були й невідповідні обставини, в яких постійно перебував наін поет.

Так бувало й пізніше. Шевченко мав багато добрих друзів, а вони часто просили його дати їм на пам'ятку якого свого вірша, писаного власноручно. Шевченко охоче погоджувався, писав і завжди вносив нові правки до своїх попередніх віршів. Так по Україні ширилась безліч Шевченкових віршів, і все з різними варіантами, додатками та виправками.

¹ Спогади. С. 155.

² Біографія. С. 125.

³ Там само. С. 392, 126.

8 НА ЧОМУ ПИСАВ ШЕВЧЕНКО

На чому Шевченко писав? На тому, що тільки під руку попадало. Постійного зшитка звичайно не мав, а часто було, що під рукою і паперу не було.

А. Лазаревський подає, що “часто Т. Шевченко приходив на обід з листком паперу в руці — це були які нові вірші, написані на звороті його пробного офорту. Цього листка він звичайно віддавав одному з хлопців для переписки, оставляючи їм за труд свій авторграф.”¹

М. Лазаревський пише, що на засланні Шевченко “на самоті виймав з-за халяви кусок паперу й карандаша і записував свої поетичні натхнення, які ховав не тільки від свого нвчальства, але й від знайомих”.²

М. Новицький пише, що Т. Шевченко “читав мені і деякі з тих своїх творів, які тоді тільки складалися, і дуже нечітко кидалися на клаптики паперу, а то й просто на стіни його кімнатки-келії. “Це, — казав Шевченко, — так собі... Сиджу, малюю, та що в голову лізе, те, буває й запишу... На чому попало...”³

Катерина Юнге в своїх спогадах подає, що вірша “Посаджу коло хатини” Шевченко 1860 року послав Варфоломееві на клаптику паперу з допискою: “Тільки що спечене, ще й не прохолонуло”. Цей же вірш знаходиться в мене в альбомі,

¹ Біографія. С. 287.

² Там само. С. 135.

³ Там само С. 285.

написаний рукою Шевченка і підписаний 6 грудня 1859 року”.¹

Зараз по смерті й похоронах Т. Шевченка прийшов поліційний офіцер, поручник Китченко, і склав опис майна, позоставого в кімнаті по Шевченкові. “Усі стіни кімнати майже списані були олівцем... Папери лежали розкидані на підлозі. І ми перше позаписували зі стін усе, що знайшли потрібним списати. І все віддане було Лазаревському”.²

9 ВІДОМІ НЕ ВСІ ТВОРИ

Лікар А. Козачківський, близький Шевченків приятель, пише у своїх спогадах: “На мій запит у 1845 році про “Слепую” Шевченко сказав, що, здається, він віддав її Щепкіну, і радив мені написати О. М. Бодянському, щоб той попросив її у Щепкіна і надіслав мені. Але в Щепкіна її не знайшлося. Про мелодраму “Невеста”... Мабуть, автор остаточно не закінчив її, і року 1845-го в нього її вже не було. Така доля спіткала і прекрасну поему “Іван Гус”, присвячену Шафарикові”.³

Року 1844-го 19 лютого Шевченко подарував автографа “Чигирин” своєму другові акторові М. Щепкіну.⁴

¹ Біографія. С. 303.

² Там само. С. 333.

³ Спогади. С. 75.

⁴ П. Зайцев. Життя Тараса Шевченка. Нью-Йорк-Париж-Мюнхен, 1955. С. 125.

З М. Костомаровим Шевченко весь час при-
 ятелював і часто давав йому автографи своїх
 віршів. “Мелодійним голосом Шевченко чарівли-
 во читав М. Костомарову свої недруковані тво-
 ри з альбому “Три літа”, і року 1845-го самого
 зшитка позоставив у Костомарова”.¹

Багато своїх рукописів Шевченко давав
 княжні Варварі Репніній. Багато давав їх В. Тар-
 новському, і в нього, в музеєві, була їх велика
 збірка, високоякісна, до останніх часів.

На основі всього вищеподаного нам ясно,
 що Шевченко не знав усіх своїх віршів. Його
 приятель А. Козачківський розповідає, що в
 червні року 1859-го він розговорився з Шевчен-
 ком про його твори: “Я нагадав Шевченкові кіль-
 ка коротких його творів, які він позабував, і він
 записав їх. Взагалі, з розмови виявилось, що з
 написаних до 1846 року його творів багато які
 втрачені безповоротно”.²

Це важливе свідчення про всі Шевченкові
 твори!

10 РУКОПИСИ ПІД СУДОМ

Багато з цього всього виявилось при
 арешті Т. Шевченка в Києві 5 квітня
 1847 року. Поліція арештувала М. Костомарова
 ще 26 березня і забрала в нього Шевченкові ре-

¹ П. Зайцев. С. 148.

² Спогади. С. 79.

волюційні твори. Незабаром, 3 квітня, у Варшаві, потрусили П. Куліша та В. Білозерського і забрали в них цілого зшитка Шевченкових революційних віршів.¹

Шевченка судили власне за його революційні твори. Допитуючи поета, жандармерія 21 квітня 1847 року поставила йому на письмі таке запитання: “З якою метою ви складали вірші, що можуть підбурювати українців проти нашого уряду, читали ці вірші й усякі пасквілі в товариствах друзів ваших і давали їх усім списувати? Чи не складали ви цих віршів для розповсюдження ідей таємного Товариства, і чи не надіялися приготувати цим повстання на Україні?”

Шевченко на це дав коротку дипломатичну відповідь на письмі: “Українцям подобалися мої вірші, і я складав і читав їх без усякої мети. Списувати не давав, а був необережний, що не ховав їх”.²

По цьому головна жандармерія зарядила поліції на місцях скрізь стежити, чи не ходять між людьми Шевченкові твори.³ З цього постало те, що багато наляканих людей попалили Шевченкові твори...

А. Салтановський свідчить, що з 1840-х років “у студентів гуртка в Києві були позацензурні Шевченкові вірші, наприклад, “Сон”, “Кавказ” та ін. Поляки передали поліції повного списка заборонених Шевченкових віршів. Але поліція хотіла мати власноручний Шевченків рукопис, щоб

¹ П. Зайцев. С. 171.

² Там само. С. 173.

³ Там само. С. 188.

обвинуватити його. Знайшли такі вірші у студента IV курсу Посяди, у студента II курсу Андруського і щось підозріле — у студента Тулуба, — і всіх посадили під арешт”.¹

Л. Жемчужников повідомляв О. Кониського: “Андрій Іванович Лизогуб говорив мені, що він, брат його Ілля Ів. і вся їхня сім’я умовляли Шевченка (року 1847-го) залишити в них папери, які склалися звичайно з віршів; але Шевченко взяв їх з собою і біля Дніпра був заарештований. Мені Андрій Іванович дав ним самим списані Псалми Шевченка, “Наймичку”, вилучені цензурою вірші з його “Кобзаря” I-го видання. Копії цих творів поета я передав Кулішу. Дуже шкодую, що не пам’ятаю, від кого одержав і кому передав “Назара Стодолю” — і навряд чи цей зошит був списаний не рукою Шевченка, — здається, Кулішеві”.²

Він [Шевченко], твердить Костомаров, головним чином потерпів за свої вірші, що ходили в списках по руках і стали відомі уряду.

П. Куліш свідчить: “Костомаров (року 1847-го) з ентузіазмом читав мені напам’ять його київські вірші “Сон”, “Кавказ” і т. д. Це були небезпечні й тому ще більше привабливі твори. Костомарову не треба було їх списувати: високо оригінальні поеми й кобзарські плачі Тараса він знав від слова до слова напам’ять”.³

Поема “Сон” 1844 року на процесі Шевченка була головною в обвинуваченні й засуді його.

¹ Біографія. С. 123.

² Спогади. С. 519.

³ Там само. С. 154.

Справник Табачников року 1859-го в місяці липні доносив начальству, буцім-то “Шевченко, крім богохульства, говорив служачим Межиріцького маєтку, що не треба ні царя, ні панів, ні попів”.¹

Безліч списків з революційних Шевченкових віршів шкодила загальній справі видання повного “Кобзаря”. Так, року 1903-го соборчик духовенства Добромильського деканату в Галичині звернувся з писаним проханням до австрійської поліції і прохав її вилучити з обігу “видання Шевченка з нерелігійними й неморальними віршами”, — ходило, власне, про його революційні вірші.²

А 22 грудня архієпископ Харківський Арсеній Брянцев звернувся до Св. Синоду з проханням заборонити поширення книжки “Кобзаря”, бо “вона протякнена злобно-революційним духом”.³

П. Куліш 10 січня 1876 року писав до К. Бестужева-Рюміна, що Шевченко високо цінився в нас головню за свої недозволені твори.

¹ Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах. К., 1950. С. 221; Д. Іонофанов. С. 75.

² Див.: “Кіевская старина”. 1903, лютий, с. 87.

³ Дм. Косарик. Життя і діяльність Т. Шевченка. К., 1955. С. 291.

11 ТЕКСТ ШЕВЧЕНКОВИХ ТВОРІВ НЕ ЗАВЖДИ УСТАЛЕНИЙ

Отже, треба ствердити, що маємо багато ходячих рукописів, творів Т. Шевченка, особливо творів революційних, але не маємо для них одного усталеного тексту. Безумовно, в твори Шевченка вносилися й доповнення, які вийшли не від Шевченка. Революційні Шевченкові вірші в Росії за життя автора видані не були, а тому й усталеного їхнього тексту не позосталося. І тільки львівське видання “Кобзаря” 1867-го (два томи) та празьке 1876 року трохи усталило їхню форму, але автор їх тоді вже спочивав під Каневом над Дніпром.

12 ШЕВЧЕНКІВ ПРАВОПИС

Шевченко мало дбав про свій правопис і звичайно писав по-стародавньому, по-традиційному. Цей стародавній правопис у більшості своїх рис збігався з тодішнім російським правописом, бо російський правопис ішов за давньою церковнослов'янською традицією.

І Шевченко вживав у своєму писанні традиційних стародавніх букв: **ѣ**, **ы**, **ѣ**, уживав так, як то довгі віки було в Україні. Року 1860-го, у Петербурзі, в друкарні П. Куліша, вийшов Шевченків “Кобзар”, і тут правопис був відмінніший, як

у першому виданні 1840 року. Поскільки правопис 1840 року був правописом головно самого Шевченка, постільки правопис “Кобзаря” 1860 року був правописом головно П. Куліша. І цей правопис “Кобзаря” 1860 року сильно поширився в Україні, тому він відіграв більшу роль в історії української літератури.

Я подам тут коротенькі головні ознаки правопису “Кобзаря” 1860 року, як основного в українській літературі того часу.

1. Стародавніх букв **ы** і **ѣ** тут зовсім немає: **ы** передається через **и**, а **ѣ** — через **і**, наприклад: *синь, вітеръ, сміхъ, світъ*.

2. Стародавня буква **ѣ** тут завжди ставиться на кінці тих слів, що закінчуються на приголосну, наприклад: *Чомъ васъ вітеръ не розвіявъ?*

3. Нову російську букву **э** (українське **е**) на початку слів Шевченко вживає і в своїх писаннях: *Эхъ, якъ-би то*.

4. Букви **ї** Шевченко ще не знає, замість неї завжди пише **і**. Наприклад: *Україна, свої люде, ідять сало, ляшків істи*.

5. Сполучника **і**, а також на початку слів Шевченко завжди подає через **и**. Наприклад: *изъ, истина, Иродъ, ирій, ріжъ и бий, идуть і т. ін.*

6. По голосних звуках у “Кобзарі” 1860 року все подається тільки **е** (а не **є**). Наприклад: *не знає, не чує, лютеє горе, синее море і т. ін.*

7. У “Кобзарі” 1860 року уживається стародавня кругла буква **ѣ**, але вживається тільки по приголосних звуках. Наприклад: *сине море, зілле, третє і т. ін.*

8. У “Кобзарі” 1860 року часта нова російська буква **ё** (**е** з двома крапками зверху), сучасне **ьо**).

Наприклад: *по-своєму, по синєму морю, слёзи, лихо танцёвало* і т. ін.

9. Давній значок / ' / (паєрик) відновлюється в нашім письментаві пізніше, головнo від Б. Грінченка, тому в "Кобзарі" 1860 року його нема. Тут знаходимо: *въяне, бъється, випъемо, безголовъе, на здоровъе* і т. ін. Або пишеться *ь*: *бьють пороги*. А то нічим не зазначаються ці сполучення: *нехай вяне, серце вяне, хлопята, сла-вяне* і т. ін.

10. Звук *ч* у більшості передається як стверділий: *нічъ, нема Січи, карі очи*.

11. Звук *р* передається неприродно як ніби м'який: *царь, кобзарь, skutарь*. Звичайно подається *чорнобрівий*. Через це один раз маємо *рохрістана*, але звичайно тут вимова жива: *рохрістана*.

12. Прикметники в "Кобзарі" 1860 року у називному відмінку множини мають і (у Шевченка звичайно *и*, *цебто, наше і або и*): *чорні уси, чорні брови, карі очи, чужі люде*.

У повній формі завжди *-ії*: *літа молодії*. А Шевченко завжди писав: *душі молодие, лицарі святие, царята незачатие*.

Вищий ступінь — усе на *-ійший*: *голоснійше, жалібнійше, цебто й не опускається*.

13. У дієсловах маємо багато відмін супроти правопису сучасного.

У "Кобзарі" маємо живе народне: *збіратися, умірати, запірати*.

Завжди давнє закінчення *-овати* (а не нове *-увати*): *частовати, віру ратовати, пановати*.

Часто дієслова закінчуються на *-тьця*: *А годі журитьця; Ходім битьця; Нема куди прихи-*

литця; Ні съ кимъ поділитця; Не хоче журитця.

А третя особа однини конче без ь: козацтво претця, бѣетця панъ, серце усміхнетця, боїтця, женетця, знущаєтця, зустрінетця, подивитця, хочетця.

У третій особі множини так само без ь: хлопці сходятця, кохаютьця невінчані, насміхаютьця.

Звичайно, таке розрізнення дієслівних форм — з ь чи без нього — зовсім інтуїтне і належало до правопису П. Куліша.

Форм з роз- у “Кобзарі” 1860 року нема. Панає рос-. Наприклад: *росказати, роспитувати.*

14. Прийменник с пишеться як съ перед к, п, т, і ін.: *съ пагорбками, съ того, съ козаками, съ поля.*

Але: зъ дому, зъ жонами.

Правопис “Кобзаря” 1860 року належить П. Кулішеві — в головних своїх засадах він той самий, як і в “Основі” 1861 і 1862 років. То був переломовий час, коли правопис якраз вироблявся, і сильно став на самостійну путь, відмінну від правопису російського.

ВИДАННЯ ШЕВЧЕНКОВИХ ТВОРІВ

ВИДАННЯ ШЕВЧЕНКОВИХ ТВОРІВ

1840

“Кобзарь Т. Шевченка”. Санктъпетербургъ. Въ типографіи Е. Фишера.

“Кобзар” вийшов у світ на початку квітня 1840 року. Це — перше видання, тут уміщено вісім творів. Зміст видання: 1. “Думи мої, думи мої”; 2. Перебендя; 3. Катерина; 4. Тополя; 5. Думка (“Нащо мені чорні брови”); 6. До Основ’яненка; 7. Іван Підкова; 8. Тарасова ніч.

Видано коштом П. Мартоса. Шевченко з неохотою погодився на видання цього “Кобзаря”.

До друку Шевченко віддав “Кобзаря” на початку 1840 року.

З цензором Корсаковим були довгі перемови, які вів Є. Гребінка та П. Мартос, бо цензор сильно пошматував “Кобзаря”. Але взагалі цензор, сам українець, ставився прихильно до українського письменника.

У цьому виданні перед кожним віршем позоставлено 2/3 сторінки порожнього місця — тут мали дати малюнки. А в “Катерині” позоставлене порожнє місце перед кожним розділом. Але “Кобзар” вийшов без малюнків.

По арешті Т. Шевченка року 1847-го 2 червня міністр освіти Уваров заборонив цей “Кобзар”.

Цензура дозволила Є. Гребінці 12 березня 1840 року видати альманах “Ластівка”. А в ньому були вміщені Шевченкові поезії: “Вітре буйний”, “На вічну пам’ять Котляревському”, “Причинна”, “Тече вода в синє море” та перший розділ “Гайдамаків”.

Альманах вийшов у світ у листопаді 1941 року. Шевченко передав Є. Гребінці свої твори ще восени 1838 року.

Цензура робила багато перешкод, не дозволяючи альманах “Ластівка”.

1841

Цензура дозволила видати *поему* “Гайдамаки” 29 листопада 1841 року. На кінці цього року поема була видрукувана, а розіслана передплатникам на початку 1842 року.

Шевченко скаржився на цензурні причіпки до “Гайдамаків”:

“Було мені з ними горя, — насилу випустив цензурний комітет... Обурливо та й все... Насилу я їх якось завірив, що я не бунтівник... Тепер поспішаю розіслати, щоб не спохватились...” (Лист 26 березня 1842 року).

Передплата на “Гайдаки” була 5 карб. асигнаціями за примірник. Шевченко писав Г. Тарновському, що поему “насилу випустив Цензурний Комітет”.

Поема розходилася дуже поволі.

Пізніше, 2 червня 1847 року, по арешті Шевченка, міністр освіти заборонив це видання.

1842

У журналі “Маяк” (за вересень) видрукований уривок із драми, писаної російською мовою, — “*Никита Гайдай*”. Дійство ІІІ.

1843

У харківському альманасі “Молодик”, що вийшов на початку 1843 року, уміщено такі Шевченкові твори: “*Думка*” (“Тяжко, важко в світі жити”), “*Н. Маркевичу*”, балада “*Утоплена*”.

У Петербурзі вийшов з друку роман Є. Гребінки (російською мовою) “*Чайковскій*” і в ньому надруковано *п'ять уривків* з творів Т. Шевченка, як еніграфи до окремих розділів роману.

У Лейпцигу надруковано коротку рецензію на Шевченкові “*Гайдаки*” (Дм. Косарик. С. 52).

† Зларіон

Видання

Шевченкових

творів

1959

Авторська обкладинка рукопису “Видання Шевченкових творів”, підготовленого до друку 1959 року

Окреме видання "Гамалії". Т. Шевченко. *Гамалія*. Петербург.

У журналі "Маяк" за лютий 1844 року видрукувана поема Шевченка "Бесталанний" ("Тризна") російською мовою. Квітня 3-го Цензурний комітет дозволив видати цю поему окремою книжкою і в кінці квітня вона вийшла.

"Чигиринській Кобзарь и Гайдамакы. Двѣ поэмы на малороссійскомъ языкѣ, Т. Г. Шевченко. Новое изданіе. Съ картинкою".

Пишовъ Кобзарь по улици —
Съ торбы якъ заграе!
Кругомъ хлопци навпрысядки,
А вцнъ вымовляє:
"Нехай буде оттакички!"

Санктъпетербургъ. 1844

Малюнки тут злі, невідповідні. Цензура клопотів на це видання не робила.

Пізніше, 2 червня 1847 року, по арешті Т. Шевченка, міністр освіти Уваров заборонив це видання.

Друге видання "Кобзаря" під назвою "Чигиринський Кобзар і Гайдамаки".

Видавець, книготорговець Лисенков. Шевченко якраз тоді подорожував по Україні і за виданням не доглядав.

Тут було три поеми, одна балада і кілька ліричних віршів.

Цього "Кобзаря" (74 сторінки) видруковано

багато примірників і до нього додано 800 примірників невикупленої автором поеми “Гайдамаки” 1842 року, і до двох творів дано одну спільну обгортку. Але “Чигиринського Кобзаря” видруковано багато, і він продавався без “Гайдамак”, хоч обгортка була та сама.

Року 1843-го 8 лютого Шевченко продав книгареві Лисенкову літературні права на “Кобзаря” та на поему “Гайдамаки”.

1847

Шевченко задумав видрукувати *друге видання “Кобзаря”*.

Передмова: “Випускаю оце в люди другого “Кобзаря” свого!..” Але арешт не дав змоги випустити в світ це видання.

Березня 8-го дня 1847 року Шевченко в Седневі написав і передмову для цього видання. Сюди мали ввійти балади “Лілея” та “Русалка”, а також поема “Осика” з 1846–1847 років. Але арешт унеможливив це видання.

Міністр освіти Уваров 2 червня 1847 року розіслав з Петербурга свого наказа, щоб твори Шевченка позабирати з бібліотек та заборонив їх надалі друкувати.

1856

У журналі “Бібліотека для читенія” видруковано вірша Т. Шевченка “*Нащо мені чорні брови*” в перекладі на російську мову М. Гербеля.

1857

У "Грамотці", яку видав П. Куліш, уміщено **"Давидові псалми"**, але без підпису Т. Шевченка (бо йому заборонено було друкуватися).

Вийшли **"Записки о Южной Руси"**, видав П. Куліш. Санкт-Петербург. Т. II. Тут на с. 143–168 Куліш видав зі своїми поправками **"Наймичку"** Т. Шевченка, але без підпису автора (бо Шевченко не мав права друкувати своїх творів).

Вийшла Шевченкова **"Наймичка"**, але анонімно, без зазначення автора. Вклав П. Куліш у збірочку **"Записки о Южной Руси"**.

1858

В "Нижегородскія Вѣдомости" за 1 лютого видрукувана рецензія Шевченка **"Бенефис 2-жи Пиуновой"**.

Ця ж рецензія передрукованна в "Московских Вѣдомостях" за лютий 1858 року.

1859

У Лейпцигу вийшло: **"Поезії Тараса Шевченка"** (див.: Євген Кирилюк. Безсмертний твір // Українське слово (Вінніпег). 1955. 6 квітня.

"Новые стихотворения Пушкина и Шавченки". Лейпциг, 1859.

Шевченко готує з 1858 року *третє видання “Кобзаря”* під назвою *“Поезія Т. Шевченка, том I”*.

Цензура сильно перешкоджала і не дозволила цієї назви, а дала попередню — “Кобзар”. І не дозволила вміщати нові твори, а тільки ті, що вже були друковані. Викинула всі вступи до “Гайдамаків”. Тут було 17 творів.

На окремому листку було надруковано присвячення: “Марку Вовчкові на пам’ять. 24 січня 1859 року”. Видано коштом Платона Симиренка.

Третє видання “Кобзаря”.

“Кобзарь Тараса Шевченка. Коштомъ Платона Семеренка. С.-Петербургъ. Въ друкарни П. А. Куліша. 1860”.

Друковано 6500 примірників. Ціна книжки 1,50 карб. До “Кобзаря” був доданий і портрет автора, малював Мікешин. Цензор Бекетов.

Перед цензурою клопотався управитель друкарні П. Куліша — Д. Каменецький.

Сам Шевченко написав до шефа жандармів кн. В. Долгорукова умотивовану записку дозволити “Кобзаря”, але нічого не допомогло. 23 грудня 1858 року Шевченко звернувся до голови Цензурного комітету гр. Делянова про це саме. Справу передали цензорам Тройницькому, С. Палазову та Бекетову.

Вкінці Шевченко звернувся до міністра освіти Євграфа Ковалевського. Той справді допоміг і 23 січня 1859 року дав на друк згоду.

Видання було продане книгареві Кожанчикову, і той навіть завдатка дав. Але коли цензу-

ра зовсім пошматувала це видання, то Кожанчиков відмовився від видання.

Тоді Шевченко звернувся до багатого цукроварника Платона Симиренка, і той охоче дав 1100 карб.

“Кобзар” вийшов наприкінці січня 1860 року.

Т. Шевченко на прохання редактора петербурзького журналу “Народное Чтеніє” О. Оболенського написав у січні 1860 свою “Автобіографію”. Передавав текст Кулішеві, який його зрєдагував і зробив істотні пропуски.

Через 25 літ, року 1885-го, П. Куліш видрукував оригінал Шевченкової “Автобіографії” в місячнику “Кієвская Старина” (1885, кн. 11). Року 1909-го в Катеринославі проф. Дм. Яворницький видрукував цю “Автобіографію” книжечкою — “Матеріяли до біографії Т. Г. Шевченка”.

Оригінал “Автобіографії” тепер зберігається в Інституті літератури при Академії наук у Києві.

Як тільки вийшов “Кобзар” 1860 року, то Л. П. Блюммер вмістив у газеті “Свѣтлая пчела” за 23 січня (ч. 21, с. 84) прихильну рецензію на нього.

У журналі “Семейный Кругъ” від 2 червня (№ 22) письменник Л. П. Блюммер видрукував свій переклад на російську мову Шевченкового вірша “Іван Підкова”, а в журналі “Свѣточъ” 1860 року (№ 4, с. 77) — переклад на російську мову Шевченкової “Долі”. Цей же автор пише про значення Т. Шевченка в “Свѣточъ” (1861, ч. 9, с. 38).

Російське видання.

“Кобзарь” Тараса Шевченка въ переводахъ русскихъ писателей. Видав Н. Гербель. Це видання вийшло після українського.

1862

Гурток російських емігрантів у Берліні задумав видати **“Стихотворенія Т. Г. Шевченка”**, про що було повідомлення в берлінському виданні **“Свободное Слово”**. Редагував цей журнал Л. П. Блюммер. Але воно не вийшло.

Є підстави думати, що тоді мали появитися революційні твори Т. Шевченка в російському перекладі (див. **“Збірник праць V шевченківської наукової конференції”**. К., 1957, с. 181–182). М. Гербель та Л. Блюммер стояли на чолі цього задуму.

У IX книзі **“Основи”** за 1862 рік П. Куліш видав **“Черницю Мар’яну”** зі своїми поправками.

1867

“Чигиринській торбанистъ-певецъ”. Це четверте видання **“Кобзаря”**.

“Кобзарь” Тараса Шевченка (титомъ четвертымъ). Коштомъ Д. Е. Кожанчикова. Санкт-Петербург.

Перше посмертне видання, два томи. Книгопродавець Кожанчиков. Редагував М. І. Костомаров.

ров і Вашкевич. Часом поправляли тексти, давали інші назви віршам. Тут — 184 твори.

Назву “Кобзарь” дав редактор М. Костомаров.

1869

Вийшло шосте видання “Кобзаря”.

За роки 1869–1883 в Росії заборонено було видавати твори Шевченка.

1876

У березневному і квітневому числах “Набата” (ч. 4 і 5, с. 20 і 16) оголошено, що готовляться до друку “Гайдамацькі пісні Тараса Шевченка”. Накладом “Набата”, Женева.

Але цей задум не був реалізований. Видати задумувала народницька група П. Н. Ткачова.

Т. Г. Шевченко. *Кобзарь*. З додатком споминок Костомарова і Микешина про Шевченка. Прага.

Це найповніше на свій час видання. Тут — спогади Тургенєва й Полонського про Шевченка.

1878

Т. Шевченко. *Збірник заборонених цензурою віршів*. Женева.

1840

«Кобзарь» Т. Шевченка. Санкт-Петербург, 1840. В 2-х томах. 1-й том. 1840 р.

«Кобзарь» Шевченка. 1840 р.

1-е видання. Спб.

Тут вміщено 8 малюнк.

Бумага «Катедина».

Мотого 12-го квітня дозволено в-
дання «Кобзаря» Шевченка в Петербурзі П. Мерцес.
Цей гарний був Кобзарь, який мав

2. Передмова.

3. Катедина.

4. Тополь.

5. Душа: Кащо мені заганяє брови.

6. До Олександрівки.

7. Звані Півдня.

8. Такаса мій.

Видано коштом П. Маркса. Шляхем
з некимого поглядом на видання
цього «Кобзаря».

1881

У серпневому числі революційної емігрантської газети "Общее Дѣло" (№ 43) вміщено анонімні переклади на російську мову двох віршів Т. Шевченка: *"Якось то йдучи вночі"* та *"Я не нездужаю нівроку"*.

"Общее Дѣло" виходило в Женеві. Мовний редактор О. Х. (Христофоров).

1880–1890

У 80-х роках В. П. Сидорацький видавав у Парижі багато революційних віршів Шевченка текстуально або в своїй переробці. Наприклад, *"Кобзареві"*, *"Україні"*, *"Зановіт катованого"*, *"Про царів"*, *"Гімн черниці"* і т. ін.

1883

У Празі вийшов збірник творів Фета, Кольцова і Шевченка. (Уривки з *"Катерини"*, *"Садок вишневий коло хати"* і ін.)

1884

Вийшло в Санкт-Петербурзі сьоме видання *"Кобзаря"*.

1885

М. Драгоманов видав у Женеві Шевченкову *“Марію”* в російському перекладі. *“Общее Дѣло”* (серпень, ч. 76, с. 16) дало сильну рецензію.

1886

“Поэмы, повѣсти и рассказы на русскомъ языкѣ”. Видала *“Кіевская Старина”*. Київ.

Т. Г. Шевченко. *Гайдамаки*. Ілюстрував митець А. Сластіон. Санкт-Петербург.

До українського тексту доданий і російський у перекладі М. Гербеля.

1890

Поезії Т. Г. Шевченка, заборонені в Росії. Женева.

1892

“Наймичка” Т. Шевченка. Харків. Видано 50.000 примірників.

1893

Т. Шевченко. *Кобзар*. Львів. Редакція О. Огоновського. Це — повний *“Кобзар”*. Свого часу це

було найповніше видання. Коментар, вступну статтю про Шевченка написав Омелян Огоновський (1833–1894).

М. Драгоманов визнав це видання за “великий поступ”.

1900

Песни и думы Кобзаря Т. Г. Шевченка. Москва, 1900.

У перекладі на російську мову поета І. О. Білоусова.

1901

Року 1901-го в Женеві перевидано Шевченкову “*Марію*” в російському перекладі. Видання Елпідіна.

1902

У Львові Іван Франко видав “*Твори Тараса Шевченка: Кобзар*”, томи I і II.

Сюди вперше ввійшли і російські поеми “*Слепая*” і “*Тризна*” повністю. Це повне видання “Кобзаря”. Воно лягло в основу видання в Санкт-Петербурзі 1902 року.

1904

В Берліні видавництво Гуго Штайніца перевидало Шевченкову “*Марію*” в російському перекладі. Це видавництво друкувало твори

“кращих російських авторів, переважно заборонені в Росії”.

1907

“Кобзар”. За редакцією В. Доманицького.

Ще року 1905-го, за старих цензурних законів, правління “Общества имени Т. Г. Шевченка для вспомоществования нуждающимся уроженцамъ Южной России, учащимся в высшихъ учебныхъ заведенияхъ С.-Петербурга” подало до цензури прохання дозволити перевидати останнє найповніше, львівське, видання “Кобзаря” Шевченка (1902 року), і дістало від Цензурного комітету 25 листопада 1905 року дозвіл друкувати “Кобзаря” “без жодних скорочень”.

З архіву департаменту поліції (бувний III Відділ) добуто всі арештовані твори Шевченка, головню революційні. Цензура пропустила все. Видало “Общество имени Т. Г. Шевченка в спілці з “Благотворительнымъ Обществомъ издania общественно полезныхъ книгъ”.

Текст критично розслідуваний та вивірений за оригіналами.

На початку 1907 року **“Кобзар”** вийшов у Петербурзі. Це було перше повне видання в Росії творів Шевченкового “Кобзаря”. Того року все видання розійшлося.

1908

Друге петербурзьке видання **“Кобзаря”** за редакцією В. Доманицького.

Багато нових приміток. Видавці — ті самі, що й у виданні 1907 року. Скоро розійшлося.

1910

Т. Шевченко. Кобзарь. Третє повне видання, під редакцією В. М. Доманицького. З портретом і життєписом. Ціна 60 к. Видання В. І. Яковенка. 1909. Типографія Ю. М. Эрлихъ.

Місце видання не зазначено. 600 сторінок малої вісімки.

Початок: передмова (“Од редактора”) на одну сторінку. Підписано: “Серпень, 1910. В. Доманицький”. На сторінках V–XXIII дано “Життя Тараса Шевченка” В. Доманицького. На сторінках XXI–XXIX — “Зміст книги” поазбучний. А на сторінках 381–600 дані “Примітки” самого В. Доманицького, разом 449 приміток.

Сам “Кобзар” на сторінках 1–580. Склад: по 38 рядків на сторінку. Пагінація зверху сторінки. Під кожним віршем — рік і місце його написання.

“В основу третього видання положено текст видання 1908 року, з тими редакційними відмінами, які дала нова перевірка деяких віршів по рукописах Шевченка. Крім того, для цього видання пощастило знайти невідомий досі вірш — “Човен” (3 передмови).

Видання В. Доманицького на 1910 рік було найкраще й найповніше. Він працював над Шевченковими рукописами. Але потім знайдено нові вірші, а про деякі вірші встановлено інший час

їх написання, аніж той, що подає Доманицький. Цей редактор дав сучасний йому правопис, тобто грінченківку.

1911

Т. Шевченко. Малий Кобзар для дітей. 3 малюнками. Київ.

Уряд 24 лютого 1911 року наказав знищити це видання.

Твори Траса Шевченка в двох томах. Санкт-Петербург.

1914

Т. Г. Шевченко. Кобзарь. Санкт-Петербург. "Общедоступная Библиотека". Редакція Павла Зайцева (1914). 162 с. Ціна 30 коп. Русское книжное Товарищество "Дѣятель".

На сторінках I–V — передмова П. Зайцева російською мовою про попередні видання "Кобзаря, наприкінці книжки на сторінках 161–162 його ж "Приписи" українською мовою.

1921

Тарас Шевченко. Кобзар. Народне видання з поясненнями і примітками д-ра Василя Сімовича. Українське видавництво в Катеринославі. Друковано 1921 р. в Лейпцигу. Видавець Євген Вировий.

1925

Вийшов **“Кобзар”** видання І. Айзенштока і М. Плевака.

“Дневник” Шевченка. Харків.
Редакція і примітки І. Я. Айзенштока.

1927

Вийшов **“Кобзар”** видання С. Єфремова та М. Новицького.

У ньому С. Єфремов редагував **“Щоденника”** та **“Листування”** (1927–1928).

1937

Перше повне видання творів Тараса Шевченка видав “Український Науковий Інститут” у Варшаві 1937 року. Появилось воно за редакцією окремої редакційної комісії у складі: голова комісії О. Лотоцький, секретар Р. Смаль-Стоцький, редактор П. Зайцев. Вийшло **14 томів**.

1939

Т. Г. Шевченко. Повна збірка творів у п'яти томах. Том V: Щоденник.

1939–1951

Т. Шевченко. Повне зібрання творів у 10 томах.

1939 року вийшли у Києві томи 1-2. Том 1: Поезії, 1837–1847. Том 2: Поезії, 1847–1861. Це повний “Кобзар”. Тут — 230 поетичних творів. Перевірено на основі рукописів. У пам’ять 125-річчя з дня народження.

Встановлено, дати під віршами, а також викинене цензурою. Змінено виправлене попередніми видавцями. Дано варіанти. Правопис — сучасний. Лексика збережена вся.

1940

“Сон і послання: дві політичні поеми”. З вступною статтю Д. Б. Видавництво “На сторожі”. Холм.

1947

Тарас Шевченко. Кобзар. Повна збірка поезій. Державне видавництво художньої літератури. Київ. 298 сторінок великого розміру. Друковано 25.000 примірників.

Текст дано за виданням: Тарас Шевченко. 1939. Т. 1 і 2 1939 року. Вступна стаття О. Корнійчука “Великий поет-демократ”. На кінці — примітки (с. 275–292).

1949

Тарас Шевченко. Кобзар. Повне видання в трьох томах. Друге видання. Видання книжкового товариства “Універсальна Бібліотека”. Видавництво “На пужині”, 1947.

Том I — 128 с.

Том II — 129–255 с.

Том III — 257–386 с.

Склад вісімкою.

Це передрук “Кобзаря” видання д-ра В. Сімовича 1921 року з його примітками.

Тарас Шевченко. Повне зібрання творів у трьох томах.

Редакційна колегія: академік Ол. Корнійчук, голова редакційної ради. Члени: П. Тичина, О. Білецький, М. Рильський, С. Маслов, П. Попов і Д. Копиця. Київ.

Том I: Поезії. Критико-біографічний нарис академіка О. Є. Корнійчука. Редактор тому Д. Д. Копиця. 650 сторінок. Видало Державне видавництво художньої літератури, за виданням 1939 року. Ілюстровано художніми роботами Т. Г. Шевченка. На вступі першого тому дано статтю О. Корнійчука “Тарас Григорович Шевченко”.

1951–1953

Тарас Шевченко. Повне зібрання творів у десяти томах.

Том I вийшов 1951, том II — 1953 року.

1953

Тарас Шевченко. Лирика и поэмы.

Перевод с украинского. Москва, 119 сторінок. Друковано 75.000 примірників. Переклади багатьох перекладачів.

1954

Т. Г. Шевченко. Журнал.

Державне видавництво художньої літератури. Київ, 252 сторінки. Друковано 15.000 примірників.

Тарас Шевченко. Кобзар.

Державне видавництво художньої літератури. Київ, 492 сторінки. Видано 200.000 примірників. З портретом Т. Шевченка та алфавітним покажчиком творів. На сторінках 465–480 — вбогі примітки. Видано на пам'ятку “300 років возз'єднання України з Росією”. Редактор видання Н. Лісовенко.

1955–1956

Т. Г. Шевченко. Собрание сочинений. В пяти томах. Москва.

1956

Т. Г. Шевченко. Повести.

Державне видавництво художньої літератури. Київ, 124 сторінки. Друковано 65.000 примірників.

Тут дані повісті, які Шевченко писав російською мовою, а саме: “*Наймичка*”, “*Варнак*”, “*Княгиня*”, “*Музыкант*”, “*Несчастный*”, “*Капитанша*”, “*Близнецы*”, “*Художник*”, “*Прогулка с удовольствием и не без морали*”.

Наприкінці: Н. Е. Крутикова. "Идейные и художественные особенности прозы Шевченко".
Ілюстрації М. Г. Дерегуса.

1958

Тарас Шевченко. Кобзар. Державне видавництво художньої літератури. Київ.

1959–1960

Т. Шевченко. Том I. Поезії 1837–1842 рр. За редакцією П. Зайцева. Друге, доповнене видання. Чикаго, 352 с.

Друге повне перевидання варшавського видання творів Т. Шевченка 1937 року. Друкується накладом видавництва Миколи Денисюка в Чикаго, при співучасті Р. Смаль-Стоцького, П. Зайцева, В. Дорошенка й інших.

Том III. Поезії 1847-1850 рр. 397 с.

Том IV. "Назар Стодоля" та різні твори. 304 с.

**ПЕРШЕ
ВИДАННЯ
РЕВОЛЮЦІЙНИХ
ВІРШІВ
ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА**

ОБ'ЄДНАНО З НАЙКРАЩОЮ КНИЖКОЮ

1 НАЙБІЛЬШИЙ ЮВІЛЕЙ

Через рік, 3 березня (19 лютого за старим стилем) 1961 року вся Україна буде велично святкувати найбільший ювілей, якого вона мала в своїй історії, — це столітній ювілей визволення селян від панщини!

Ювілей страшного змісту — нечувано жорстокого рабства, що дало в Україні безмежно тяжкі наслідки... Безумовно, наслідки цього чотиривікового рабства в Україні ще не покінчилися, та не покінчилося й саме рабство, бо воно сприйняло тепер тільки іншу назву. Звалося рабство — *панщина*, а тепер — *колхоз*...

Панщина — це приbrane ім'я для найсоромнішого людського насилля над меншим братом своїм — для рабства... Панщина — це ганебне довговікове рабство, і в Україні Росія тримала його збройним насиллям у голій повноті найдов-

ше від усіх земель Європи... Це рабство селян було найтяжче та найжорстокіше від усіх колишніх рабств — селянин в Україні був простою річчю свого пана, яку він мав право знищити, продати, ограбувати, вислати на Сибір... Російський уряд офіційно заборонив звати цей стан рабством — звали панщина. Але це було жорстоке рабство!

Панщина рано почалася в Україні, а запровадили її поляки зараз по 1569 році, по Люблинській унії. Десятилітнє повстання гетьмана Богдана Хмельницького (1647–1657), що повиганяв з України польське панство, не допомогло — поляки незабаром вернулися й обернули панщину в жорстоке рабство, український селянин став для польського пана простим рабом, гірше того — бидлом!..

Московія, узявши з 1654 року під себе головне Лівобережжя, помалу збільшувала стару панщину, а вкінці так само обернула її в жорстоке рабство.

Церква не заступалась або правильніше — не могла боротися проти цього рабства. Але маємо багато славних свідчень, як українське православне духовенство, хоч так само було безправне, часом сильно заступалося за своїх рабів і боронило їх. У всякому разі, було завжди зо своїми вірними і разом з ними терпіло рабство...

Україна й українська церква знаходилися в окупації Московії. Чи може пануюча московська церква заступалася коли за своїх рабів? Ніколи! Більше того, московський митрополит, коли робили переклад Нового Заповіту на російську мову, поблагословив переробити одне місце в ньо-

му на користь панщини. Апостол у своєму Посланні до євреїв (6.7) правильно навчає: “Земля родить рослини, добрі для тих, хто їх і обробляє”. Цю святу апостольську науку Російська церква переробила на: “Земля произрастает злак, полезный тѣм, для которых ѿ воздѣлывается”. Цю переробку зроблено на користь панства!..

І цей нечуваний соромний переступ позостається і в новій Біблії, яку випущено в Москві оце 1956 року (див. с. 1229).

Панщизняне рабство в Україні збільшувалось з року в рік, у своїй переважаючій більшості пани-рабовласники були чужинці — поляки та росіяни. За останні 20 років життя панщини, в роках 1840–1860-х Україна дослівно горіла й кипіла: не було дня без селянського повстання, і ці повстання все росли та міцніли на своїй силі. Стало ясно, що треба дати селянам волю згори, бо інакше раби візьмуть її самі нечуваною революцією.

Кращі люди все були проти безумного рабства, що так довго затяглося і в Росії, і в Україні. Усі кращі письменники гостро виступали проти панщини, усі вимагали звільнення селянства. Цензура шаліла розперезано — відкрито писати проти панщини не було змоги.

І ось у цей час, за 1840–1860-ті роки в Росії з’явився новий громадський прошарок, — їх звали “різночинці”, простіше — службова уряднича інтелігенція, що земель не мала, що й сама бідувала. Ось ця інтелігенція і дала з себе демократично успосіблених діячів та письменників, яких тепер звуть революційними демократами. Це були: В. Г. Белінський, т. зв. петрашевці,

М. Г. Чернишевський, М. О. Добролюбов, Д. І. Писарєв, М. О. Некрасов, О. І. Герцен, М. П. Огарьов і багато-багато інших.

А з українців до цієї революційно-демократичної течії належав головню Тарас Шевченко.

Цензура чавила, як могла, і незабаром революційні демократи перенесли свою боротьбу за кордон, головню в Англію, Францію та Швейцарію, і звідти били по панщині, били й царат. Це були відомі О. Герцен та М. Огарьов і велике число інших, що осіли в Лондоні, — вони в роках 1855–1862 видавали збірники “Полярная Звезда”, а в роках 1857–1864 — революційний орган “Колокол”. Головним завданням “Колокола” та його додатків (“Под суд!” і “Общее вѣче”) було всіма силами валити найперше панщину, вимагати волі для рабів-селян. Ці революційні видання широко пішли по всій Росії та по всій Україні, і в ділі визволення селян з панського рабства мали дуже великий вплив.

Невдала Кримська війна 1853–1856 років зовсім збунтувала Росію. Року 1855-го 18 лютого раптово помер цар Микола I — уперто твердили, що він отруївся. Новий імператор Олександр II постановив негайно звільнити селян з рабства. Була призначена для того особлива Комісія, а вона вперто саботувала й затягувала всю цю справу.

Роки 1859–1861 — це зеніт спільної боротьби всього демократичного за знищення рабства. Селянські повстання й дошкульні розрухи охопили всю Росію й Україну. І нарешті 19 лютого ст. ст. (3 березня нового ст.) був підписаний маніфест про звільнення селян з панщини. Оголошений цей маніфест був 5 (18) березня.

Маніфест складений надзвичайно врочисто — останню редакцію йому надав московський митрополит Філарет. П. Кулішеві був замовлений переклад цього маніфеста на українську мову, але в останню годину заборонили читати український текст...

Тарас Шевченко все життя був тим, хто всією своєю істотою самовіддано боровся проти панщини, за це і десять років був на тяжкому засланні. Такого сильного революційного борця проти рабства росіяни серед себе не мали, тому власне вони перші так схопилися за Т. Шевченка й ширили його твори, які дошкульно били царат та перестаріле рабство. Вони ж, закордонні революційні демократи, року 1859-го видали в Лейпцигу революційні вірші Шевченка і поширили їх і в Росії, і в Україні. Навмисне вибрали найгостріше з Шевченкових творів і ним вдарили царат і його рабство!

Шевченко помер 26 лютого (10 березня) 1861 року, — і цілий тиждень перед смертю чув радісні вістки про підписання закону про звільнення селян з рабства. Цебто, помирав спокійно, бо він же сам безконечно багато зробив для знищення цього рабства в Україні!

Але маніфест про скасування рабства офіційно був оголошений тільки 5 (18) березня, цебто через 8 днів по смерті Шевченка. Головний борець не мав насолоди почути на власні вуха офіційного маніфеста про те, що його так жорстоко било все життя...

Наступного, 1961-го, року припадає подвійний ювілей: століття з дня знищення ганебного рабства в Росії і в Україні, і століття з дня смерти

РУССКАЯ БИБЛИОТЕКА.

ТОМЪ VIII.

НОВЫЕ СТИХОТВОРЕНІЯ

ПУШКИНА и ШАВЧЕНКИ.

Neue Gedichte von Puschkin und Schaffschenko.

ЛЕЙПЦИГЪ,
Вольгангъ Гергардъ.

LEIPZIG,
Wolfgang Gerhard.

1859.

Обкладинка лейпцизького видання позацензурних творів
Пушкіна і Шевченка 1859 року

найзавзятішого борця проти нього — Тараса Шевченка! Історія хотіла поєднати ці два великі історичні століття, — поєднаймо це й ми! Бо ж Шевченко — то ж полум'яний борець проти всякого рабства!

Чи рабство року 1861-го було остаточно знищене в Україні? Правно — так, але економічно — ні! Різні комісії запекло саботували всю справу п'ять літ, а царя так само запекло тероризували та дурили, і врешті селянам, при звільненні їх з рабства, був даний т. зв. “старцівський наділ”, цебто такий мізерний, з якого селянин жодним способом прожити не міг... І ніби “вільний” селянин зараз же опинився ще в гіршій панській неволі, в рабстві неофіційному...

Іншими словами, рабство над селянством у Росії і в Україні фактично знищене не було, тому й надалі позосталася й кривава реакція проти нього!

Року 1881-го 1 березня царя Олександра II, що то по-старцівському відпустив селян з кріпацтва, убив народоволець Гриневицький.

Жорстока революція 1917–1920 років під проводом комуністів нечувано криваво вистріляла й вимордувала всіх, хто мав хоч якийсь стосунок до цього рабства селян у Росії. Російська революція — це була власне на 60 літ запізнена кривава й сліпа помста рабів своїм рабовласникам...

І ця жорстока кривава революція ще не закінчена, бо земля ще й тепер не в селянських руках.

Остаточно звільненим з рабства український селянин так і не був, він знову обманом попав ще в тяжче панцизняне рабство — у советський

колгосп... І одною з причин цього було й старцівське неправдиве “звільнення” селянина з панщини 1861 року.

Український селянин і надалі фактично позостається в лютому рабстві!...

І буде ще одна революція, може, найкривавіша з усіх, — український селянин таки одержить свою землю-матір у власність...

Рабство чи кріпацтво на довгі віки вбило дух України, вбило її культуру, творило рабів... Хіба в Україні був би тільки один Шевченко? За 400 літ рабства були б сотні Шевченків, бо то народ їх родить, а цей народ був у жорстокому рабстві, й народні генії пропадали... Бо ж Тарас Шевченко тільки випадково вирвався з кріпацького рабства...

2 ШЕВЧЕНКО В РЕВОЛЮЦІЙНІЙ АКЦІЇ

Сто років тому, у першій половині 1859 року, в Німеччині, у місті Лейпцигу, вийшла маленька книжечка під простою назвою — “Новые стихотворения Пушкина и Шавченки”.

Зовсім мала книжечка — ось в імітаційному виданні лежить вона в мене на робочому столі, улюблена й дорогоцінна, але таки ще не глибоко вивчена в нас. Книжечка ця в історії пам'яті Шевченка мала величезне значення, і тому в століття смерті Т. Шевченка і в століття знесення

рабства в Україні я розповім тут про неї трохи докладніше.

Та й сама книжечка має століття з дня свого виходу.

Зміст історичної книжечки — шість віршів Тараса Шевченка, вставлені-заховані в шість (сім) віршів російського великого письменника Олександра Пушкіна. Це було перше видання Шевченкових революційних віршів, які відбивали не тільки його мистецький дух, але й його глибоко неспокійну душу. Власне тим, що це були вірші огненного революційного змісту, вони відразу поєднали Шевченка з російськими революціонерами, яких тоді повно було в Росії, повно було і за кордоном.

Російські революціонери, як удома, так і за кордоном, ставили собі три головні завдання: 1). Повалити самодержавство, цебто царат; 2). Повалити безсоромну панщину, правильніше — рабство, і 3). Запровадити рівність і братство у вільній державі. Хто такого бажав собі, був “революціонером”. Якраз Тарас Шевченко, гіркий панщизняний кріпак, довгими літами виносив у своїй душі всі ці великі ідеї, виносив істотно, природно, бо таким було життя його.

Шевченко рано став писати і революційні вірші. Жив він і в Польщі, а потім оселився в Петербурзі, де саме повітря було революційним. Коли появилися революційні Шевченкові вірші, вони відразу глибоко припали до смаку всім тодішнім революціонерам чи революційним демократам, і легко й відразу позитивно вирішили початкові гострі сперечення росіян: чи українці можуть мати свою окрему літературу?

Росія, як нація, не мала такого природного огненного революціонера, яким був Тарас Шевченко, — він їх усіх випередив і в поваленні самодержавства, і в знищенні рабської панщини. Росіяни-революціонери відразу глибоко й вірно оцінили революційний Шевченків дух, визнали його за великого поета, а тим самим визнали й право української нації на окрему літературу. Російські революціонери мали тоді в літературі велику силу і власне своєю революційністю Шевченко багато допоміг признанню України як нації. Бо ми ж для Росії були тільки... кріпаки!

У революційному процесі, який валив самодержавство Росії, лейпцизький збірник 1859 року мав величезне реальне значення. За кордоном тоді жило безліч борців, і вони міцно стояли за твори Т. Шевченка — стали їх пропагувати та ширити. Закордонні революціонери мали вільні зв'язки з батьківщиною, з Росією, і тому реально ширили Шевченкові вірші і по всій Росії, і особливо по Україні — і в друку, і в рукописах.

Взагалі треба сказати, що революційні твори Т. Шевченка в справі повалення царату та його рабства в Росії відіграли першорядну роль. Усі революціонери глибоко розуміли власне це значення Шевченкових творів, і коли року 1917-го перемогли комуністи, то вони мали на твори Т. Шевченка давно вже остаточно вироблений погляд, як на засіб ширення революційності в народі. І тому стали друкувати Шевченкові твори в мільйонах примірників і перекладати їх на всі мови і свого Союзу, і всього світу. Не через їх мистецьку вартість, бо вона для них не града

ролі, і тепер не грає, а тільки через огненну їх революційність проти царату та його рабства.

Шевченко природно, самим життям своїм, став революціонером, а що російські революціонери були вже організовані, то він просто пішов за ними. Тоді за кордоном багато працював революціонер Олександр Герцен (1812–1870), який, як сказано вище, з 1857 року став видавати в Лондоні революційного тижневика “Колокол” (Дзвін).

“Колокол” дійсно голосно дзвонив проти царату і проти панщини. У своєму “Деннику” під 6-м лютим 1858 року Шевченко записав: “Я стрів свого старого знайомого, п. Шумахера. Він недавно вернувся з-за кордону і привіз з собою 4-те число “Колокола”. Я в перший раз сьогодні побачив газету і з побожністю... поцілував...”

Напевно, Шевченко добре знав, що це за “Колокол”, — і демонстративно поцілував його...

Бо був правдивим борцем за волю селянства, а такого тоді звали “революціонером”.

3 РЕВОЛЮЦІЙНІ НАСТРОЇ В УКРАЇНІ

В роках 1858–1860-х Україна сильно клекотіла революційним огнем. Панщина-рабство й панські знущання та всякі “панські жарти” вже міри не знали! Україна горіла.

На початку червня 1859 року Т. Шевченко зовсім невчасно приїхав в Україну і пробув тут до 15 липня, коли й був арештований у п. Мак-

симовичів у Прохорівці. Час побуту Шевченка в Україні був зовсім невідповідний, бо якраз тоді, в роках 1858–1859-х, сильно ширився по всій Україні революційний повстанський селянський рух: йшла тоді явна підготовка до скасування рабства, і це всі знали і хвилювалися. Революціонери і вдома, і закордоном працювали, не покладаючи рук. К. Маркс, уже тоді божок багатьох революціонерів, із задоволенням писав 4 лютого 1859 р. в листі до Лассаля: “Росія зо страхом чекає аграрної революції в своїй середині”.¹

І справді, протягом одного 1859 року в Росії в 90 місцях “спалахнули селянські заворушення, вияви непокори поміщикам і царській владі”.²

Т. Шевченко, пробуваючи в Україні, не завжди був обережний і часто читав своїм приятелям чи просто знайомим свої революційні вірші. Читав і дарував. Настрій усієї України був тоді аж надто нервовий і Шевченкові вірші слухали охоче.

Люди хотіли бачити ці вірші друкованими. Так, В. Маслій 10 вересня 1859 року писав до Т. Шевченка і просив видати всі вірші: “нехай довідається світ, що й придушена Малоросія може висловлювати всесвітні істини, що й вона має своїх поетів і мистців-малярів”.³

Саме життя було таке, що вимагало революційного слова, як вислів самої душі!

¹ Дм. Косарик. Життя і діяльність Т. Шевченка. 1955. С. 199.

² Там само. С. 221.

³ Там само. С. 217.

4 ЛЕЙПЦИЗЬКИЙ ЗБІРНИК

Збірник 1859 року приніс Шевченкові тяжкі клопоти. Видання за кордоном творів тих чи інших письменників звичайно приносило їм великі клопоти та непорозуміння з владою в Росії. Наприклад, року 1859-го в Берліні вийшли заборонені цензурою вірші М. О. Некрасова, і влада стала доінкульно тягати автора. Закінчилось зовсім недобре: Некрасов, щоб позбутися неприємностей, змушений був подати владі прохання, в якому “уклінно” просив її заборонити ввіз в Росію його віршів берлінського видання...¹

Коли десь у середині 1859 року і в Лейпцигу вийшла збірка революційних віршів Т. Шевченка, досі в Росії не видрукованих, то автор їх, Т. Шевченко таки зазнав великих неприємностей. Шевченко саме тоді насилу визволився зо своєї каторжної висилки і жив у Петербурзі під пильним доглядом поліції.

Про намір видати в Лейпцигу його старі революційні вірші довідалися ще в жовтні 1858 року і начальник III Відділу,² і В. Долгоруков, шеф жандармів в роках 1858–1866-х, і сам Т. Шевченко. Шеф жандармів викликав Шевченка до себе. У цій справі під 18 жовтня 1858 року є така записка шефа жандармів В. Долгорукова:

¹ Н. А. Некрасов. Полное собрание сочинений и писем. 1953. Т. XII. С. 47.

² Це є: “III Отдѣленіе Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи”.

“Шевченко живе в Академії мистецтв в квартирі графа Толстого. Він приходив сказати мені, що Головін хоче видрукувати за кордоном його вірші, і свідчить (Т. Шевченко), що жодних рукописів він йому не передавав. Його твори, як він каже, були надруковані до 1847 року, а потому заборонені. Дати мені довідку як про це, так і про його твори. Довідатися про твори Шевченка, які були надруковані перед його висилкою з С.-Петербургу”.¹

Справу цю жандарми вважали дуже важливою, і В. Долгоруков наступного дня, 19 жовтня, повідомив про неї самого царя...²

Взагалі, лейпцизьке видання 1859 року та широка рекляма йому революціонерів за кордоном сильно пошкодили Шевченкові. Власне про це писав М. Максимович ще 1858 року, що “якийсь паливода навіжений за границею підпакостив” Шевченкові.³

Це ж видання призвело й до побільшеного нагляду поліції за Шевченком. Року 1859-го 26 травня Шевченко виїхав в Україну, а за три дні перед тим, 23 травня, шеф жандармів Долгоруков порозсилав таємні накази жандармерії Київської, Чернігівської та Полтавської губерній, щоб пильно стежили за поведінкою Шевченка. Це не обіцяло доброго.

А липня 15-го, по дорозі до Максимовичів, Шевченко був арештований.

¹ В. Анісов, *Є. Серета*. Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. К., 1959. С. 290.

² Там само. С. 291.

³ Т. Шевченко. Листування. С. 314; Павло Зайцев. Життя Тараса Шевченка. Нью-Йорк-Париж-Мюнхен, 1955. С. 344.

Російська цензура відразу звернула свою пильну увагу на лейпцизьке видання 1859 року, і внесла його до “Списку” заборонених у Росії книг.¹

5 ПОПЕРЕДНИКИ ЧеКа

Тарас Шевченко 1847 року 5 квітня був заарештований на березі Дніпра при переїзді його паромом у Київ. Наступного дня Шевченка спішно відправили, у супроводі т. зв. квартального поліційного наглядача та жандарма у Петербург, у III Відділ.

Страшний III Відділ! — “Третье Отдѣленіе Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи”.

Граф О. Ф. Орлов був Начальником III Відділу, по-сучасному Че-Ка, з 1845 року, три тижні пильно досліджував справу Шевченка, і 30 травня оголосив присуд: віддати Т. Шевченка рядовим в Оренбурзький корпус, але з правом вислуги, цебто за добру поведінку Шевченко міг стати й офіцером.

Цареві конче показували важливіші справи III Відділу і він на присуді кари Шевченкові додав: “Під найсуворіший нагляд, з заборonoю писати й малювати”. Додав це рукою власною.

¹ У цьому “Списку”, аркуш 15 зверху, подано: “Новые стихотворения Пушкина и Шавченки”. Лейпциг, 1859. Див.: Збірник праць V шевченківської наукової конференції. С. 175.

І Шевченка того ж дня передано в розпорядження військового міністерства. А 31 травня Шевченка спішно повезли в Оренбург, куди й доставили 8 червня.

Вирвався Шевченко з цього тяжкого заслання 26 червня 1857 року, побувши в неволі 10 літ 2 місяці і 21 день.

А тепер, через лейпцизьке видання, знову мусів мати діло з цим страшним III Відділом.

Хто ж були ті, що арештували й заслали Шевченка? Яка установа керувала всією його справою?

Установа ця утворилася на самому початку самодержавства царя Петра I, року 1697-го, і звалася “Преображенский Приказ”. Приказ (міністерство) цей відав політичними справами і всі зізнання добувалися тут жорстокими катуваннями. З цього Преображенського Приказу звичайно ніхто живим не виходив, чи був він винний, чи був невинний.

Сам цар Петро I любив катувати підсудних, а по цій кривавій катівні часом ішов на забави та випивки... Пригадаю, що цей більшовик на троні і сина свого закатавав на смерть...

Року 1718-го ця установа змінила назву на “Таємна Канцелярія”, а пізніше не раз ще міняла її, але істота її все позоставалася та сама, і катувала й далі так само, як і за царя Петра I.

Цар Микола I своїм наказом 3 липня 1826 року всі політичні справи передав у “Третій Відділ Особистої Його Імператорської Величності Канцелярії” — так вона стала зватися при ньому.

Особиста Канцелярія складалася тоді з трьох окремих Відділів (пізніше з п'ятьох), і III Від-

діл був самостійною установою у справах політичних. Уся Росія добре знала цю політичну установу і дрижала на саму згадку про неї. Звичайно ця установа звалася коротко: “Третій Відділ”.

До III Відділу належало велике число справ і чисто політичних, і таких, що тільки здалека були політичні. На чолі стояв начальник III Відділу. На самому початку наказувалось, що головним завданням III Відділу є “охорона доброго стану й спокою всіх класів у Росії, і запровадження правосуддя”. Кожне Че-Ка ставить собі таке завдання!

Головним завданням кожного урядника III Відділу було “пильнувати, щоб спокій і права горожан не порушували ніяка особиста влада чи насилля вельможних, чи злісна праця людей злого наміру”. Між іншим, цей III Відділ наглядав, щоб... поміщики не поводитися жорстоко з своїми рабами-кріпаками.

Сюди ж належали і справи цензури та догляд над періодичними виданнями, — і був наказ присилати до III Відділу по одному примірникові всіх денників та журналів, які виходили в Росії.

Року 1839-го до III Відділу був приєднаний корпус жандармів, і спільний начальник став зватися “Начальник штаба корпусу жандармів і управління III Відділу”.

Це була злої слави установа, яка й далі звалася “Третім Відділом”, і яка й далі наводила жах на всю Росію. Більшовицькі Че-Ка та ГПУ — це рідні діти III Відділу, і комуністи нічого нового не видумали. Хто попадався в лапи III Відділу, той живим з нього, звичайно, не виходив, — чи

то був фальшивомонетчик, чи дикий поміщик-рабовласник, чи Тарас Шевченко.

Дуже часто III Відділ карав без суду, бо суд заступав тут сам цар.

Року 1880-го 6 (18) серпня III Відділ, що 183 роки мордував усю Росію, нарешті, був скасований — його справи були передані до Департаменту поліції при міністерстві внутрішніх справ. І від усіх цих справ був звільнений російський імператор.

Грозою всієї Росії були начальники цього III Відділу. Це: граф О. Бенкендорф (1826–1845), граф О. Орлов (1845–1856), князь В. Долгоруков (1856–1867), граф П. Шувалов (1867–1875), А. Потапов (1875–1877). Н. Мезенцов (1877–1878) і А. Дрентельн (1878–1880).

Начальник III Відділу мав права окремого міністра і робив особисто доклади цареві. Завданням III Відділу було переродити всю Росію на “чеснотних горожан”. Цар присвячував на це багато часу і до поту працював... Такий установився звичай, — щоб Росія зростала!

А вся Росія завмирала від страху...

Цікаво тут підкреслити, що на публічних прийняттях російський цар ласкаво подавав руку найменшому чином офіцерові. Але було офіційно заведено, що цар руки не подавав офіцерам-жандармам! Бо знав, що забруднить свою руку...

Є переказ, ніби й Сталін руки чекістам не подавав...

Ось в оцей III Відділ і попався був Тарас Шевченко, і промучився в ньому 10 літ і три місяці...

Шевченкові зробили в III Відділі один незви-

чайний виняток — його на допитах не били і зізнання давав він без катування...

Ось у цей III Відділ мало знову не попав Тарас Шевченко через лейпцизьке видання своїх революційних віршів.

6 ОПИС ЛЕЙПЦИЗЬКОГО ВИДАННЯ

Уже з того, що я вище зазначив, видно, що лейпцизька збірка найгарячіших Шевченкових революційних віршів має велике літературне й політичне значення. І тому я подам тут повний бібліографічний опис цього видання, бо всі попередні описи його не були повними.

На жаль, я цей опис роблю головно з харківського фотоперевидання 1937 року, а не з самого лейпцизького оригіналу. Дещо додаю тут з інших описів.

Титулова сторінка має такий заголовок: "**Новые стихотворения Пушкина и Шавченки**". Додано, ліворуч: *Лейпцигъ, Вольфгангъ Гергардъ*. Праворуч: *Leipzig, Volfgang Gerhard*. На самому кінці під ними подано рік видання: 1859.

Зворотна сторона обкладинки порожня.

А далі йде сама книжка. Спочатку на сторінках 1–6 подано три вірші Пушкіна: 1. Молитва, с. 1–2 (це вірш не Пушкіна, хоч під ним підпис: А. Пушкинъ). Далі 2, на с. 3–4: Цапלי; 3, на с. 5–6: Посланіє Аркадію Гавриловичу Родзянко.

По цьому, зі с. 7 йдуть шість революційних віршів Шевченкових, а саме: 1. Кавказъ (с. 7–13); 2. Холодний Яръ (с. 14–17); 3. Думка (“Якъ умру, то поховайте”, с. 18); 4. Розрыта могила (с. 19–21); 5. Думка (“За думою дума”, с. 22–23) і останнє: 6. И мертвымъ и живымъ... (с. 24–34).

По цьому знову йде три вірші О. Пушкіна, а саме: 1. В. Л. Пушкину (с. 35–38, під віршем рік його написання: 1817); 2. Цензору (с. 39–43, під ним рік: 1816) і останній на с. 44 (сторінка не нумерована); 3. Льву Сергѣевичу Пушкину (під віршем рік його: 181—, останньої цифри нема).

Подано, таким чином, 12 віршів, під усіма зазначено їх авторів: А. Пушкинъ або Шавченко. У всій книзі Шевченко зветься Шавченко і ні разу до його прізвища не додано Т. чи Тарас.

У книжці всі 12 віршів починаються ненумерованою сторінкою. Остання, 44-та, сторінка ненумерована.

Дм. Косарик¹ у своїй праці подає в цій книзі 44 сторінки.

Книжечка малого розміру, а саме: 6,5×4 інчі. На сторінці по 26 рядків.

Пагінація (сторінкування) йде зверху. А долі зазначено друкарське число аркушів — на с. 1-й стоїть долі 1, на 17-й стоїть 2, а на 33-й стоїть 3. На наступній через одну (на 3, 19 і 35) ця цифра повторена для зшивачів книжки.

Але три рази, на с. 1, 17 і 33, долі подано римську цифру II. Що вона визначає? На мою думку, тут II визначає, що це другий томик вір-

¹ Життя і діяльність Т. Шевченка. С. 221.

шів О. Пушкіна та Т. Шевченка (бо був і І), тому й “Новые стихотворения”.

Цей мій опис подаю за харківським фотоперевиданням 1937 року. Але інші бібліографи, наприклад, Комаров, Франко і ін., дають ще 2 сторінки до цього — с. 45–46.

На с. 45 уміщений вірш: “На смерть тетушки Анны Львовны Пушкиной” — це вірш не О. Пушкіна, хоч він тут підписаний.

А на останній 46 сторінці подана друкарня: *Наумбургъ, въ типографіи Г. Пеца. І те саме по-німецькому: Naumburg, Druck von G. Patz.*

Отже, наша книжка друкувалася в м. Наумбургу, а не в Лейпцигу. Наумбург тепер в області Галле, на річці Заале, на залізничній дорозі лінії Лейпциг-Ерфурт. Далеко на південь від Лейпцигу.

Книжка вийшла в обкладинці, яка має цінні для нас відомості на 1 і на 4 сторінках.

На першій сторінці обкладинки вгорі подано: “Русская Библиотека. Томъ VIII”. Під цим подано два заголовки книжки — німецький і російський, а саме: *Neue Gerichte von Pushkin und Schafftschenko*. Під цим російський: *Новыя стихотворенія Пушкина и Шавченки*.

Друга й третя сторінки обкладинки порожні, а на 4-й подано список перших семи томиків видавництва “Русская Библиотека”, про яку я пишу далі.

Чи була книжка оправлена — не маю матеріалу, щоб на це точно відповісти. Харківське фотоперевидання 1937 року оправу має, і то цікаву — палітурка обтягнена синьою ворсовою матерією, трохи більша від самої книжки. На ньому заголовок:

ПУШКІН І ШЕВЧЕНКО

На внутрішній стороні оправи дано чорного портрета Пушкіна, якого повторено на останньому вставному листі наприкінці книжки. А на першому листі перед титульною сторінкою і на внутрішній стороні оправи наприкінці книжки дано такого ж портрета Т. Шевченка. Обидва портрети увінчані лавровим листям.

Малий розмір книжки і її ворсиста темно-синя оправа роблять її подібною до Молитовника. І така оправа й малий розмір лейпцизького видання 1859 року зроблені хіба навмисне, — щоб легше ховатися перед поліцією, бо це видання справді можна прийняти за Молитовника.

Мало цього, редактор І. Головін на першому місці вмістив вірша (ніби Пушкіна) “Молитва”, в якому віршами переспівано “Отче наш”. Отже, поліція, — а вона була тоді однакова і в Росії, і в Німеччині, і в Австрії, — брала до рук під Молитовника оправлену книжечку, на першому місці знаходила “Молитву”. І заспокоювалася.

Думаю, що з цих самих причин і революційні вірші Шевченка заховано поміж вірші Пушкіна — Пушкін не мав слави революціонера, а Шевченко відкрито її мав, тому його вірші заховано в спокійні вірші Пушкіна.

Коли саме вийшов у світ лейпцизький збірник 1859 року? Беручи до уваги, що в середині 1959 року за Т. Шевченком значно побільшили поліцейний нагляд, а 15 липня його вже й арештували в Україні, можна припускати, що лейп-

цизьке видання революційних віршів вийшло перед цим часом — десь у середині 1859 року.

7 ПРАВОПИС І ПОМИЛКИ

Лейпцизьке видання революційних віршів Т. Шевченка вийшло російським правописом — з уживанням букв **ѣ, ъ, ы**. Глибший аналіз цього правопису показує безперечно, що це правопис власне той, яким писав сам Т. Шевченко.¹ Та особа, що послала чи передала в Лейпциг Шевченкові вірші, послала, може, оригінали, які написав сам Шевченко, або, скоріш, були списані з них.

Шевченкове письмо завжди було дуже невиразне, невиразними були й ці вірші, які дано для видрукування їх у Лейпцигу, тому в виданні так багато помилок. Шевченкове письмо треба добре знати, щоб його читати.

Як то по всіх писаннях Т. Шевченка, і в лейпцизькому виданні розділових знаків часто нема або вони стоять неправильно. Часто не пишеться разом з дієсловом. Буква **а** та **и** пишуться часто однаково, наприклад, у цьому виданні 1859 року, маємо: *Не понесе слава (замість слави) Бога* 8; *“Колыжѣ воны прокинутця?”* 8 (*тепер дають: “Коли вона прокинеться”*); *“Не вамѣ на при”* (*замість на прю*) 8. І повню таких інших поплутань.

¹ Див. мою працю “Шевченкова мова” // “Рідна мова” за 1934 р., с. 187, 239, 338, 439, 489 і 529. Готова до друку праця моя “Шевченкова мова” лежить не видрукована.

Лейпцизький редактор чи видавець не міг належно перечитати присланого йому неясного рукопису, і видрукував, скажімо, в “Кавказі”: “Що день Божій добри ребра” 7 (замість “довбе ребра”), “дикари велики” 9 (замість “лицарі великі”), “не наши зано” 10 (замість “не нами дана”). І десятки таких інших прикрих помилок, що постали через велику неясність рукопису. А до того ще складач і друкар української мови не знали і допустили безліч коректурних помилок. Та, певне, ніхто коректури не правив взагалі.

Цікаво тут підкреслити, що в віршах Пушкіна тут помилок значно менше — складач, певне, мову російську знав.

У виданні 1859 року вісім раз видрукувано *Шавченко*, а не *Шевченко*, родовий від нього поросійськи *Шавченко*. Думаю, що рукопис, присланий в Лейпциг 1858 року, був дуже невиразно написаний, звідси й постала неправильна форма *Шавченко*. Редактора чи коректора не було на це видання. Але як тоді ще мало знали Шевченка, що в Лейпцигу могли його подавати в друкові як *Шавченко* (білоруська форма)!

Зміна форми *Шевченко* на *Шавченко* не була з поліційних підстав: чи так, чи інакше, поліція автора добре знала.

Отже, видання 1859 року має повно друкарських помилок, а текст так само має немало недотягнень. Але треба сказати, що всі тодішні різні закордонні російські видання (а їх немало!) були з великими недостачами, бо їх часто складали люди, що української чи російської мови не знали.

У лейпцизькому виданні, яке друкувалося в Наумбурзі, стільки разячих помилок, що на-

сувається сумнів: чи взагалі редактор видавництва Іван Головін читав коректуру цього видання.

З життєпису Івана Гавриловича Головіна знаємо, що він того ж 1859 року перейшов на працю до Берліну і став там видавати періодичного листка "Стрѣла", його вийшло два числа. Того ж 1859 року І. Головін заснував у Берліні другого журналу — "Благонамѣренный" — зі зміною своїх революційних віх. "Благонамѣренный" видавався аж до 1862 року, вийшло 12 чисел.

Не виключено, що Іван Головін, як редактор, на чомусь не погодився зі своїм видавцем Вольфгангом Гергардом і виїхав працювати в Берлін. У Берліні він зайнявся журналістикою — і вже не правив коректури лейпцизької книжки 1859 року.

8 ЛІТЕРАТУРА ПРО ЛЕЙПЦИЗЬКЕ ВИДАННЯ

Лейпцизьке видання, як про це я розповім пізніше, широко розійшлося і було добре знане. Але на початку воно не було докладно описане, бо бібліофілів-шевченкістів було мало та й потреби для цього не було.

Я тут подаю авторів, що згадували про лейпцизьке-наумбургське видання 1859 року або й описали його, але подаю тільки те, що маю під рукою, щобто зовсім не повно.

Владимир Измайлович Межов. Pushkinia-па. СПб., 1886. Ч. 2193.

Кома р М. Т. Шевченко въ литературѣ и искусствѣ. Библиографическій указатель матеріалов для изученія жизни и произведеній Т. Шевченка. Одеса, 1903. Подано опис видання.

Франко І. подав свою критику на опис М. Комарова в "Записках НТШ", том 57, рік 1904, Львів. Франко досить докладно описав той примірник, що був у нього, з обкладинкою. Але зовсім не подав, що було на четвертій сторінці обкладинки. Він описав друге видання 1859 року.

Дорошенко В. Библиографічний покажчик творів Т. Шевченка. Львів, 1938. С. 33.

Т. Шевченко. Кобзар. Редакція д-ра Леоніда Білецького. Вінніпег, 1952. С. 90, 432 і ін. Тільки згадки.

Павло Зайцев. Життя Тараса Шевченка. Мюнхен, 1955. С. 344. Згадка.

Дмитро Косарик. Життя й діяльність Т. Шевченка. Літературна хроніка. Київ, 1955. С. 221. Згадка.

Ф. Я. Прийма. Шевченко і вільна російська преса. Див. "Збірник праць V шевченківської наукової конференції". Київ, 1957. С. 173–190. Цінна й докладна стаття, де подано добрий опис лейпцизької збірки 1859 року. Звідси й я чимало беру.

Яр. Рудницький. Шевченкіяна на Заході. Перше видання Шевченка на Заході, з нагоди сторіччя, 1859–1959. Вінніпег, 1959. 28 с. вступу, а на с. 29–73 подано самі тексти Шевченкових віршів. Дано два фотознімки: з титульної сторінки лейпцизького видання 1895 року і з початку "Кавказу". Опис недокладний і короткий. Жаль, що не додержано розміру оригіналу паперу.

“New poems of Pushkin and Shevchenko”. Видав Я. Рудницький. Вінніпег, 1959. 40 с. Видання Славистичного відділу Манітобського університету. Тут передруковані шість віршів О. Пушкіна й шість — Т. Шевченка. Але вірша “На смерть тетушки” тут чомусь не дано (він згаданий в “Шевченкіяні на Заході”, с. 15), хоч дано “Молитву”. Обидва ці вірші Пушкінові не належать. Видання з похибками.

В. Анісов, Є. Середа. Літопис життя і творчості Т. Шевченка. Київ, 1959. На с. 322 коротка згадка.

9 ПЕРЕВИДАННЯ ЛЕЙПЦИЗЬКОГО ЗБІРНИКА

Вінніпезький тижневик “прогресивної” партії “Українське Слово” в ч. 14 (639) за 6 квітня 1955 року на 11 сторінці вмістив статтю Євгена Кирилюка (професор, доктор філологічних наук у Києві) “Безсмертний твір. “Кобзарю” Т. Г. Шевченка 115 років”. Зміст цієї статті — коротенький огляд усіх видань “Кобзаря”. Стаття проста й поверхова.

Автор згадує лейпцизьке видання 1859 року й пише: “Списки творів Шевченка проникали за кордон. В 1859 році в Лейпцигу вийшла в світ маленька книжка “Нові вірші Пушкіна і Шевченка” (сік!). Тут були вперше надруковані “Кавказ”, “Заповіт”, “Тоголю” (оба ці вірші під назвою “Думка”), “Холодний яр”, “І мертвим, і живим...”

і ін. Видання в одній книзі творів великих поетів двох братніх народів — дуже знаменний, символічний факт!

Твори українського поета були там же видані і окремо, під назвою “Поезії Тараса Шевченка” (Липськ, 1859). До речі сказати, що це видання не зареєстровано ні в одному бібліографічному покажчику”.

Це дуже цінна замітка, але аж надто коротка! Замітка ця твердить, що в Лейпцигу того ж 1859 року вийшло й інше видання Шевченкових віршів під назвою “Поезії Тараса Шевченка”. Але місце їх виходу зазначено не Лейпциг, а Липськ. І власне це “Липськ” (польська форма для Лейпцигу) змусило мене задуматись і звістки проф. Є. Кирилюка не прийняти. Тут якесь непорозуміння!

І вийшло, що моє недовір'я було оправдане.

Ось у мене цінна наукова стаття Ф. Я. Прийми “Шевченко і вільна російська преса”.¹ І тут у цій статті на с. 176 проф. Ф. Прийма подає таке: “Нам відомо два “біблофільських” перевидання лейпцизької книжки: одне з них припадає на кінець 50-х років XIX ст., друге було здійснене в 1936 р. Держлітвидавом УРСР”. Приймаю це твердження.

Займуся першим перевиданням 1859 року.

Ф. Прийма дуже неясно подає його, що воно “припадає на кінець 50-х років XIX ст.” Але він подає шифр його, який вияснює всю справу: “Один примірник його зберігається у відділі рукописів Інституту літератури АН УРСР,

¹ 36. праць V шевч. наук. конф. К., 1957. С. 173–190.

шифр 1 73/33. Шевченко: Поезії. Вид. 1859 р., Липськ”.

Отже, наприкінці 1859 року те саме видавництво перевидало своє попереднє видання. Шифр не вказує, чи це були твори одного Шевченка, чи спільні й Пушкіна, як було в попередньому виданні.

Думаю, що шифр подає по-українському переклад з російського титулу цього другого видання. Не виключено, що до цього перевидання додали насамкінець ще одного вірша Пушкіна: “На смерть тетушки” (він не Пушкіна), і Іван Франко дає в НТШ, том 57, опис власне цього примірника. Можливо, що склад книжки не розібрали і наприкінці року перевидали його.

Проф. Є. Кирилюк, подаючи свою звістку про книжку 1859 року “Поезії Тараса Шевченка”, можливо, списав тільки з каталогу бібліотечний шифр, але не перевірів його за оригіналом. А проф. Ф. Прийма правдиво зве це перевиданням.

Коротко розповім тепер про друге перевидання, 1937 року.

Року 1937-го вся Росія, разом з Україною, гучно святкувала століття з дня смерти свого великого поета Олександра Пушкіна (†29 січня/10 лютого 1837 р.).

Цього 1937 року Державне літературне видавництво видало в Харкові фотоскопічно лейпцизьке видання 1859 року з такою приміткою на с. 45: “Це видання є фотоскопічне відтворення видання “Пушкин и Шавченко”, 1859 р., Лейпциг, з примірника, що зберігається в Народньому Комісаріяті Освіти УРСР”.

На с. 46 подано, що для цього фотоскопічного перевидання “відповідальний по випуску Н. Д. Чередник, техкерівник Я. Бронштейн”. Друкарня ім. М. В. Фрунзе в Харкові. Тираж 3000 прим. Здано в роботу 25-XI-36 р. Підписано до друку 28-1-37 р.”

Як подає с. 46, перевидання вийшло в світ 1937 року, а не 1936 р., як кілька разів зазначає проф. Ф. Прийма.

Харківське перевидання закінчується 44 (не-номерованою) сторінкою, на якій дано вірша “Льву Сергѣевичу Пушкину”. Значить, це перевидання першого видання, бо в другому було додано ще дві сторінки, з віршем “На смерть тетушки”. Перевидавши, видавництво не знало, що було й друге видання книжки.

Найбільша недостача цього перевидання — те, що опущено обкладинку й не перевидано її. А між тим на ній були важливі дані для історії видання.

Цінну рецензію на це перевидання дав С. А. Рейсер в “Литературном Обозрении” 1937 року (ч. 13, с. 40).

Третє перевидання лейпцизького збірника 1859 року зробив проф. Я. Рудницький у Вінніпегу 1959 року — перевидав усе, але в двох виданнях. У “Шевченкіяні на Заході” перевидав революційні вірші Шевченка, подав дві сторінки фототипічно. Перевидав так, що “на лівому боці подано тексти за найновішими виданнями, а по правому боці — згідно з виданням 1859 року”.

У другому виданні “Pushkin and Shevchenko” того ж 1959 р. передруковано всю лейпцизьку збірку 1859 року.

Перевидання Я. Рудницького не звичайне, бо не додержано оригіналу. Редактор повикидав букви оригіналу **ъ, ы**, зробив багато різних поправок, щоб усе подати за сучасним правописом. Скажімо, беру тільки початок “Кавказу”, і знаходжу таке:

Оригінал 1859 р.:

хмарой повыты
кровью засіяны
съ поконъ вику
Божій
добри ребра
смієтця

Перевидання:

хмарою повиті
засіяні кровію
споконвіку
Божий
добрі ребра
сміється

І т. д., і т. д. — сотні таких перероблень зробили це перевидання далеким від оригіналу. Не помагають і поправки на двох останніх сторінках.

10 ХТО ПРИСЛАВ ШЕВЧЕНКОВІ ВІРШІ ДЛЯ ЛЕЙПЦИЗЬКОГО ВИДАВНИЦТВА

На 7-й сторінці, де розпочинаються Шевченкові вірші, російською мовою подана така важлива “примітка редактора”: “Подані вірші були нам прислані, малоросійською мовою, з приміткою, що Шевченкові вірші — це вираз загальних накипілих сліз. Не він плаче за Україною — вона сама плаче його голо-
сом!”

Високо правдива найбільша оцінка Шевченкової поезії в одному реченні! Такої оцінки ніхто ще не давав творам Шевченка.

Під цією заміткою підпис: “Примітка редактора”. Цебто її подав ніби сам І. Г. Головін, подав ще року 1858-го, бо далі він відійшов від видавництва. Але це, напевне, не слова І. Головіна — він так глибоко не міг оцінити Шевченка. Певне, це писав той, хто привіз чи передав Шевченкові вірші і сам їх серцем сприймав.

А крім того, — розумів тодішній стан тяжко мученої України. Російські революціонери добре розуміли крик Шевченка проти царизму та панщини, але плачу його за поневолення росіянами України — цього вони не розуміли й сьогодні не розуміють.

Але хто саме передав видавництву ці вірші Т. Шевченка? На жаль, ми цього точно не знаємо — можемо тільки догадуватись. Як ми бачили вище, 18 жовтня 1858 року начальник III Відділу викликав Шевченка до себе і сповістив його, що “Русская Библиотека” в Лейпцигу, цебто редактор її І. Головін, збирається друкувати Шевченкові твори. Начальник питався самого Шевченка і в протоколі про це написано, що Шевченко завірив: “він Головінові жодних рукописів не передавав”.¹

Це дуже важлива заява. Звичайно, приймати її за суцщу правду трудно. Але Шевченко, тількино вернувшись з заслання, хіба б так необережно давав своїх революційних віршів друкувати

¹ В. Анісов, Є. Серєда. С. 290.

за кордон. З письменником І. Головіним він ніколи жодних зносин справді не мав.

Але хтось же їх подав. Хто саме?

Того ж часу був за кордоном П. Куліш. Проф. П. Зайцев подає, що влітку 1858 року П. Куліш вернувся з-за кордону в свій хутір Мотронівку.¹ А наступного року, 29 квітня за кордон виїхала Марія Маркович (Марко Вовчок).² П. Зайцев пише, що П. Куліш, “закохавшись у М. Маркович, полетів за нею за кордон”.³ Напевне, було чимало й інших осіб, бо рух за кордон тоді був частий і легкий.

Але хто передав російським революціонерам запальні вірші Т. Шевченка, таки не знаємо. У середині травня 1858 року М. Вовчок кликала до себе в Дрезден Т. Шевченка “для плідної літературної роботи”,⁴ але Шевченко тоді якраз готував свого “Кобзаря” і за кордон виїхати не міг.

Рукопис Шевченкових віршів був переданий редакторові І. Головінові, певне, в першій половині 1858 року, а Марко Вовчок за кордон виїхала тільки через рік.

У всякому разі, лейпцизьке видання сильно вдарило Шевченка, який тоді якраз клопотався про цензурний дозвіл перевидання свого попереднього “Кобзаря”. Знаючи, що в Лейпцигу готується видання позацензурованих віршів Шевченка, цензура була дуже обережна і дозволу не давала.

¹ Життя Тараса Шевченка. 1955. С. 317–318.

² Дм. Косарик. С. 201.

³ Життя Т. Шевченка. С. 318.

⁴ Дм. Косарик. С. 202.

Мало того, 27 жовтня 1858 року Т. Шевченко подав листа на ім'я шефа жандармів, в якому "просив зняти заборону з його друкованих раніше творів і допустити їх до нового видання". Це своє прохання поет мотивував матеріальною скрутою. Форма листа відповідала всім вимогам тогочасного "прошення": є тут і титулування, і "визнання" своїх колишніх помилок, і зречення від надрукованих крамольних рукописів...¹

Як ми бачили вище, так було і з Некрасовим.

У своєму листі від 1 грудня 1858 року М. Максимович писав Т. Шевченкові: "Скажи лишень мені, брате милий, про себе, про твої думки і пісні: чи вже ж таки справді не дозволяють їх видавати і друкувати? Чув я, що якийсь паливода навіжений там, за границею, тобі підпакостив"...²

Максимович напевне знав більше про всю цю справу і назвав того, хто передав революційні вірші Т. Шевченка до Лейпцигу, "паливодою навіженим". Безумовно, він так не висловлювався б, коли б це був хтось із ближчого до Т. Шевченка оточення.

Звичайно, міг передати рукописи і П. Куліш, який їх мав. Проф. П. Зайцев подає, що Куліш ще року 1847-го "пропонував Шевченкові видати його твори за кордоном, куди вибирався".³

Але проти участі в цій справі П. Куліша говорить те, що переданий рукопис був аж надто

¹ С. Д. Попель. До історії видання "Кобзаря" 1860 року // Радянське літературознавство. 1960. Кн. 4. С. 44.

² Повне зібрання творів Т. Шевченка. К., 1929. Т. III. С. 314.

³ П. Зайцев. С. 159.

не до друку написаний. Друкарську справу Куліш добре знав і не передав би редакторові такого нечіткого рукопису. Та й текст лейпцизького збірника ясно показує, що він у Кулішевих руках не побував, бо той неодмінно його виправив би “на своє”.

Я. Рудницький у своїй праці “Шевченкіяна на Заході” 1959 року на с. 25–27 висловлює думку, що в лейпцизькому виданні 1859 року Кулішів правопис, а тому й текст прислав, звичайно, Куліш. Це тільки припущення.

Ознаками “кулішівки” були: 1. цілковите відкинення давніх букв **ы** та **ѣ**; 2. уживання **-і** чи **-ії** на кінці називного відмінка прикметників; 3. Родовий відмінок однини прикметників жіночого роду на **-ої** і т. ін.

Тим часом у лейпцизькій збірці цих характеристик для кулішівки ознак якраз і нема.

1. Ось переглядаю “Основу” 1861 року — Куліш пише зовсім не так. Наприклад:

Лейпциг, 1859:

дила

хлибъ

на вики и вики

на дни

“Основа”, 1861:

діла

хлібъ

на віки и віки

на дні.

Отже, Куліш послідовно писав замість **ѣ** завжди **і**, а в лейпцизькому збірникові маємо завжди **и**.

2. Куліш ніде не вживає букви **ы**, а в лейпцизькому виданні завжди тільки **ы**.

Лейпциг, 1859:

несытый

“Основа”, 1861:

неситий

статы

одпочиты

стати

одпочити

І так без кінця — сотні раз бачимо тут **ы**, а в “Основі” його зовсім нема.

3. Лейпциг, 1859:

“Основа”, 1861:

голы

милостивы

повыты

полыты

добры

голі

милостиві

повиті

політі

добрі

І десятки таких інших прикладів.

4. Лейпциг, 1859:

“Основа”, 1861:

глыбокои

твои

живои

молодыи

глибокої

твої

живої

молодії

5. Лейпциг, 1859:

“Основа”, 1861:

тильки

тільки

6. У лейпцизькому виданні панує дієслівне закінчення **-тця**: *смієтця, знуцаютьця*. Але є й інше: *поклоняютьця* (с. 8), чого в Куліша нема.

Куліш спочатку різно писав, але з 1856 року вживає головню **-тця**. Так, в “Основі” 1861 року (кн. 1) Куліш подає: *бьетця, бьесся, вьесся* і т. ін. У кн. V (с. 3): *заходитьця, дивитця* ст. 15, *пручаєтця* 15.

І т. ін., і т. ін. — можна б тут подати довгі десятки правописних відмін, а вони рішуче говорять: у лейпцизькому збірникові не кулішівка!

Року 1927-го в Варшаві я випустив у світ свою працю “Нариси з історії української мови”, і тут, на с. 8, 15–20, я подав багато прикладів, що

окремі прикмети ніби т. зв. “кулішівки” стрічаються по наших книжках і до Куліша. А головною заслугою Куліша було те, що він “зібрав і широко спопуляризував усе те найкраще з правопису, що було вже до нього”.¹ Цебто, склав систему. І всі ті, що давали певну систему правопису (П. Куліш, С. Смаль-Стоцький, Б. Грінченко і ін.) звичайно приводили в систему все те, що було до них.

Кидається в вічі, що правопис, який бачимо в лейпцизькому виданні 1859 року, — це правопис, яким Шевченко все життя своє писав, і проти якого так сильно і часто виступав П. Куліш.

Другою ознакою “кулішівки” проф. Я. Рудницький вважає розставлення наголосів. І тут непорозуміння.

На с. 26 Я. Рудницький пише: “Та найважливіший аргумент за Кулішем — наголоси. Куліш був перший із українських письменників 19 століття, що послідовно наголошував слова, а подекуди (в “Наймичці”, “Чорній Раді” й ін.) й речення та фрази. Куліш увів у наш правопис два роди наголосу, т. зв. *акут* і *гравіс*”.

Усе це речення — саме непорозуміння! Найперше: в лейпцизькому виданні нема послідовно розставленого наголосу!

Не Куліш увів до українського письменства наголошування слова, а це було в нашому письменстві, в кирилиці, ще десь з XIII–XIV віку починаючи, і тягнеться в кирилівських книжках аж до сьогодні без перерви. Тільки Петро I року

¹ І. Огієнко. Нариси... 1927. С. 8; Іларіон. Наша літературна мова. 1959. С. 285.

1708-го заборонив видавати книжки кирилицею, і з того часу в громадянському письмі наголосів звичайно не друкують.

Проте в деяких виданнях і російських, і українських наголоси і далі часто таки ставили. А в рукописах за часу Шевченка й пізніше наголоси нерідко знаходимо.

Ось у “Русалці Дністровій” 1837 року багато наголосів!

Ось “Основа” 1861 року — наголоси поставлені скрізь у літературних творах красного письменства, у творах наукових їх звичайно нема. Нема і в писаннях російською мовою.

Наголоси в українських писаннях довго ставилися зі своєї багатовікової традиції і зникали дуже помалу. Але Кулішева спроба відновити розставлення наголосів не прийнялась, бо вона була технічно тяжка для друкарні.

Так, Куліш у своїх друках розставляв наголоси, але послідовно, щоб на кожному слові (крім слів односкладових), як це і в давнину до нього було. Чи так у лейпцизькому збірнику? Зовсім ні. Тут наголоси дуже рідкі, жодної послідовності нема. Наприклад, на першій сторінці, де починається “Кавказ”, наголос поставлено тільки один раз, на слові “живучої”. Так Куліш ніколи б не зробив!

“Кавказ” займає тут 7 сторінок і на них дано усього 51 наголос! Це на декілька сот слів — так Куліш ніколи не зробив би!

Наголос на слова в українському писанні запроваджено ще з XIII віку два роди, — *оксію* (чи акут) і *варію* (гравіс). Варію (лінія з нахилом вгорі вліво) ставим тільки на одному кінцевому складі, і тільки тоді, коли цей склад закінчується-

ся на голос, звук: *берè, несù, ходì.* У всіх інших випадках ставиться оксія (нахил направо: *но-сять*).

Складач Шевченкових віршів поняття не мав про різницю між оксією й варією і ставив їх, яка йому до рук прийшла. Але тут учетверо більше поставлена варія. І в більшості варія стоїть неправильно — там, де треба поставити оксію.

Думаю, що Куліш умів розрізняти оксію від варії і в рукопису поставив би їх правильно. Правда, Шевченко в “Кобзарі” признався: “Оксію не втну таки й досі!” (с. 62 за виданням 1910 року), цебто, що розставляти наголосів він не вмів.

Перед друком нового видання “Кобзаря” П. Куліш писав Шевченкові: “Друкувати ж ніде не квапся, бо в мене й оксії всі зроблені”.¹

І коли вийшов у січні 1860 року “Кобзар”, то в ньому справді були самі оксії (наголос з нахилом направо), а варій (з нахилом ліворуч) не було.

На основі цього всього можна рішуче сказати: розставлення наголосів у лейпцизькому збірникові не має нічого спільного з Кулішевою системою. Куліш так не поставив би значків наголосу!

Отже, кладучи правопис в основу, можна твердити, що до того рукопису, якого видруковано в Лейпцигу, Куліш рук своїх не прикладав — принаймні на це твердих доказів нема.

Але правопис лейпцизького видання 1859 року рішуче Шевченків. І не виключено, що той,

хто з України передав до друку Шевченкову збірку, мав цю збірку з авторських оригіналів. А таких було тоді немало — Шевченко аж надто легко їй часто роздавав свої оригінали.

Україна в 1858 році кипіла через панщизняні утиски. Безумовно, рукописи Шевченкових віршів ходили в великому числі,¹ їх залюбки читали, знали напам'ять. І немало Шевченкових прихильників мали їх цілими збірками.

І один з таких прихильників Шевченкової гарячої поезії року 1858 передав чи через когось переслав російським закордонним емігрантам-революціонерам рукопис із шістьма найбільш революційними віршами Шевченка. Тоді спокійно їй часто виїздили за кордон і рукопис перевозити було зовсім легко.

Передати міг якийсь Шевченків приятель при сприятливій нагоді. Він же сам міг і списати його не зовсім належно.

Що Шевченкові вірші варто було таки видрукувати за кордоном, хоч би і в Лейпцигу, про це давно говорили. Пригадую, що ще року 1843-го у Лейпцигу була видрукувана в емігрантському виданні коротка рецензія на Шевченкові "Гайдамаки". Це чи не перша звістка про Шевченка за кордоном.²

Про закордонне видання віршів російські революціонери думали ще року 1847-го. Ось один випадок.

Н. А. Момбеллі (Д'яло петрашевцев, т. I) на с. 310-311 розповідає щось неясне під 1847 ро-

¹ Див. про це мою працю "Шевченкові рукописи".

² Дм. Косарик. С. 52.

ком: "Кажуть, що Шевченко написав малоросійською мовою віршами відозву до українців. Про відкриття цього заговору різні особи розповідають по-різному. Кажуть, буцім-то Шевченко дав одного примірника своєї відозви за своїм підписом якомусь чужинцеві Лесажу, щоб той видрукував його в великому числі примірників у Лейпцигу для роздачі народу".¹

Звичайно, це дійсності не відповідає, але стверджує, що чутки такі ходили.

Хто був складачем лейпцизького збірника? Певне той, хто складав і російську частину, яку він склав добре, — може, це був і росіянин. У всякому разі, цей складач української мови зовсім не знав, а тому й поробив безконечне число правописних та текстових помилок. І напевне ще й рукопис був невиразний.

Того часу за кордоном друкувалося багато різних революційних творів російських письменників і в більшості всі вони були з багатьма друкарськими помилками. Бо вправних складачів для них за кордоном не було.

11 ЗНАЧЕННЯ ТЕКСТУ ЛЕЙПЦИЗЬКОГО ВИДАННЯ

Революційні Шевченкові вірші широко ходили по Україні. Поет часто й легко дарував їх своїм приятелям, а ті давали списувати іншим. Так поставали нові тексти, часто відмінені один від одного.

Той, хто послав збірку шести Шевченкових віршів 1843–1845 років, мав їх безумовно або оригінальні, або близькі до першого оригіналу і в тому їх велика ціна. Текстологічна вартість цих віршів справді дуже висока, і цього відкидати не можна. Ці тексти треба брати до уваги при вивченні “Кобзаря”. Треба обтрусити всю друкарську половину і тоді виглядає золоте зерно правдивої Шевченкової думки.

Проф. П. Зайцев і проф. Л. Білецький недооцінили цих текстів. Коли року 1937-го в Харкові вийшло фототипічне перевидання лейпцизької збірки 1859 року, то С. А. Рейсер у “Литературном обозрении” 1937 року (ч. 13, с. 40) дав на нього гостру негативну оцінку. Він писав: “Лейпцизьке видання 1859 року уже свого часу заслужено не притягувало жодної уваги і не викликало жодного зацікавлення. Перед нами макулатурне видання 13 віршів: шести — Шевченкових і семи — Пушкіна (а втім, три з них Пушкіну не належать). Тексти віршів невірні навіть для свого часу, вибір їх не характерний, цензурні пропуски не повернені”.

Ця Рейсєрова критика зовсім суб’єктивна і неправильна. Протилежно йому Ф. Прийма пи-

сав: “Текстологічний рівень розглядуваного видання дійсно дуже низький: книга рясніє всілякими викривленнями і друкарськими помилками”.¹ Але це тільки зовнішня сторона книжки 1859 року — вірші були належно й знаюче підібрані (з тоді існуючих). Це сильні революційні вірші, які в Росії ще не були видані, та й цензура не могла їх пропустити. Звичайно, за умовами видання їх належно не підготували.

І текстологічно вони дуже цінні як першодрук. І справді, першодрук часто дає цінне інше читання, аніж у нас загально прийняте, і то читання таке, що змушує нас сильно замислюватися.

Дам на це хоч чотири приклади. Для порівняння вживаю київське академічне видання творів Т. Шевченка 1949 року, том I.

1. *І неситий не виоре
На дні моря поле, с. 287.*

Це з “Кавказу”. А в лейпцизькому виданні 1859 р. подано на с. 7:

*И несытый не выдере
На дни моря — поля.*

Це дуже цікавий і цінний варіант, бо він з першодруку і можливий. І нема соромної граматичної помилки: після не ставиться родовий відмінок: “*Не видере поля*”, а тепер друкують з помилкою: “*Не виоре поле*”. Уже це важливе! Пригадаймо, що в Пророка Амоса 6.12 читаємо: “Чи хто виоре море худобою?”²

¹ 36. праць V шевч. наук. конф. С. 174.

² Див.: Іларіон. Біблія як літературний твір // Віра й Культура. 1959. Ч. 8. С. 4.

Можливо, що в лейпцизькому виданні було написано неясно, але не виключається і варіант *не видере*.

Шевченко Біблію глибоко знав і це звідси взяв образ скупаря.

2. Академічне видання в “Кавказі” на с. I.288 дає:

*Коли одпочити
Ляжеш, Боже, утомлений?*

Безумовно, це навмисне зіпсутий текст, бо він же сенсу жодного не має: Бог утомитися не може! Зовсім інакше подає це місце лейпцизьке видання 1859 року:

*Колыжь одпочыты
Дасы Боже утомленнымъ?*

Контекст цього високо важливого місця ясно говорить, що правдивий текст — у лейпцизькому виданні і тут нема дивного атеїстичного “Боже утомлений”... Коли б він був, то за нього ухопився б редактор І. Головін, сам соціяліст-бакунівець.

3. Академічне видання дає:

*А слъоз, а крові!? Напоїть
Всіх імператорів би стало.*

Лейпцизьке видання дає на с. 9:

*А слъозъ?... а крови... напоить
Всіхъ Царькивъ бы стало.*

Читання лейпцизьке “царьків” (у ньому треба не с, а ъ) ліпше й ширше, а до того воно згадує взагалі всіх царів, а не імператорів. Та й на кінці тут “і нашим батюшкам царям”.

4. Академічне видання Шевченкових творів на ст. І.313 подає (так і деякі інші подають):

*Все покину і полину
До Самого Бога
Молитися... А до того —
Я не знаю Бога.
Поховайте та вставайте...*

Лейпцизьке видання 1859 року дає тут велику й високо цінну поправку, а саме (с. 18):

*Все покину і полечу
До Самого Бога
Молитися... а до того
Поховайте, та вставайте...*

Як бачимо, у першодрукові 1859 року нема атеїстичного “а до того — я не знаю Бога”, а є: “а до того поховайте та вставайте”.

Оригінал Шевченків за лейпцизьким виданням і логічний, і віршово витриманий. Безумовно, хтось пізніше навмисне вставив “я не знаю Бога”, і тим зінсував і будову вірша, і Шевченкову ідеологію, роблячи з нього атеїста. Власне через те, що лейпцизьке видання не має атеїстичних вибриків, це найбільше лютує соціалістів і вони знищують його ціну.

Може, це редактор у Лейпцигу виправив? Ні, він був завзятий революціонер і радий був бачити у Шевченка безбожжя.

Розгляньмо, що тут, у “Заповіті”, визначає “а до того”? Воно не зовсім ясне, але в автографі Скоропадських стоїть ясніше, рукою Шевченка написано: “а поки що”. Це: “перше”, “перед тим”, “до цього”, “тим часом”, російське “прежде” (див.

Уманець і Спілка, Львів, 1893 р., с. 772). Наприклад: “Підеш у школу, а дотого поснідай”. Або:

*Б'ють пороги, місяць сходить,
Як і перше сходив.*

Тут “перше” = *дотого* (не *до того*, а *дотого*). Хтось невідомий вставив у Шевченків вірш “я не знаю Бога”. І вийшла нісенітниця!

Справді, зрозуміймо значення “дотого” як “перше”:

*Все покину і долину
До самого Бога
Молитися... А перше (дотого)
Я не знаю Бога...*

Розбита структура вірша: дано три рядки на одну риму: *Бога — дотого — Бога*. Безумовно останній рядок (“я не знаю Бога”) зайвий і грубо вставлений.

Та й у змісті нема логіки, і виходить не граматично:

*До Самого Бога
Молитися... А перше (дотого)
Я не знаю Бога...*

Лейпцизьке видання 1859 року зовсім логічно дає:

*До Самого Бога
Молитися... А дотого (= а перше)
Поховайте та вставляйте...*

Отже, до “Заповіту” хтось вставив атеїстичне “я не знаю Бога”, а воно зробило це місце нелогічним. Знаючи, в якому стані були Шевченкові рукописи і як багато додавалося різних “автогра-

фів”, можна зрозуміти, як легко було вставити “я не знаю Бога”.

Але на місці “я не знаю Бога” може якийсь рядок і був, але зовсім загубився, і ми його не знаємо.

Бо є автографи, де пізніше й ніби рукою Шевченка написано: “я не знаю Бога”. А є автографи і без того. У всякому разі, воно псує логіку вірша. Присланий у Лейпциг Шевченків вірш не мав цього “я не знаю Бога”, і був логічнішим.

Я подав тут тільки чотири поправки до “Кобзаря” на основі лейпцизького видання 1859 р. Але я готую іншу працю, і в ній подам таких поправок більше.

12 І. Г. ГОЛОВІН — РЕДАКТОР ЛЕЙПЦИЗЬКОГО ВИДАННЯ

Хто був редактором лейпцизького видання? Знаючи це, зможемо зрозуміти багато темних питань, зв’язаних з цим виданням 1859 року.

Редактором цим був тоді відомий емігрант — протицарист, революціонер, письменник І. Головін.

Подам тут хоч короткі біографічні дані про І. Головіна.

Іван Гаврилович Головін народився року 1816-го. Походив із дворян Тверської губернії і вже змалку мав реальну змогу знайомитися з тяжким життям селянства під обухом панщини.

Навчався Головін в Дерптському університеті, який закінчив року 1837-го. По цьому навчався і в Берліні.

Вийшовши з університету із ступенем кандидата наук, Головін вступив на службу до міністерства закордонних справ у Петербурзі, але року 1842-го виїхав за кордон і там підпав під сильний вплив російських революціонерів, а це й зіпсувало його дальшу кар'єру.

Року 1843-го в Парижі І. Головін видав французькою мовою свою працю "Дух політичної економії", яка й принесла йому катастрофу, — III Відділ Особистої Канцелярії Його Величності в Росії визнав цю книжку політично шкідливою і наказав авторові негайно вернутися в Росію.

Головін не тільки не вернувся додому, але наступного, 1844, року видав другу книжку французькою мовою — "Наука і політика". Це остаточно розлютило III Відділ, і Головін був відданий під суд Сенату. Суд заочно тяжко засудив Головіна, а коли б він вернувся в Росію, то й на заслання на каторжні роботи в Сибір відправив би...

Це той самий III Відділ, що через три роки, року 1847-го, засудив і Т. Шевченка на заслання.

Але Головін не здався. Року 1845-го він видав нову революційну працю "Росія за часу Миколи I", французькою мовою. Ця книжка викликала у Франції широкий розголос і небаром була перекладена на мови шведську, іспанську, угорську і грецьку. Цього ж 1845 року І. Головін прийняв англійське підданство.

Усі твори І. Головіна сильно били царат та його жорстоку панщину в Росії.

Революція 1848 року захопила Головіна в Парижі, вона справила на нього велике враження. Року 1849-го він видав “Катехизис російскаго народа”. Це перше революційне подібне видання російською мовою за кордоном. Але французька революція незабаром упала, настав Наполеон III і Головінові запропонували покинути Францію, разом з багатьма іншими революціонерами.

Це був тяжкий удар для письменника. Він перебрався до Швейцарії. А потім жив у різних державах: Бельгії, Італії (1851–1852), Англії, навіть в Америці.

За часи свого еміграційного блукання І. Головін аж надто багато натерпівся та надивився, як невідповідно живе за кордоном революційна еміграція. Революційний запал його почав помалу падати. Року 1857-го І. Головін став клопотатися для себе перед російським урядом про помилування й про дозвіл повернутися в Росію. Цар Олександр II помилував його, але Головін не повернувся додому.¹

Року 1858-го лейпцизький видавець Вольфганг Гергард запросив І. Головіна в Лейпциг — видавати видання “Русская Библиотека”. Головін погодився і в роках 1858–1859 видав вісім маленьких томиків цього видання.

Але І. Головін, як редактор, не зійшовся з видавцем В. Гергардом і покинув Лейпциг. Вже томик VIII “Русской библиотеки” він не корегував — так цей томик і вийшов, повний друкарських помилок.

¹ А. Ляковский. Мартиролог русских писателей. Мюнхен, 1956. С. 321. Те ж подає й “Энциклопедический Словарь” Брокгауза, т. IX, с. 70.

І. Головін ще десь у першій половині 1859 року перебрався до Берліна і став видавати там листка "Стрѣла" — його вийшло два числа. Але він тепер зовсім змінив свій революційний напрям і того ж року в Берліні став видавати журнал "Благонамѣренный" ("Поміркований") — вийшло його 12 чисел, до 1862 року. Письменницькою працею — різними виданнями — Головін займався аж до своєї смерти.

"Большая Советская Энциклопедия" (т. 29, с. 311) подає, що року 1878-го у місяцях березні-травні у Петербурзі виходила нелегальна революційна газета бакунінського напрямку, під назвою "Начало". Вийшло чотири числа. Серед співробітників цієї газети був і І. А. (Г.) Головін.

Помер І. Головін 1882 року.¹ Він реально знав панщизняний стан селянства в Росії і в Україні. Року 1845-го переклав на французьку мову поему К. Рилєєва "Сповідь Наливайка", року 1847-го написав про українське козацтво, знав вірші Шевченка і цікавився ними.

Але біографії Шевченка Головін добре не знав. Наприклад, він писав у "Молодій Росії" 1859 року, що Шевченко був барабанщиком на

¹ Про І. Головіна подають: Г. А. Куklinъ. Матеріали къ изученію исторіи революціоннаго движенія въ Россіи. Женева, 1905. Т. I (1800-1854). С. 362-364; М. Лемке. Николаевскіе жандармы и литература. СПб., 1909. С. 553-572; А. Герцен. Полное собрание сочинений. 1919-1925. Томи VII, VIII-XIV; Ф. Прийма. Див. 36. праць V шевч. наук. конф. С. 177-178; А. Ляковскій. Мартиролог русских писателей (1700-1900). Мюнхен, 1956. С. 321; С. А. Венгеровъ. Источники Словаря русских писателей. СПб., 1910. Т 2; С. А. Венгеровъ. Критико-біографическій Словарь русскихъ писателей и ученихъ. СПб., 1915. Т. I.

Кавказі за те, що він у своїх віршах співав про незалежність Малоросії.¹ Усе говорить за те, що Шевченко не знав І. Головіна й жодних особистих зносин з ним не мав. Так само нема жодних відомостей, щоб близькі до Т. Шевченка особи мали які зносини з І. Головіним.

І. Головін був щирим народником, болів за долю селянства. Року 1660-го він писав про селянство в Росії: "Ви — найважливіша класа в Росії. Тим по́том, що вкриває ваші обличчя, ви живите сибаритів, які переводять золото в столицях Європи. Ваша кров річками летиться на полях боїв, а вас змушують стогнати під батогами і держать вас у такому рабстві й темряві, що навіть ці (мої) рядки ще довільний час залишаться для вас незрозумілими".²

З цього бачимо, що протикріпацьке наставлення було в Головіна і в Шевченка.

Редактор Головін добре знав про те, що жорстокий III Відділ 5 квітня 1847 року заарештував Тараса Шевченка і засудив його на заслання. Три роки перед тим, року 1844-го той же III Відділ так само жорстоко засудив і його, І. Головіна, і зламав все його життя. А це зв'язало редактора І. Головіна з Т. Шевченком — бажанням відплати царатові за його жорстокість!

Редактором видання віршів Пушкіна і Шевченка (VIII томик) був дійсно І. Головін. Року 1861-го М. В. Гербель видав у Берліні книгу "Стихотворения А. С. Пушкина, не вошедшие в последнее собрание его сочинений". На 10 сторінці

¹ 36. праць V шевч. наук. конф. С. 178.

² Ephemerides. Leipzig, 1860. P. I.

передмови говориться, що І. Головін у виданні “Новые стихотворения Пушкина и Шевченки” 1859 року помилково приписав Пушкіну два вірші, а саме: “Молитва” та “Цапли”.¹

Отже, революціонер І. Головін знав ціну революційним віршам Шевченка. Але не він їх підбирав — йому їх прислано з України, а він із задоволенням прийняв їх до друку.

13 “РУССКАЯ БИБЛИОТЕКА” У ЛЕЙПЦИГУ

Лейпцизьке видання Шевченкових віршів 1869 року попало в описи бібліофілів без обкладинки, в якій ця книжечка вийшла. А на обкладинці були подані відомості, високо цінні для глибшого вияснення самого видання.

Лейпцизький видавець Вольгранг Гергард задумав видавати “Русскую Библиотеку”. Думаю, що ініціатива цієї “Библиотеки” належала Івану Головіну, який знайшов собі й видавця. Звичайно, сам видавець мав на увазі тільки добрі прибутки, які могли дати ці видання.

На четвертій сторінці обкладинки лейпцизького видання 1869 року подано російською мовою назви перших семи томиків з 1858 року. Подаю їх українською мовою:

¹ 36. праць V шевч. наук. конф. С. 176–177. Він має на увазі перше видання 1859 року, бо в другому на кінці був і третій вірш — “На смерть тетушки”, який Пушкіну не належить.

Том I: "Стихотворенія" Пушкіна, Рилеєва, Лермонтова та інших кращих авторів.

Том II: "Губернаторская ревизія". Комедія в трьох діях.

Том III: "Ровира или рабство". Драма в трьох діях Івана Головіна.

Том V: "Десять лѣтъ въ Англіи" Івана Головіна. З портретом автора.

Том VI: "Записки" Івана Головіна.

Том VII: "Молодая Россія" Івана Головіна.

А томом VIII і були наші "Новые Стихотворенія Пушкина и Шавченки".

Книжечки виходили маленькі, хоч і звалися "томами".

На четвертій сторінці обкладинки томиків IV і VI були вміщені (російською мовою) оголошення, які кидають світло на істоту VIII томика.

На обкладинці IV томика дано:

"Друкується продовження збору невиданих віршів Пушкіна, Шевченка й ін." Цей IV томик вийшов восени 1858 року і дав можливість III Відділу в Росії дізнатися про це і кинутись на Шевченка. На обкладинці VII томика знову подане те саме оголошення.¹

"Русская Библиотека" видала аж чотири твори Івана Головіна, а в томі IV вміщені його малюнки. Це говорить, що редактором і головною особою "Русской Библиотеки" був письменник-

революціонер Іван Головін. Він же видав, чи правильніше — підготував до друку і томик VIII: “Новые стихотворения Пушкина и Шавченки”.

На жаль, ближчого опису змісту сімох томиків “Русской Библиотеки” не маємо, а воно дало б напевно немало матеріалу для оцінки самої цієї “Библиотеки”.

14 ХТО Й НАЩО ПОЄДНАВ ПУШКІНА З ШЕВЧЕНКОМ ?

Хто поєднав разом вірші Пушкіна й Шевченка, трудно сказати. Примітка на с. 7 говорить, що прислані були в Лейпциг вірші самого Шевченка. З причин остороги видавець не подав, звідки саме вірші були йому прислані.

Твори Пушкіна тут звичайні, не революційні, а три з них: “Молитва”, “Цаплі” та “На смерть тетушки Анны Львовны Пушкиной” йому й не належать. Вірш “Цензору” написаний 1822 року, і його цензура свого часу не пропускала. Нарешті, року 1857-го він був видрукуваний в VII томі видання творів Пушкіна Анненковим у Петербурзі.

Справа поєднання віршів Шевченка з віршами Пушкіна належала виключно емігрантам-революціонерам. Вони це робили через огненну запальність Шевченкових віршів — такі якраз були на поміч у їхній праці.

І емігранти сховали нецензуровані твори Шевченка у віршах Пушкіна, щоб відразу не ки-

далися в вічі тексти революційні. Оце була ціль закордонних революціонерів.

Як я вже вище сказав, року 1937-го по всім СРСР відбували сторічний ювілей з дня смерти О. Пушкіна. З цього приводу і перевидано в Харкові лейпцизьке видання революційних віршів О. Пушкіна та Шевченка. Перевидали вже з підкресленим політичним наміром — поєднати Шевченка з російською культурою. Цього наміру видавець-німець зовсім не мав. Він ставив собі одну ціль: заробити на виданні революційних творів, бо такі видання віршів Пушкіна вже були і давали добрий заробіток.

На жаль, Дм. Косарик цього харківського видання 1937 року не знає, тому на 317 с. своєї праці не згадує про нього.

Як я вище вже подав, проф. Євген Кирилюк року 1955-го згадував у Канаді про лейпцизьке видання 1859 року і додав, що “видання в одній книзі творів великих поетів двох братніх народів — дуже знаменний символічний факт!”¹ Ні, це не так було: це було зовсім випадкове поєднання, а зробили його емігранти-революціонери з чисто революційними цілями.

Лейпцизьке видання 1859 року було ділом тільки росіян-революціонерів, яким ходило головню про те, щоб використати революційні настрої українського селянства. Але все-таки, твердить Ф. Прийма, “видання “лейпцизької книжки”, де українські вірші Шевченка були об’єднані з російськими віршами Пушкіна, дало змогу озна-

¹ “Українське Слово”, ч. 14 (639) за 6 квітня 1955 року. Вінніпег, Канада.

йомитися з революційною поезією великого Кобзаря досить широким колам як українських, так і російських читачів”.¹

15 ЧОМУ НАЗВАНО “НОВІ ВІРШІ”?

Чому лейпцизьке видання 1859 року має в заголовку “Новые стихотворения”? Що тут справді нового?

Усі вірші Пушкіна тут старші, усі вірші Шевченка так само, з років 1843–1845. Пушкін помер 1837 року. Чому ж названо це видання “нові вірші”?

Томик VIII “Русской Библиотеки” упорядкував І. Головін і він же й назву дав: “Новые стихотворения Пушкина и Шавченки”. Слово “новые” він ужив, орієнтуючись на томик один 1858 року, де вже були дані вірші Пушкіна, а, може, й Шевченка (?). А вірші Шевченка були в VIII томикові справді нові, ніде ще не друковані, як революційні.

Вірш “Послання цензору” Пушкіна, хоч і написаний 1822 року, але в друку появився тільки року 1857-го, отже був новим для еміграції. А до цього він сильно ширився по Росії в рукописах.

Назва “нові” тут була потрібна видавцеві для заробітку.

¹ 36. праць V шевч. наук. конф. С. 174.

16 ВЕЛИКЕ ЗНАЧЕННЯ ЛЕЙПЦИЗЬКОГО ВИДАННЯ

Революційні вірші Т. Шевченка сильно били російський царат та панщину і в цьому відношенні мали велике значення. Про їхнє видання в Росії не могло бути й мови при тодішніх умовах політичного життя та цензури. І власне ці вірші багато робили для повалення кріпацтва в Росії, чому російський уряд так тяжко (звичайне для того часу!) покарав їх автора.

До 1876 року, коли появилось празьке видання Шевченка, його твори були відомі тільки з лейпцизького видання 1859 року, цебто довгих 17 літ.

Ось тому лейпцизьке видання має велике значення в історії вивчення творчости Т. Шевченка. Це ж перше появлення в світ друком таких віршів, які в Україні чи в Росії появитися ніяк не могли — цензура їх не пропускала ні за що.

Але ці вірші широко ходили в рукописах по всій Україні, а серед них чимало було й таких, які писав Шевченко своєю рукою. Взагалі Шевченко любив дарувати друзям оригінали своїх творів, але писав їх не однаково, — часто вносив нові виправлення. Ось тому кожне старше видання в справі вивчення Шевченкової творчости має велике значення.

Проте одної думки про лейпцизьке видання 1859 року — як ми про це вище вже писали — нема. Його нерідко критикували, судячи про нього за невдалим зовнішнім оформленням.

Наприклад, зовсім негативно висловився про це М. Драгоманов. Року 1879-го він випустив свою критичну працю “Шевченко, українофіли й соціалізм” і в ній назвав це видання “шарлатанською лейпцизькою книжкою”.¹

Ця Драгоманова думка і поширилася в літературі, а з самим оригіналом мало хто був знайомий.

Уже в наш час так само гостро негативно висловився про лейпцизьке видання революційних Шевченкових віршів згадуваний вище С. А. Рейсер.

Але не всі так судять. Зовсім правильно оцінив цю збірку Ф. Я. Прийма. Він писав, що вихід у світ цієї збірки 1859-го року “треба визнати величезною подією в історії української безцензурної преси”.² І справді, так і треба цінити це видання, не звертаючи уваги на його друкарську форму. Цінімо його за текстом, а не за “правописом” цього тексту.

17 ПОШИРЕННЯ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ШЕВЧЕНКОВИХ ВІРШІВ ПО ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ

Яке практичне значення мало лейпцизьке видання 1869 року революційних віршів Т. Шевченка? Які наслідки позоставило по собі? Усе це питання, на які повної

¹ За виданням другим 1906 року. С. 21.

² 36. праць V шевч. наук. конф. С. 174.

відповіді ще не маємо, бо нема відповідних матеріалів.

Але частинно відповісти таки можна. І ці, хоч неповні, матеріали дають проте належне освітлення, як ці Шевченкові революційні вірші свого часу впливали на читачів.

М. Павлик свідчить, що “з друкованих творів дійшли до нас у Галичину з Липська, в виданні Гергарда, що вийшло 1859 року п. з. “Новые стихотворенія Пушкина и Шавченки”.¹

Більше про це подають інші свідчення.

Ось можна дещо більше сказати про значення лейпцизького видання 1859 року для Галичини.

Року 1959-го в Києві вийшла цікава книга Петра Колісника “Терен на шляху”. Це роман про життя Івана Франка. Зо всього даного видно, що П. Колісник докладно студіював на місцях Франкове життя і тому подає його широко й цінно.

Петро Колісник свідчить, що в Галичині за час Франкового юнацтва творів Шевченка не знали, а хто знав — боявся їх як революційних. Франко навчався тоді в Дрогобицькій гімназії, Шевченка ще зовсім не знав. У розмові з одним із провідних стовпів тодішнього українського громадського життя в Галичині Франко “відчув його таку дику неприязнь до поета (до Шевченка), що йому стало моторошно. Наче Тарас забрав його статки-маєтки, наче в житті йому дорогу перейшов, став поперек горла. Гайдамака, передягнений в Перебендю... Он як атестовано поета”.²

¹ М. Павлик. Про русько-українські читальні. Львів, 1887. С. 84.

² П. Колісник. Терен на шляху. 1959. С. 177.

Це була розмова ніби з Володимиром Барвінським (в теперішньому комуністичному освітленні).

Петро Колісник малює нам розмову професора Дрогобицької гімназії Турчиновича, демократа з переконань, — власне він тихо дав своєму учневі І. Франкові лейпцизьке видання Шевченка 1859 року. Дав, ніби Молитовника.

Франко-учень попросив в учителя Турчиновича, яку книжку почитати.

“Читати?... — Турчинович для чогось глянув на вікна, потім вийшов у сусідню кімнату. Незабаром він виніс звідти невеличку книжечку, зовні схожу на Молитовника, і сунув Іванові (Франкові) за пазуху. — Нікому не давати й не показувати. Це лейпцизьке видання творів Пушкіна і Шевченка. Зверни увагу на вклейку рукописного списку знаменитої поеми Шевченка, тобі ще невідомої”...¹

До лейпцизького видання був вклеєний “Єретик” у рукопису.

“Тремтячими руками Іван Франко розкриває Молитовника: “Новые стихотворения Пушкина и Шавченки. Лейпциг, 1859”.²

“Професор Турчинович давав Франкові читати Шевченкові твори, але він знав, що саме давати. Той, інший Шевченко, що збурих усю Росію, що покликав до життя тисячі безумців, які тепер валками йдуть на Сибір, той Шевченко мусить сидіти під сімома замками і про нього не вільно говорити в Галичині...”

¹ П. Колісник. С. 70.

² Там само. С. 82.

І Франко-учень сказав: “Мені довелося прочитати кілька невідомих творів Шевченка і я не повірив би, що написав їх автор натхненного “Перебенді” і прекрасної “Катерини”. Це — “Кавказ” і “Єретик”. Вони потрясли мене. Мені стало соромно за себе. Жити серед людей і не бачити неправди — злочин. Я бачив, як живуть бориславські ріпники. Але тільки прочитавши ці Шевченкові твори, я зрозумів увесь жах баченого”...¹

Жінка іншого професора тієї ж Дрогобицької гімназії, Іваницького, погрозово кричить Турчиновичеві, “кинувши йому книжечку, схожу на Молитовника: “Таких книжок, що виходять за кордоном, а до Галичини потрапляють нелегально, прошу до мого дому не носити! Я не хочу, щоб мій муж був політично скомпрометований...”²

Учень Іван Франко мав лейпцизьке видання 1859 року і часто читав революційні Шевченкові вірші своїм товаришам чи окремо, чи навіть у групах.

Як бачимо, Петро Колісник подає дуже цінні відомості про долю лейпцизького видання 1859 року в Галичині. Хоч це й роман, а до того ще й комуністичний, але відомості свої П. Колесник подає з життя реального. Так було.

Так само сприймали лейпцизьке видання і по інших українських землях — вони мали великий вплив, особливо на молодь. Так було і на Буковині. Наталя Кобринська (1851–1920) згадує: “В тім самім часі заворушились у нас і інші сили,

¹ П. Колісник. С. 88.

² Там само. С 121.

роздались інші голоси. Того ж 1859 року вийшла невеличка книжечка “Стихотворенія Пушкіна и Шавченки”, де перший раз побачили світ Божий такі огнисті твори нашого Кобзаря як “Кавказ”, “Посланіє”, “Заповіт”. Книжечка ця електричною іскрою упала в серця нашої молодіжі, котрих не могла вдоволити мертвеччина університетських викладів Головацького”.¹

Як бачимо, Шевченкові безцензурні вірші несли огонь і палили душі, які розуміли нові ідеї. Появлялися нові Шевченкові революційні вірші і їх вклеювали до лейпцизької збірки 1859 року.

Високоцінне свідчення, що збірка 1859 року зовні походила на Молитовника, — це її ховало від заздрих очей взагалі, а від поліції та жандармів зокрема.

18 ПОШИРЕННЯ ЗБІРНИКА СЕРЕД РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ЕМІГРАЦІЇ В ЄВРОПІ

Лейпцизьке видання 1869 року дало Л сильну зброю в руки революційної російської еміграції — такого огненного письменника проти царату й панщини Росія не мала. Ці емігранти добре знали, як страждає Україна під російською окупацією і їм сильно було треба запалити й Україну.

¹ Н. Кобринська. Вибрані твори. К., 1958. С. 333.

Що Шевченко на кожному кроці виступає проти “москалів”, на кожному кроці згадує про українську минувшину, на це російські революціонери не звертали тоді й тепер жодної уваги. З самостійництвом України вони легко справляться сильнішою матеріальною зброєю, а поки що треба підпалювати Україну, щоб українське селянство його рідним, огненним словом Т. Шевченка. Бо з самих росіян ніхто такого зробити не міг.

Ось тому лейпцизьке видання революційних віршів Т. Шевченка 1859 року зараз таки першими підхопили російські соціялісти-емігранти і стали їх сильно реклямувати й ширити. Так, їх реклямував у своїх виданнях кн. П. В. Долгоруков.¹

Російський письменник М. Огарьов мав у руках лейпцизьке видання революційних віршів Т. Шевченка, хотів їх видати у своєму збірнику “Русская потаенная литература XIX столетия”. Але до цього не дійшло.²

Треба думати, що не один Огарьов читав цього збірника і тому ще того ж 1859 року лейпцизьке видання було перевидане, з додатком одного вірша Пушкіна (хоч це не був його вірш). Було перевидане, бо перше видання, певне, було аж надто скоро розкуплене.

Року 1862-го “Правдолюбивый”, революційний емігрантський орган, містить оповістку на лейпцизьке видання. Щобто, воно (друге видання) 1862-го року ще продавалося.³

¹ Напр., див. його “Правдивый” за 1 грудня 1862 р., ч. 10, с. 80, або “Правдолюбивый” від 15 квітня 1863 р., ч. 7, с. 28.

² Зб. праць V шевч. наук. конф. С. 182.

³ Там само. С. 184.

19 ПОШИРЕННЯ ЗБІРНИКА В РОСІЇ

Роки 1857–1861 були п'ятиліттям великої пожежі не тільки в Україні, але й по всій Росії. Жити стало душно: царат душив усе духове життя. Панщина дійшла до свого краю і стали відкрито говорити про визволення селян.

Кримська війна (1853–1856) з Англією, Францією й Турцією ударила Росію до основ — усі ясно побачили, що жити треба по-новому! А тут ще в найгірший час, 18 лютого 1855 року, помер і цар Микола I. Уперто вся Росія говорила, що цар не витримав сорому — і отруївся...

Російська інтелігенція кинулася в революцію — знести царат і знести й панщину. Велике число інтелігенції виїхало за кордон, видавало там безліч різних видань та книжок. І помалу підточували коріння Росії, аж поки вона не завалилася року 1917-го в руки більшовиків.

Догляд на границі був слабенький, революціонери легко виїздили з Росії і легко приїздили назад. Дуже слабенький був догляд і за поштовими зносінами — революціонерам спокійно висилали родичі гроші на утримання, а також спокійно просто засипали Росію й Україну своїми виданнями. Поліція і не зміла, і не в силі була боротися — сильно карала тільки тоді, коли хто попадався до їхніх нерозумних рук.

Усе вищеподане показує, що лейпцизьке видання 1859 року дуже легко проходило і в Росію, і в Україну, і ходило по їхніх безмежних просторах. С. Рейсер подає, що він по бібліотеках Ленін-

града знайшов аж 28 примірників лейпцизького видання! ¹

Року 1861-го знаменитий М. Г. Чернишевський у своїй сильній статті “Национальная бестактность” зачитував вираз із “Кавказу” Т. Шевченка. Але тоді в Росії “Кавказ” ще не був видрукований. Звідки ж Чернишевський узяв “Кавказ”? Ясно — тільки з лейпцизького видання 1859 року!

І нема в Росії й в Україні більшого архіву-бібліотеки, де б не переховувалось це революційне видання. Знаю, що по київських бібліотеках їх зберігається немало.

20 РОСІЙСЬКІ ДЕМОКРАТИ СИЛЬНО ВИКОРИСТОВУВАЛИ ШЕВЧЕНКОВУ РЕВОЛЮЦІЙНІСТЬ

Треба взагалі підкреслити, що велику популярність Шевченкові відразу зробили власне російські революціонери. Вони глибоко відчували величезну природну та істотну силу Шевченкових творів і тому відразу кинулися їх популяризувати та ширити. Такої огненної революційної сили, як Шевченко, росіяни справді ніколи не мали.

Року 1861-го в Лондоні вийшла ч. I збірника “Русская потаенная литература XIX столѣтія”.

Кавказь.*)

За горами горы, хиарой повыты

Засіяны горемъ, кровью полыты

Съ поконъ вику Прометея

Тамъ орелъ карае

Що день Божій добри ребра

И сердце розбивае

Розбивае та не выпье

Живучої крови,

Вона знову оживае

И смієтця знову

Не виирає душа наша

Не виирає воля

И насытый не выдере

На дни моря — поля

*) Слідуючі стихотворенія були намъ прислані, на московськомъ языкъ, съ примѣчаніємъ что Стихи Шавченки — выраженіе всеобщихъ, накипѣвшихъ слезъ не охъ плачетъ о Украинѣ — она сама плачетъ его голосомъ.

Примѣч. Редактора.

Редактор М. Огарьов у передмові писав про Шевченка: "Україна прокинулась Шевченком, і Шевченко, народний поет Малоросії, з захопленням прийнятий як свій у російській літературі, і став для нас рідним: так багато було спільного в наших стражданнях і так самотність кожного стає необхідною умовою загальної волі" (с. XV).

А в самій Росії ще М. Чернишевський першим уже вказав і підкреслював, що українська література вийшла за межі “вузько національної” через твори Т. Шевченка. Цебто, своїм революційним змістом Шевченкові твори набрали світового змісту.

Про це саме Ф. Я. Прийма пише так: “”Представники російської демократичної думки пропагували творчість геніального поета України, боролися за відтворення правдивого образу Шевченка, виховували на його літературній спадщині свою суспільну й літературну свідомість. Для діячів російського революційного руху творчість Шевченка була не тільки літературним явищем, але й могутньою зброєю в боротьбі з самодержавством, засобом революційного перетворення дійсности”.¹

¹ Ф. Я. Прийма. Шевченко і вільна російська преса // 36. праць V шевч. наук. конф. С. 190.

21 ШЕВЧЕНКО І ПОВАЛЕННЯ ПАНЩИНИ

Рабство для простого народу, цебто селянства, дуже рано появилось в Україні. Але спочатку воно було легке — більше було по честі людини, як твору на Образ і Подобу Божу.

Але з 1569 року, з року т. зв. польсько-литовсько-руської Люблинської унії, коли Русь-Україна змушена була “добровільно” поєднатися з Польщею, панщина стала неймовірно зростати і в кінці обернулася в жорстоке рабство. Це Польща закувала Україну в панщизняні кайдани, хотіла навіть православну віру їй відібрати, а тим ударила її смертельно по душі й по честі.

Та Богдан Хмельницький підняв усю Україну на поляків і всі крикнули у пісні-вимозі:

*Та немає краще, та немає лучче,
Як у нас в Україні, —
Та не буде ляха, та не буде жида,
Не буде й унії!*

І Україна скинула з себе кайдани рабства-панщини, але змушена була єднатися з Москвою, де так само панувало рабство. І помалу Московія сильніше й сильніше заковувала Україну в кайдани панщини, на сором — навіть за допомогою деяких наших гетьманів...

А вже цариця Катерина кайдани панщини міцно й безсердечно накинула на все селянство України... Т. Шевченко плакав і кричав:

Катерино, вража мати,

Що ти наробила, —
Край широкий, край веселий
Та й занастила!...

І панщина все більше й більше шаліла і нищила український народ не тільки фізично, матеріально, але й духово... Викопана була яма між селянством і українськими “панами”, яма глибока й непереходима...

За час Шевченка панщизняне рабство набрало нечуваного безсоромного знущання. Панів було безліч і вони почали помалу втікати зі своїх земель в Європу — там жили на волі широко й розкішно. Україна й Росія сильно відстали від Європи власне через панщизняне рабство, а ліку на це не шукали, бо все дворянство, російське й українське, міцно тримали царя в руках, щоб він не смів дати волі селянам. У Росії й сам цар став рабом свого дворянства...

Безліч порядних панів-дворян стали тисячами втікати в Європу, жили в ній розкішно, вивозили туди свої маєтки й проживали їх там... Появилось багато революційно настроєних діячів, які повели за кордоном велику боротьбу проти панщини, появились в Європі й різні революційні видання та видавництва.

І дійшло до того, що найвища установа в Росії, “Государственный Совіт”, довго й шумно вирішував важливі справи, щоб не пускати панів-дворян в Європу, бо це сильно б’є Росію і матеріально, і духово. Але нічого вирішити не змогли — дворянство і далі душило селянство, а на видушені гроші їхало розважатися в Європу... Були пани, що за все життя ніколи не бували в Росії чи в Україні, а жили тільки з них...

Але "Государственный Совіт" був у руках дворянства-панства, як і все в Росії, тому він не міг заборонити виїзди дворянам за границю, що вкінці обернулося в утікання панства з Росії і перевезення величезних маєтків в Європу. Своїє рідне стало тільки джерелом для видушення коштів для розкошування по чужих землях.

Т. Шевченко ще замолоду став сильно виступати проти панщини, як ніхто інший, — не тільки своїми огненими віршами, але кожним подихом своїм. За це й пішов на каторжне десятилітнє заслання... Переніс його, а вернувшись, не спинив своєї боротьби проти панщини.

Більше того, за ним пішли й інші письменники, наприклад, Марко Вовчок. Пішли й росіяни, наприклад, Тургенєв і ін. І всі разом укінці таки повалили панщину. Вона впала рівно сто років тому — 19 лютого 1861 року... Шевченко дочекався цього найбільшого дня, але через тиждень по ньому — помер...

Нема більшої історичної події в Україні, як 19 лютого (3 березня) — день скасування панщини! А столітній ювілей його (1861–1961) — це найбільший ювілей усього українського народу!

З цим днем пов'язане все життя Т. Шевченка, вся його праця, вся його творчість! І столітній спомин про смерть Тараса Шевченка († 1861) треба конче зв'язати в одне ціле з століттям повалення панщини.

Ці два ювілеї — одне ціле, і розривати їх — не вільно, не науково, не правдиво!

Бо в великій події повалення панщини революційні вірні Т. Шевченка відіграли величезну

агітаційну роль: вони ходили в рукописах тисячами по всій Росії, по всій Україні. І своє діло зробили — панщина впала!

Це діло — славне діло повалення рабства-панщини — робило й лейпцизьке видання революційних віршів Т. Шевченка 1859 року. І в цьому його історичне значення.

* * *

“Habeant sua fata libelli!” — “Мають свою долю книжки!” І я тут у цій своїй короткій монографії ясно показав, яку велику долю мала маленька книжечка, з верхнього погляду ніби Молитовничок!

Безумовно, цей Молитовничок вніс і свою незабутню частку в повалення тяжкої панщини-рабства в Росії і в Україні!

Бог почув молитви-крики з цього Молитовничка — і панщина впала!

Рівно сто літ тому, року 1861-го 19 лютого (3 березня) кайдани кріпацтва в Росії й Україні впали, впали тільки сто років тому. І на спомин цього великого сторіччя і написана ця моя праця.

16. II. 1960

РЕЛІГІЙНІСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

1 РЕЛІГІЙНИЙ СТИЛЬ ШЕВЧЕНКОВИХ ТВОРІВ

Стиль — це правдива душа письменникова в його творах, в яких вона завжди сильно відбивається. У кожному творі можемо бачити всю авторову істоту. Заховати свою істоту чи підмінити її постільки, щоб вона в творі була іншою від дійсної, — це річ неможлива чи можлива в малій мірі.

Релігійна істота письменника завжди ясно відбивається і в його творах. У релігійного поета конче відіб'ється в його творах і весь його світогляд, і вся його наука, особливо в віршах ліричних.

“Бо кожне дерево добре родить добрі плоди, а дерево зле родить плоди лихі. Добре дерево не може родить плоду лихого, ані дерево зле — плодів добрих родити!” (Матвія, 7. 17–18).

Українська народна мова, відбиваючи духа думання народу, завжди релігійна. Виразно й

ясно релігійна, бо сам народ релігійний істотно. Особливо це треба сказати про тих людей, що пильнують про чеснотність своєї мови, а таких людей завжди було не мало, і їхня мова все була мова чеснотна, позбавлена невідповідних виразів.

Народ часто розрізняє говорити в хаті і говорити надворі. В хаті він оминає говорити зле, а коли говорить, то з попередженням: “Не при хаті згадуючи!”

Українська література рано підхопила все це і помітний релігійний стиль в українській народній мові ясно видний вже від Котляревського. Кожен наш письменник уважав свій народ за релігійний і тому пильнував і своєму творові надати відповідного стилю.

Скажімо, Марко Вовчок свідомо пильнувала надати “Народним оповіданням” 1857 року цього стилю. Але у “Кобзарі” він — неповторний: ніхто з наших письменників, ні до Шевченка, ні по ньому, не писав таким справді виразним релігійним стилем, в якому кожна рисочка, кожне слово не суперечить чеснотности думання. Я б сказав, що в світовій літературі ніхто з світських письменників не перевищив Шевченкового релігійного стилю й змісту. Візьмімо хоча б його “Наймичку” 1845 року — і своїм чеснотним змістом, і своїм стилем, і всією композицією вона неповторна в літературі!

За останнього часу українська література з цього погляду дуже занепада: йдучи за наказами своєї богоборної совєтської влади, письменники зовсім забули за традиційний в українській літературі релігійний стиль — виходять твори, в

яких на сотні сторінок навіть слова Бог чи Господь нема!... Це протинародне явище, бо в народній мові релігійність зовсім ясна та широка.

Про релігійний стиль взагалі, а в мові Шевченка зокрема, ще ніхто не писав. Я починаю цю ділянку, і то тільки поверхово, — виставляю саму цю думку, саму ідею. Коротенько я торкнувся її в своїй новій праці “Словник Шевченкової мови” 1961 року, с. 10–15. Це першорядне питання в українській літературі, яке ми обходимо мовчанкою, а його треба докладно вивчати.

У нас здавна ведеться дискусія про релігійність Шевченка: чи він був такий взагалі, чи, може, був атеїст, як тепер советська література вперто твердить по сотнях своїх видань. Я на це питання відповідаю цією об’єктивною працею.

Я покажу тут, що релігійний стиль у Шевченкових творах дуже сильний, що він — душа його мови й його загального стилю, що він — ознака Шевченкового думання від початку його писань до могили (1837–1861).

Насамкінець я поставлю питання тобі, мій читачу: чи може письменник видумувати собі такий стиль? А коли не може, то цей стиль — це душа Шевченка, і ти, читачу, сам дай відповідь: Шевченко був віруючий християнин-православний!

І це завдання цієї праці: показати, що “Кобзар” високо релігійний твір.

Опис Шевченкового життя показує, що молодий Тарас від початку був релігійний: так він виховався в своїй родині. До церкви вчащав з малих літ і полюбив її. Перша наука Шевченка — релігійна у дядька. Святе Писання Шевченко

ІНСТИТУТ ДОСЛІДІВ ВОЛИНІ

† МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН

РЕЛІГІЙНІСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЮВІЛЕЙНЕ ВИДАННЯ З ПРИВОДУ 150-ЛІТТЯ
З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
(1814—1964)

ВІННІПЕГ, 1964

Накладом Видавничої Комісії при Товаристві „Волинь”

Титульна сторінка вінніпезького видання монографії
“Релігійність Тараса Шевченка”

часто чув, сам читав його і любив його, і воно позоставило в його творах великі та ясні сліди.

У своїй повісті "Княгиня" Шевченко пише: "Я знав мало не весь Псалтир з пам'яті і читав його, як казали слухачі, виразно, цебто голосно".¹ Псалтир — найпоетичніша книга всього світу і вона робила на Шевченка великий вплив. Псалтир, поруч з українськими піснями, розбудив й виховав Шевченкову музу. На Псалтирі виріс Шевченко і його "Кобзар". Він же його й перекладав.

Так само Шевченко залюбки читав і всю Біблію, а особливо Книги Пророків. Слідів Святого Писання в творах Шевченка — повно. Своєю істотою Шевченко схильний був до підвищеної релігійності і все його оточення було таким.

Наслідками релігійного виховання наповнилась уся Шевченкова душа, усе його думання. Власне свій спосіб думання Шевченко повно переніс у "Кобзар". І не міг не перенести, бо "Кобзар" — найінтимніший твір в українській літературі.

Релігійний стиль "Кобзаря" полягає в тому, що Шевченко вживає в ньому сотні раз слова *Бог, Господь, Божий, Святий* і т. ін. У "Кобзарі" все життя міцно пов'язане з Богом — від ранку до вечора, від народження до могили. Усе життя в "Кобзарі", релігійне й церковне, — усе описане з погляду віруючого християнина. Автор думає про Бога невпинно, згадує його постійно, нагадує про нього завжди. Бог — головний двигун життя в "Кобзарі", головний підмет усього.

Коли б зібрати все з Шевченкового релігійного стилю докупи, то склався б повний і не ма-

лий курс морального богослов'я, — як по-Божому жити на світі.

Релігійний стиль — це спосіб думання самого Шевченка, часто розмови самого з собою, цебто найбільше інтимного, бо це думання й розмови самої душі автора. Я не ставлю відразу питання про релігійність Шевченка — перше покажу глибину його стилю, а вже потім це стане ясно видне, бо ж стиль — це душа автора. Релігійний стиль у “Кобзарі” огнем палає, бо огнем палає й Шевченкова душа!

Релігійність Шевченка я хочу показати його мовою, його стилем, цебто реальними фактами.

Коли зібрати докупи все, що становить істоту релігійного стилю “Кобзаря”, то все це складає близько 15 відсотків усього “Кобзаря”. Шевченко неповторний у нашій літературі таким широким релігійним виявленням!

Час Шевченкового життя (1814–1861) був такий, що велика побожність українського народу ще не розбилася, — вона виразно була видна в усьому житті. Люди були богомільні, побожні, добре знали про церкву та Господа. Люди жили міцно з Богом і в серці, і в устах. Бог був у всьому житті народу!

Шевченко повно пішов за своїм народом і його світогляд широко релігійний. Усі дієві особи і “Кобзаря”, і інших його творів — релігійні. Нерелігійних типів Шевченко не подав ані одного.

Мова багатьох Шевченкових творів — богобійна мова, мова лагідна й тиха. І в цьому була її велика сила: народ легко сприймав її душею й серцем як свою!

Дуже часто Шевченкова мова настільки чесно-релігійна, що переходить у мову святу та в науку церковну. Такої тихої святої мови ніхто другий поза “Кобзарем” нам не дав! Перечитайте, скажімо, “Обрання Гетьмана” (“У неділеньку у Святую”, с. 338–339 ¹), щоб переконатися в цьому.

Цей стиль наклав на Шевченкову мову особливу істотну ознаку, скрізь видну, скрізь ясну. Власне з неї легко відгадати Шевченка, коли він під віршем і не підписаний. У “Кобзарі” цей стиль такий сильний, що зовсім затирає гарячі Шевченкові скарги на Бога.

Мова Шевченкова — чисто чеснотна, душевна, лагідна, релігійна. І вона була такою всі 24 роки творчості поета (1837–1861). Такі ж і всі ті повісті, які Шевченко писав російською мовою, наприклад, “Близнята”, “Княгиня” і інші.

Стиль — це правдива душа поета. Чи міг Шевченко просто видумувати свій релігійний стиль? Ніколи! Ціле життя своє він писав тільки одним стилем, він у нього реальний і наявний. Разом цей стиль малює Шевченка як глибокого філософа, істотно окрашеного релігійністю. І то більшого, як будь-які інші поети.

Шевченків стиль — істотний, притаманний його душі, ні в чому не придуманий. І яку треба було мати високорелігійну душу, щоб, сидячи під арештом у казематі року 1847-го, написати перлину світової літератури — “Садок вишневий коло хати”! Мова, зміст, композиція цього твору незрівняні!

¹ Усі цитати я подаю тут із “Кобзаря” видання 1954 року. Київ, Державне видавництво.

І власне в цьому стилі в “Кобзарі” — вся його велич, його небесна святість, чар його впливу на читачів!

Цікаве явище: у перекладах на інші мови цей сильний стиль — не перекладений і його багато оминають, бо не можуть зрозуміти його. У сучасних російських перекладах помічається навіть розбиття цього стилю, правда — навмисне. У сучасних комуністичних перекладах “Кобзаря” релігійність навмисне затирається.

Глибока й світла релігійність “Кобзаря” — це велика реальна ознака його. Релігійний стиль — це стиль щиро народний, всеукраїнський. Його глибоко й широко знає весь народ, він притаманний добрій чеснотній мові. Ось тому Шевченкова мова так по-рідному промовляє до народу, промовляє як свій до свого, як чеснотна людина до чеснотної, і відразу на душу впливає.

У “Кобзарі” змальована вся Україна, весь український народ, і все змальоване чеснотним та богомольним. Ніколи Шевченко не став би таким народним, коли б його стиль не був реальним у народі, — Шевченко цим підхопив саму душу народу!

І коли ми стверджуємо, що Шевченко — народний поет, то велику роль грає в цьому власне щирий релігійний стиль усіх його творів, бо ним він глибоко вірно передав найважливішу рису українського народу і його мови. І хто нехтує цією ознакою, той нехтує духом народним, — і тому сьогодні в Україні новітня література, звідки вигнане все релігійне, така чужа народу! Бо вона позбавлена головної риси народності — релігійності.

Шевченко сприйняв це з молоком матері й доніс його до могили. Цей стиль — реальний наявний факт у “Кобзарі”, якого відкинути чи закрити не можна, бо кожен його бачить і кожен його чує, бо це стиль самої Шевченкової душі.

Релігійний стиль “Кобзаря” не придуманий. Це не поетична окраса, це живий реалізм і без нього Шевченкові описи були б мертві й чужі народові. Невіруючий ніколи не створить такого стилю, як на вербі не виростуть грушки!

*За Святую Правду-Волю
Розбійник не стане! —*

правдиво навчає Шевченко.

Звичайно, хто безбожний, той таким і Шевченка хоче бачити, але це відкрите ламання поетової душі та його істоти. У “Кобзарі” кожне слово, кожен вираз, кожне речення, кожна думка криком кричать проти комунізму, а комуністи, живучи обманом, насильно тягнуть його в чужий Шевченковій ідеології комунізм...

Народ ніколи не сприймав “Кобзаря” за комуністичний, Шевченка атеїстом народ ніколи не вважав! Усі Шевченка вважали оборонцем народу від усякої панщини, як борця за Божу Правду та Волю. А комуністи ж принесли нашим селянам тяжку панщину!

Зверну тут увагу на важливу річ, що сильно затемнює правдиве сприйняття релігійного стилю “Кобзаря”. Совети видають “Кобзаря” сотнями тисяч, але всі назви Святого і Божественного друкують з малої букви: *бог, господь, мати божя, дух святий*, і т. ін. І тепер ми не маємо ані одно-

го видання в вільному світі, в якому все Святе в “Кобзарі” було б послідовно зазначене великою буквою. А вся українська традиція з глибокої давнини робила власне так, — через т. зв. *титла*: на Святих словах в давнину конче ставився значок “титло”. Значок стояв для того, щоб відразу було видно, що це Святе слово.

Року 1707-го московський цар Петро I наказав титла повикидати з світського писання — титла замінено великими буквами.

Коли б у вільному світі видали “Кобзаря” так, як треба, всі наочно переконалися б, що Шевченко — не атеїст, що в “Кобзарі” релігійний стиль — величезний і авторові істотний!

“Кобзар” друкується сотнями тисяч і наш релігійний український народ сильно привчається до безбожного советського писання Святих слів!... Це шкідливий розклад народної душі!

* * *

Далі, на підтвердження всіх вищеподаних моїх думок, переходжу до докладного опису Шевченкового релігійного стилю та його науки. Я подаю довгі сотні прикладів, але, звичайно, не всі — подаю головніше.

Тема цієї моєї праці глибоко важлива і принципова, а мій відповідний духовний сан вимагає в цій тонкій справі повної об’єктивності та глибокої обдуманості. Я так і роблю, бо хочу сказати в справі релігійності Шевченка довгим часом передумане своє слово.

Більше того, з любовним до Шевченка серцем я хочу висповідати “Кобзаря”, а тим і його

автора. Це глибоко важлива справа, бо Шевченко — наш великий всеукраїнський поет!

Завдання моє аж надто тяжке, але необхідне. Привселюдно 9 липня 1961 року у Вінніпегу на парляментській площі, у присутності може яких 50 тисяч народу, я поблагословив пам'ятника Т. Шевченкові. Поблагословив по довгих роздумуваннях, поблагословив свідомо. Тепер хочу ніби висповідати Шевченка і дати йому повне відпущення його вільних і невольних гріхів, як особа духовна. Бо ж Шевченко став душею всього українського народу!

2 ВИТОКИ РЕЛІГІЙНОСТІ ШЕВЧЕНКА

Маємо багато правдивих відомостей і фактів із приватного життя Тараса Шевченка, які ясно свідчать, що він усе життя своє був релігійний.

Найперше — р о д и н а, в якій Тарас виховувався, була щиро релігійна. Особливо Шевченкова мати, теплий малюнок якої він не раз подавав у “Кобзарі”. Та й дяківська школа, в якій навчався Тарас, сильно підтримувала в ньому релігійність, хоч і злими методами.

У Шевченка був старий дід, письменний, який любив читати по неділях Мінею. М і н е я — це книга, в якій описано Життя Святих і подано їх за днями місяця. Склали ці 12 книг Мінеї великий український письменник і богослов архімандрит (потім митрополит) Димитрій Тупта-

ленко.¹ Книга була щиро улюбленою по всій Україні — її залюбки читали, на ній виховувалась і духово зростала вся Україна. Отже, Шевченків дід читав голосно цю Мінею, а малий Тарасик глибоко пізнав з неї і полюбив інший, духовий, світ на все своє життя.

Про читання Мінеї свідчить у “Кобзарі” (с. 123) сам Шевченко.

Знаємо, що Псалтиря Шевченко знав мало не на пам'ять. Кохався в Біблії і багато її читав усе своє життя. Любив перекладати поетичні біблійні книги, цебто Псалтиря та Пророків, які головню на нього впливали і змістом, і своєю поетичною формою. Дослід Шевченкової мови показує, що він глибоко знав церковнослов'янську мову, щиро любив її і повною жменею уживав її в “Кобзарі”. Так могла робити тільки правдиво релігійна людина.²

Як далі побачимо, Шевченко кілька разів змальовує в “Кобзарі”, що та чи інша людина збирається вчинити самогубство, але глибока віра, що цим душу загубиш, спиняє людину. Це ж трапилося було і з самим Шевченком.

В одному з своїх листів Шевченків приятель Броніслав Залеський (до А. Венгжиновського) розповідає, як одного разу, у великому одчаї та в розпуці, Шевченко задумав був накласти на себе руки... Довго пив, але очумався і прийшов до себе... Залеський підкреслює, що тільки глибока віра врятувала Шевченка від самогубства...

¹ Див.: Іларіон. Святий Димитрій Туптало, його життя і праця. Вінніпег, 1960.

² Див.: Іларіон. Словник Шевченкової мови. 1961. С. 10–15.

Я далі покажу, що Шевченко в “Кобзарі” часто описує, що українці звичайно моляться Богові. Так завжди робив і сам Шевченко: встаючи і лягаючи, він постійно молився.

Року 1859-го, в літі, Шевченко тимчасово був у Києві і жив тут на передмісті Пріорка у міщанки Кропивиної. Донька її позоставила спогади про Шевченка цього часу. Вона розповідає, що поет вставав рано вранці, о годині 4-ій, на дворі вмивався холодною водою, “а потім молився”.

Ось тому Шевченко так часто в “Кобзарі” навчає, що треба молитися!

Про релігійність Шевченка часто свідчать спогади його сучасників. Ось тепер 1958 року у Києві Академія наук збрала ці спогади і видала “Біографію Т.Г. Шевченка за спогадами сучасників”. Але... Усе, що свідчить про релігійність Т. Шевченка, з цих спогадів старанно викинено...¹ Роблять це для того, щоб представити Т. Шевченка ніби як атеїста, яким насправду він ніколи не був... Фальшують Шевченка!

3 У “КОБЗАРІ” БОГ — У ВСЬОМУ І СКРІЗЬ

Слова Бог чи Господь і слова, похідні від них, стрічаються сотні раз у “Кобзарі”, стрічаються на кожному кроці. Враження таке, що Шевченко міцно зріс з Богом, і

¹ Див. цінну статтю проф. П. Зайцева “Як окрадають Шевченка на нашій, не своїй землі” // Мета. 1961. Ч. 1 (33).

Він постійно в його душі і серці, і автор не може ніколи забути про Нього. Бог у Шевченка міцно пов'язаний з людиною в одне нерозривне ціле.

У Києві незабаром вийде повний "Словник" Шевченкової мови, в якому буде підраховано, скільки раз яке слово вжите в нього, — і тоді ясно виявиться, що слова *Бог, Господь, Святий, Божий, Господній* — це найчастіші слова в "Кобзарі", які разом уживаються в ньому довгі сотні раз.

Уживається слово *Бог* у найрізніших випадках, у найрізніших позиціях. Наприклад:

*Щаслива голубка: високо літає,
Полине до Бога — милого питає 4.*

*Рости гнучка та висока,
До самої хмари, —
спитай Бога, чи діжду я,
Чи не діжду пари 28.*

*...До Бога руки здійсмає,
Кайдани ламає 194.*

*Ні, Ярино, Бог не кине,
Ти найдеш дружину 195.*

*О Господи, як то тяжко
Тії дні минають! 376.*

*Ти сирота, нема нікого,
Опріче Праведного Бога 389.*

Про Бога в українського народу склалося багато незмінних ("утертих") виразів, яких Шевченко добре знає й завжди вживає. Це такі вирази: *Дай Боже, Поможі Боже, Слава Богу, Крий Боже, Сохрани Боже* і т. ін.

Ось трохи на це прикладів:

Нехай йому Бог допоможе! 197.

Нехай Бог вам помагає 206.

Кінчимо, як Бог допоможе 287.

Дав Бог мені близнята 243.

*Та не дав мені Бог ані щастя,
Ні долі 250.*

Дай же, Боже 273.

*Чи не дасть Бог Милосердний
Хоч на старість волі 300.*

*Та не дай, Господи, нікому,
Як мені тепер, старому,
У неволі пропадати 300.*

А може, дасть Бог 323.

*І дарував же мені Бог
Таке дитя, такого сина! 355.*

Багато в “Кобзарі” таких “утертих” виразів,
що вони дуже часті по всій Україні:

Слава Богу! 59.

Прожив, слава Богу — підтоптався 203.

Сиділи нишком, слава Богу 290.

В вікно подавали Христа ради 153.

Крий Боже! 49. 283.

Сохрань Боже! 209.

Ховай Боже! 51. 78.

Гвалт, — рятуйте, хто в Бога вірує!

Бог — найвищий Свідок у всіх важливих чинах.

*Підняв руки калічені
До Святого Бога,
Заридав, як та дитина...
І простив небогу! 326.*

Шевченко згадує навіть свого національного Бога:

*О милий Боже України, —
Не дай пропасти на чужині! 135.*

Бог часто зветься тільки словом *Святий* (як це бачимо і в Біблії):

*Того в'яжуть, того ріжуть...
А за віщо? Святий знає 21.*

А що з того буде — Святий знає 197.

Коли одпочине? Святий знає 395.

Ублагали Царя небесного 378.

Святий — скорочення з “Бог Святий”.

Найбільше щастя на землі — жити “в Бога за дверима”:

*Як у Бога за дверима,
вдова панувала 152.*

*Неначе в Бога за дверима,
У зятя та в сина
Стара собі спочиває 394.*

Вираз “Б о ж е М и л и й” десятки раз знаходимо в “Кобзарі” — його говорять і в радості, і в горі:

*О Боже мій милий,
За що ж ти караєш її, молоду? 4.*

А за віщо, Боже милий! 23.

Боже милий! Не вкороти віку 68.

*О Боже мій милий, як весело жить!
Зжалься, Боже милий! 167.*

Боже милий! Тяжко мені жити! 368.

І це “Боже милий” знаходимо в “Кобзарі” довгі десятки раз (82. 316. 327. 367. 368. 376. 393. 394 і т. ін.), а слово “милий” бринить тут ніжніше, як до батька рідного.

Шевченко дає Богові найніжніші епітети:

*А Боже мій милостивий,
Що мені робити? 358.*

*...Милосердний,
Святий Боже, милий! 235.*

*О Господи милосердний, що я заподіяв
Оцим людям? 181.*

*Ой, Боже милий!
милий, милосердний! 340.*

О Боже мій! О мій єдиний! 297.

Боже мій великий! 87.

Зневажена, знівечена, ударена Катерина все і найперше звертається до Бога, найвищого Заступника і Судді:

Боже мій! Іване! 25.

Сина, сина батько одцурався...

Боже ти мій!.. Дитя моє! 25.

У страіні хвилини дівчина голосить:

Мамо моя! Доле моя!

Боже милий, Боже! 28.

Без Бога в серці жити не можна, бо життя буде неповне й невідповідне!

Слово “Б о ж и й” довгі десятки раз уживається в “Кобзарі”, уживається істотно. Дуже частий вираз “світ Б о ж и й” — він звичайний і в мові народній, висловлюючи походження світу від Бога:

Стара мати, що привела

На світ Божий 18.

І Ярина вийшла з хати

На світ Божий глянуть 191.

І світа Божого не бачать 194.

Світ Божий не маилий 323.

Гуляли б, поки мир Божий не засне 378.

Вираз “день Б о ж и й”, як вислів світотворення, замість простого “день” — також Шевченкова ідеологія та окраса його релігійного стилю:

Отак вони що день Божий

Удвох розмовляли 197.

Й сорочечку білу

Що день Божий надіває 204.

Що день Божий довбе ребра 212.

День Божий минає 216.

Що день Божий умивали 232.

І що Божий день купала 261.

Що день Божий радості приносить...
Дочка уродлива 262.

Ходили що день Божий 330.

Взагалі слово “Б о ж и й” дуже часте в “Кобзарі” як епітет до чесного:

Співай, старче Божий 61. 62.

Нумо знову...

Старинку Божу лицювать! 293.

Садочки... росою Божою умиті 343.

То в його, знаєте, росло
На Божій харчі за дитину
Чиєсь байстря 350, —

чи можна глибше описати, як подано, соціальний стан байстряти?

Слово “Б о ж и й” дуже часте в Шевченковій мові, як його улюблений епітет, епітет святий. І коли Шевченко парує його з яким словом, то ніби освячує його освяченою водою... І часто це “Божий” підкреслено визначає Творця світу.

Епітетами автор уживає звичайно те, що глибоко знає, що в душі його, що рідне йому. А в Шевченка дуже багато епітетів чесних, святих. Бо душа свята в нього!

В українській мові часті такі вирази, коли саме вживання слова Б о г підвищує дію, —

збільшує щастя, визнає ніби вищий ступінь його. У Шевченковій мові це бачимо часто:

Купалася собі з Богом, лоно біле мила 302.

*А жіночку свою любив —
І Господи єдиний!* 324.

*І де ти в Господа взялися
Усякі штучнії їства?* 325.

*Ніби серце одпочине,
З Богом заговорить...* 363.

*Мені так любо-любо стало,
Неначе в Бога!* 268.

*Стали собі та й дивляться
Одно на другого.
Отак ангели святії
Дивляться на Бога* 356.

*Нічого кращого сам Бог
Не бачив на землі великій,
Як молодії ти були!* 299.

Високо цікавий епітет *св я т и й* у Шевченковій мові — він у “Кобзарі” довгі десятки раз як глибока ознака релігійного стилю, що з самого серця впливає. “Святий” для Шевченка — це все найкраще, любе, чесотне. Це освячуючий епітет, для Шевченка як освячена вода, якою він освячує чесотні річі. Дивіться:

Не витернів святої кари 56.

*За титаря ляхам платить,
За батька святого* 86.

А з Петрусем в гаю, в лузі

Щовечора святого — розмовляла 99.

Люди з рушниками,
З святим хлібом обміненим 205.

Із воску святого три свічечки 208.

З святими горами Дніпро 217.

Оце її свята могила 267.

Із-за Дніпра мого святого
Святії вітри принесли 269.

На сі святі гори 272.

І ввесь святий Київ 277.

Святі ченці 277.

І кайзаки не минають,
Дерева святого 295.

Ще за Гетьманичини святої —
Давно се діялось колись 307.

Та жаль святого сіряка! 316.

Святую Правду возвістить 321.

Свого месника святого
І не привітала 367.

Пишу собі, щоб не міняти
Часа святого так на так 372.

Святої воленьки 375.

Святеє борошно псували 397.

Бере святий Псалтир в руки
Та й іде читати 398.

Уживання слова *святий* високо показне для Шевченкового релігійного стилю! ¹ Так само й:

*Невільники давно не чули
Хрещеної тії мови* 136.

Ось Шевченкова поема “Марія”. У ній слово “святий” ужите 34 рази! Див. далі розділ 12.

Сюди належить і слово *с в я т о* — день, призначений на все святе, на все найкраще і чесніше! Як воно ідеологічно вище від російського “празник” — порожній від праці день (тому призначали його п’янству).

Богородицю, Матір Божу Шевченко часто згадує в “Кобзарі” — він її повно й щиро шанує як православний. Мати Божа сильно шанується в Україні з глибокої давнини, пройняла все народне життя. І ця пошана істотно входить і до Шевченкового релігійного стилю. Наприклад, Шевченко розповідає: коли козаки по 1795 році стали новим кошем, то поганий татарин “заказав запорожцям Церкву будувати”. Тоді козаки “у наметі поставили образ Пресвятої і крадькома молилися” 274.

Або:

*Як покидали запорожці
Великий Луг і матір Січ,
Взяли з собою Матер Божу,
А більш нічого не взяли.* 274.

Звернення до Богородиці дуже часті:

¹ Митр. Іларіон. Словник Шевченкової мови. 1961. С. 11 і 201.

*О Матер Божая!
Розкуй мою Ти душу! 381.*

Шевченко добре знає оповідання про плач — сльози Богородиці, коли вона заступається за Україну. Наприклад: *Не плакала б Матер Божа в Криму за Украйну 274* — це була велика подія, про яку вся Україна тоді говорила, а в сьогоднішніх виданнях “Кобзаря” у Києві навіть малої примітки до цього не дають...

Пречиста Марія заступилася і за гетьмана Полуботка, і за замордованих козаків, про що гула вся Україна:

*Мордувались сіромахи,
Плакали, і з ними
Заплакала Матер Божа
Сльозами святими.
Заплакала милосерда,
Неначе за сином, —
І Бог зглянувся на ті сльози,
Пречистої сльози!
Побив Петра, побив ката
На наглій дорозі. 275.*

І все це друкується тепер у Києві без жодної примітки...¹

Глибока віра в Божу Матір високо показна в автора “Марії”...

Треба тут згадати, що в Україні сильно поширена дохристиянська віра в Д о л ю. Це відбилося і в “Кобзарі”. Наприклад:

Так і доля: того лама, того нагинає 97.

*Куди, каже, хилить доля,
Туди й треба гнуться 48.*

Доле моя, доле! Де тебе шукать? 47.

*Багаті нехай бенкетують, —
У їх доля дбає.*

Звичайно, віра в Долю постала ще до християнського часу, а пізніше ввійшла в склад двоєвір'я і живе в Україні й досі. Нею переповнена народна мова.¹

4 ХРИСТИЯНСЬКІ СВЯТИНІ

Християнські святині: Небо, Рай і ін. живі для Шевченка: він їх глибоко шанує, і вони знаходяться в основі його ідеології та його пишного релігійного стилю.

Слово *н е б о* дуже часте в “Кобзарі” і все — в релігійному значенні. Небо — найвище, найбільше, найсвітліше за все. Наприклад:

Ярема гнувся, бо не знав, [...]

що вирости крила,

Що Неба достане, коли полетить 46.

Ні на Небі, ні за Небом [...]

Нема кращої за тебе! 54.

Слово *р а й* дуже часте в Шевченковій мові, найчастіше вживається в порівняннях і тоді

¹ Див.: Митр. Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. Вінніпег, 1964. Розділ III, 16.

Рай — найвище, найкраще, святе, душевне. Рай, свято — це найвище, що в світі є:

*І сонце гляне — рай та й годі!
Верба сміється, — свято скрізь! 10.*

Дівчина про побачення з милим:

*Через тиждень, через тиждень...
Раю мій, покою! 83.*

В хаті, як у раї 151.

Та добре, та тихо, як у раї 173.

*Сіяло сонце; в небесах
Ані хмариночки, та тихо
Та любо, як у раї 201.*

*Лежать собі у холодочку,
Мов у раю, мої старі 374.*

Замість рай часом уживається благодать — слово часте в народній мові і Шевченкові добре відоме:

*На хутір знову благодать
З-за гаю темного вернулась 305.*

Протилежне раю слово пекло. Воно довгі десятки раз вжите в “Кобзарі” і все в народному розумінні. Наприклад:

*Боже! Боже! Карай пеклом
мою душу 72.*

Скутар, мов пекло те, палає 136.

Поляки своєю панщиною та унією принесли жорстоке пекло в Україну і про це Шевченко в “Кобзарі” з одчаєм оповідає. Тому не диво, що

польське пекло, яке вони принесли в Україну,
викликало в гайдамаків таку люту помсту...

У "Гайдамаках" Шевченко плаче:

Сю ніч погуляєм,
Ляхів погойдаєм,
Та так погуляєм,
Що аж пекло засміється,
Земля затрясється. 60.

Страшна ніч — пекельнеє свято! 68.

Кругом пекло; гайдамаки
По пеклу гуляють 69.

Страшно, страшно закурили!
І в пеклі не вміють
Отак курить! 75.

Що осталося — пеклом запалало 81.

Не спинила хуртовина
Пекельної кари: ляхи мерзли, а козаки
Грілись на пожарі 85.

Пекельнії діти
Його брата замучили 93.

Природа — творіння Боже, і Шевченко
завжди бачить Бога в природі:

Там синєє море виграваяє,
Хвалить Бога 38.

Весною природа в Україні:

Рай та й годі! 85.

Дивися: рай кругом тебе,
І діти, як квіти 355.

*Подивіться на рай тихий,
На свою країну 216.*

Місяць і зорі — слуги Божі, вони виконують Боже призначення:

*А тим часом місяць пливе оглядять
Щоб Богові вранці про те розказать 66.*

Порівняння з зорями часті:

*Дивіться, — очі молодії,
Як зорі Божії встають 265.*

В природі — Господня краса:

*Родилось на світ жить, любить,
Сіять Господньою красою 267.*

*Мов степ до Бога заговорить,
Верблюд заплаче 295.*

Шевченко сильно любив село, милувався його красою, і написав:

Сам Бог витає над селом 258.

*Село — Господнє: в тому Господньому селі
На нашій славній Україні 259.*

Взагалі, щоб щось підвищити, підкреслити велику красу його, вживається слово *Бог, Господь, Господній, Святий* і т. ін.

“Кобзар” показує, що серце й душа Шевченкова були переповнені святощами, тому й його релігійний стиль такий пишно чеснотний. Він залежить також і від погляду Шевченка на саму поезію. Це справа дуже важлива, бо вона сильно підкреслює релігійність самого поета.

Шевченко скаржитися, що “*тяжко мені нікому не сказати святого слова*”, цебто його поезія — свята!

Він просить:

*Мій Боже милий,
Даруй словам святую силу —
Людськеє серце пробивать* 316.

Поезія — це відгук Бога в небесах:

*...Жива
Душа поетова святая,
Жива в святих своїх речах,
І ми, читавши, оживаєм
І чуєм Бога в небесах.* 384.

Таким поглядом на поезію поет сильно нагадує стародавнього пророка і тому само собою склалося: Шевченко — пророк наш!

Жива й чиста Шевченкова душа хоче вилитись у поезію:

*Есть у мене діти, та де їх подіти?
Заховать з собою? Гріх: душа жива!*

Д у м и Шевченкові — це діти його:

*Добридень же, тату,
В хату, на твоїм порозі
Благослови моїх діток
В далеку дорогу!* 45.

Благословення “на порозі” — за народним віруванням — найсильніше.

Як поет співає, то зоря підслуховує і “*завжди тихесенько Богові розкаже*” 258. Поет — зорі — Бог зливаються в одне ціле.

Шевченко високо ставив Кобзаря-поета і звав його *старче Божий*.

Про поезію:

Нумо знову старинку [...]

Божу лицювать 293.

Перебендя співає святе та найвище:

Старий заховавсь,

Щоб люди не чули, — бо то Боже Слово,

То серце по волі з Богом розмовля,

То серце щебече господню Славу! 17.

Так високо Шевченко ставить поета і його Слово...

А якби почули, що він, одинокий,

Співа на могилі, з морем розмовля, —

На Божее слово вони б насміялись,

Дурним би назвали, од себе б прогнали.

Поетичний спів — це хвала або благання Бога:

А він, знай, співає

Та дрібно та рівно, як Бога благає 10.

Слово поетове — це Боже слово:

Ну що б, здавалося, слова...

Слова та голос — більш нічого,

А серце б'ється-ожива,

Як їх почує!.. Знать од Бога

І голос той, і ті слова

Ідуть між люди!... 309.

Такий високий погляд на поезію, як на Боже Слово, могла мати тільки та людина, що мала серце й душу глибоко чеснотну та релігійну!

Атеїст чи взагалі нерелігійна людина такого святого погляду на поезію жодним способом мати не могла!

При такому високому, святому погляді на поезію, як на Боже Слово, поет рівняється з стародавнім пророком, що картає зло в світі, а показує добро та Правду Божу, — звідси походить і Шевченків релігійний стиль. Шевченко часто досягає верхів цієї поезії і вона в нього чиста, тиха і високочеснотна — свята, Божа поезія.

Наприклад, справді тихі й ясні, переповнені Божим, твори поета. “Москалева криниця” 1847 року вся одухотворена тихими святощами... Високо святе й релігійне обрання гетьмана в “У неділеньку, у Святую” 338–339. Увесь глибоко релігійний “Пророк” 321. Такі ж самі “У нашім раї на землі” 369–370, “На Великдень на соломі” 370–371, “Буває іноді старий” 371–372, “Росли укупочці” 451 (1860 рік). А вже “Наймичка” 1845 року — перлина релігійного стилю та чеснотного змісту!

Усі ці й подібні праці могла написати тільки високо релігійна особа!

5 ЖИТТЯ У СВІТІ З БОГОМ

Релігійний стиль “Кобзаря” охоплює все життя людське і я його тут накреслюю хоч коротенько.

“Кобзар” часто подає слово гріх, яке розуміє в значенні церковному або в значенні по-

рушення прийнятого чесного звичаю взагалі. І коли Шевченко згадує про гріх, то поруч ставить і Бога.

У час Шевченка, під впливом панщини, сильно бив село дівочий гріх — утрата дівочої чести. Тоді ще тримався старий суд і дівчину, що згубила честь, карало публічно все село: і вона ставала “стригою” чи “покриткою”.¹ Навіть батько й мати сильно покарали свою дочку Катерину — вигнали з хати...

Батьки пильно доглядали за донею, а “як побачать — гріха на всю губу!”

У “Катерині” сама зраджена покритка ясно розуміє свій гріх і каже дитинці:

*Гріхом тебе на світ Божий
Мати породила 25.*

І Катерина заповідає синкові:

*А ти гріх мій спокутуєш
В людях сиротою-безбатченком 25.*

Це глибоке розуміння цієї тодішньої страшної соціальної пошести, яку несли в село і пани, і москалі...

Господь конче карає за гріхи, рано чи пізно:

І за гріхи карались Господом ляхи 290.

Покарав його Господь за гріх великий 309.

Гріх мусить бути спокутуваний на цьому світі:

¹ Бо такій дівчині остригали косу (стрига), а голову покривали хусткою (покритка), як ніби молодиці.

*Ти ще будеш покутувать
Гріхи на сім світі! 266.*

Накласти на себе руку — це великий непростенний гріх:

*Хотів палати запалить,
Або себе занастить —
Та Бог помилював... 257.*

Людське життя проходить конче з Богом і Шевченко це завжди підкреслює. Ось убранство православного дому:

*Перед іконою Пречистої
Горить лампада уночі 380.*

*Прийшла додому, подивилась:
Цвіти за образом святим,
І на вікні стоять цвіти,
На стінах фарбами хрести,
Неначе добрая картина 317.*

Б л а г о с л о в е н н я від батька дітям або від старшого молодшим конечно необхідне. Воно дуже поширене в Україні від найдавнішого часу. Увесь устрій життя, яке малюється в “Кобзарі”, — церковно-релігійний, тому й благословення часте:

*Ледве-ледве поблагословила
мати доню 20.*

Гайдамаки звертаються до отамана:

*Благослови, кажуть, батьку,
Поки маєм силу,
Благослови шукать Долю
На широких світі 43.*

*Чистим серцем поблагословила
свого Марка 208.*

Нічого не робиться без благословення:

*Благослови
На мєсть і на муки,
Благослови мої, Боже,
Нетвердії руки! 177.*

*Благослови, отамане,
Чайки поспускати! 193.*

Церков в Україні було повно і дзвонення
— це реальність в Україні, це помітна ознака
релігійного життя Шевченко його не опускає:

*Задзвонили в усі дзвони
По всій Україні 69.*

Задзвонили до вечірні 84.

Святкування неділі в Україні було справ-
ді реальне і релігійне: чеснотне, святе, величчє.
Шевченко підкреслює це багато разів:

*Отак я, друже мій, святкую
Отут неділеньку святую! 283.*

*А в неділю або в свято
Мов причепуриться 291.*

*Заснули, добре, знать, заснули,
Святу неділеньку забули 343.*

*А в неділеньку святую
Мундир надіває 397.*

Ось надвечір'я Різдва Христового, кутя
24 грудня 1848 року. Шевченко на засланні сумує
і згадує Україну:

Наступає свято...
 Тяжко його, друже-брате,
 Самому стрічати
 У пустині. Завтра рано
 Заревуть дзвіниці
 В Україні. Завтра рано
 До церкви молитись
 Підуть люди... 349.

Це згадував Шевченко в засланні — міг згадати те, що найбільше позосталося в пам'яті та в душі, і згадав — церкву! Це міг робити тільки глибоко релігійний чоловік!

Філософія самого життя в “Кобзарі” чисто народна, українська, релігійна. І дуже проста:

А я вже думав одружитись,
 І веселитися, і жить,
 Людей і Господа хвалить 297.

Думав жити, любитися
 Та Бога хвалити 254

(написано у в'язниці 1847 р.).

Думав жити-поживати,
 Та Бога хвалити 323.

Холоне серце, як згадаю,
 Що не в Україні буду жить,
 Людей і Господа любить 254.

В Україні часто бувало, що козак на кінець свого життя ставав монахом. У вірші “Чернець” (277) Шевченко описує, як такий козак, голосний Семен Палій (†1710), випивши, з танцями йде в Межигірський монастир. Богомілья і танці... А проте цей козак — віруючий... “Хвалить Бога танцями!” (Псалтир 150, 4).

Те, що Шевченко написав про матір — це перлини в нашій літературі, а, може, і в світовій. Мати в нього вселюбляча, релігійна, дітям до кінця віддана:

*Дитя моє [...]
Не лай мене! Молитимусь,
Із самого неба
Долю виплачу сльозами
І пошлю до тебе... 199.*

Ось маленькій віршик на 16 рядочків. Це “Мати” (“По улиці вітер віє”) — перлина в нашій літературі. Забрали сина у вдови в солдати... Всі мрії розсипались... А вона — виблагала

*Тую копійчину,
Та Пречистій поставила
Свічечку за сина... 333.*

Таку матір, що за останнє ставить перед Пречистою свічечку за сина, міг змалювати тільки глибоко релігійний поет! Бо атеїст цього просто не знає й не розуміє.

Усі дійові особи “Кобзаря”, як люди богомільні та чеснотні, завжди моляться і знають силу м о л и т в и. Бо всі вони живуть з Богом, завжди мислять про Нього. Люди в “Кобзарі” скрізь, де треба, конче моляться. Моляться перед великою подією, перед сном і по сні, моляться в горі та в радості. Ось трохи прикладів:

*Молись Богу та йди собі —
Мені легше буде...
Пішла в садок у вишневий,
Богу помолилась... 20.*

В останню важку хвилину
Зібралось козачество
Богу помолитись 37.

Ярема просить любу свою:

Нишком помолись за мене...
Одна, серце, на всім світі
Хоч ти помолись! 53.

Ідіть же ви та молітесь, а я доспіваю 62.

Молились щиро козаки, як діти, щиро 65.

Я молилась, я плакала 82.

Так я думала, молилась,
Ждала, виглядала 83.

А я тихо Богу помолюся, щоб усі слов'яни
Стали добрими братами 176.

Помолились Богу та сивого осідлали —
І гайда в дорогу 187.

Дивуються старі мої та моляться 204.

Син вернувся, і мати:

Слава тобі, Христе Боже,
насилу дождала...

І "Отче наш" тихо-тихо,
мов крізь сон, читала 210.

І ворота одчиняє, і молиться Богу 210.

Помолиться й тихо спати ляже 237.

Лягаючи і встаючи,
За кого молиться? 240.

Встала мовчки, і нібито Богу
Нишком собі помолилась 247.

Попрощалась з циганами,
Помолилась Богу
Та й пішла собі, небога 248.

Помолилась, та й спать лягла,
І тихо заснула 265.

Ходив довгенько коло хати,
А потім Богу помоливсь,
Пішов у хату ночувати 273.

Максим подумав, пожурився,
А потім Богу помолився,
Промовив двічі: Боже, Боже!
Та й більш нічого 289.

А я, доленько,
В неволі помолюся Богу 313.

Ой піду я Богу помолюся,
Та піду я у найми наймуся 342.

Шевченко про себе:

Як він, свої думи тії і серце убоге
Заховавши, ходить собі
Та молиться Богу 349.

Та нескверними устами
Помолимось Богу,
Та й рушимо тихесенько
В далеку дорогу 463.

Року 1847-го, сидючи в Петербурзі у фортечній в'язниці, Шевченко побачив матір Костомарова, що теж був арештований, і написав (253):

Дивлюсь: твоя, мій брате, мати,
Чорніше чорної землі,

Твори Т. ШЕВЧЕНКА
з образками.

ТОМ ПЕРШИЙ

Кобзар.

З портретом і життєписею
Т. Шевченка.

Накладом
РУСЬКОЇ КНИГАРНІ
850 Мейн Стріт, Вінніпег, Ман.

Канадська шевченкіана.
Видання "Кобзаря" у Вінніпезі 1910–1912 років

Іде, з Хреста неначе знята...
 Молюся! Господи, молюсь!
 Хвалить тебе не перестану!
 Що я ні з ким не поділю
 Мою тюрму, мої кайдани!

Автор в імені матері говорить:

Породила мати сина [...]
 Всіх святих благала,
 Та щоб йому всі святії
 Талан-долю слали.
 — Пошли тобі, Матір Божа,
 Тії благодати,
 Всього того, чого мати
 Не зуміє дати! 150.

Хрест — велика помічна сила й оборона від злого. Своєчасно перехреститися — підсилити себе чи опам'ятатись. У релігійному стилі Шевченка повно прикладів цього. Наприклад:

І укриє, й перехрестить,
 Тихо заколише 264.

Перехрестився неборак,
 Коня найкращого сідлає
 І скаче в Київ 361.

Перехрестись!
 Йй-Богу, з пристріту! 188.

Ворожка наказує:

Та ще, чуєш, не хрестися,
 Бо все піде в воду 28.

На сильно помученого по всій Україні кажуть: ніби з хреста знятий. Є це не раз і в "Кобзарі":

*І вийшла ти за царину —
З хреста ніби знята 370.*

Для згадки спасіння душі в Україні ставлять хреста на роздоріжжі чи при дорозі. Так і в “Кобзарі” москаль:

*Височенний хрест поставив...
Зо всього роздолля
Широкого було видно.
Се, бачиш, для того,
Щоб знать було, що криниця
Єсть коло дороги,
Щоб заходили з криниці
Люди воду пити
Та за того, що викопав,
Богу помолитись 399.*

Клятви — божіння у Шевченка різні бувають, із них найчастіше і простіше: *Йй-Богу!* Воно часте в Шевченка:

Йй-Богу, їй же Богу! 54.

Йй-Богу, добре! 62.

Йй-Богу! 188.

Йй же Богу! 271.

*Йй-Богу, не брешу, їй-Богу,
братія, прощаю! 293.*

Неправда, їй-Богу, не лаю! 314.

Якогось нечесного бажання в “Кобзарі” ніде нема.

Сильно кидається в вічі, що в Шевченка нема лайок. В українській народній мові помічає-

мо два відмінних напрями в цьому: мова чесотна, здержлива і мова “розперезана”. Шевченко скрізь тримається тільки мови чесотної, тому остерігається вживати нечемних лайок.

Ось його лайки:

Матері їх хиря (лихо)! 69.

Ляхів достобіса! 74.

Та чорта з два! 158.

О бодай вас! 185.

Побий тебе сила Божа

На наглій дорозі 337.

Один тільки раз читаємо:

Стара собако, де б молитися,

Верзеш тут погань. От чорти! 64.

В Україні в лапках часто вживають “чорта” — Шевченко і це свідомо оминає. Шевченко подає: *Верзе бісизна-що* (365), а поширеного *чортзна-що* таки оминув.

6 ЦЕРКОВНЕ ЖИТТЯ В “КОБЗАРІ”

Церковне життя в “Кобзарі” представлено повно. Українці віки вічні істотно люблять свою церкву. Біла церковця стала традиційною в Україні і була глибоко шанована за Шевченкового часу. Українська церква сильно підтримувала релігійне життя. Але духовенство було вбоге, не все добре освічене, і пани

його чавили мало менше, як чавили крпаків. Воно сильно бідувало.

Стародавнє слово “поп” панувало ще й за Шевченка, слова “священик” серед народу тоді ще мало вживали. Тому й у Шевченка звичайно маємо “піп” — без жодної якоїсь зневаги до особи.

У “Кобзарі” знаходимо повне церковне православне життя — згадані всі православні таїнства, всі православні треби, всі відправи. Церковне життя тут живе і реальне.

Хрещення обов’язкове й урочисте, але відьма без кадила, без кропила за три шаги охрестила 242.

Сповідь у Шевченка свята і обов’язкова:

Пропадай душа без сповіді святої 56.

Полоненики у турків

Без сповіді святої умирають 194.

Коли нема священика і дістатись до нього не можна, а душа болить, то можлива сповідь перед братом: *той молиться, сповідає гріхи перед братом (перед смертю).*

І перед ким мої думи буду сповідати? 233.

*В траві за валом посідали і розмовляли,
Сповідались один одному 296.*

*І хочеться сповідатись,
Серце розповити 375.*

Часто буває “сповідатись” — признатись у чому.

Причастя — конечне й необхідне. Померти без нього — душу загубити. Чумак поми-

рає в дорозі, але Шевченко не забуває і про причастя:

*Благослови, отамане,
Коло села стати,
Та понесем товарища
В село причащати! 171.*

Шлюб описує Шевченко не раз:

*Через тиждень в Лебедині
У Церкві співали
"Ісаїя, ликуй!" 84.*

Цебто, вінчали. Сотник каже:

А повинчаємось в неділю?

Настуся пригадує конечний український звичай перед вінчанням:

*Авжеж, так ми ще не говіли:
Як одговіємось — тоді 360.*

Шевченко остерігає:

*Не в бур'яні — серед церкви
Обнімеш Петруся 105.*

Хто поважно занедужав — чинять Масло-свяття:

*Занедужала небога, уже й причащали
Й Маслосвятіє служили 209.*

Повно й по-православному описав Шевченко український похорон. Так описати міг тільки християнин, і то — православний, і то — віруючий.

Що таке смерть? Куди душа йде? Шевченко відповідає:

Одпочивала
Та й Богу душу оддала 267.

Катерина гине з Богом на устах:

Прийми, Боже, мою душу,
А ти (ставе) — моє тіло! 25.

Старі сумують. Може, вже
Оце збираються до Бога,
Та хто в далеку дорогу
Їм добре коней запряже? 201.

Це чисто народний погляд на смерть, поши-
рений по всій Україні.

А ось Шевченко подає чисто церковний по-
гляд:

Зомлів Марко,
Й земля задрижала.
Прокинувся... до матері —
А мати вже спала 211.

Не “померла”, а чисто по-церковному “успе”
— спала!

Про смерть людини конче сповіщають дзво-
ни:

І задзвонили вранці-рано
По генераловій душі 283.

Звідси — подзвін:

Другий дума, як би його
На подзвін придбати 240.

“Подзвін” чи “подзвіння” — пожертва в
церкву за дзвоніння.

Ось опис окремих частин похорону:

Прийшли попи з корогвами 7.

Я до попа та до сусіди...
Привів попа, та не застав, —
Вона вже вмерла 256.

Максим-таки, як письменний,
Було, помагає, і на клиросі дякові,
І Псалтир читає над покойними 291.

Молода дівчина просить маму:

Рушниками, що придбала,
Спусти мене в яму.
Нехай попи заспівають,
А дружки заплачуть 27.

І так в Україні й робилося при похороні дівчини.

Горе вмирати самотньому:

...І нікому
Ні перехрестити,
Ні рук скласти 244.

Похорону без священика Шевченко і подумати не міг, а гроба конче запечатують:

Не втирайте ж мої сльози [...]
Поки попи не засиплють
Чужим піском очі 15.

А під час чуми і “со святими” не снівали... Поховавши, над упокоєним конче ставлять хреста, інакше похорон не буде свій, рідний, інакше велике нещастя, коли “ніхто хреста не поставить і не пом’яне”... 255.

Ось упокоївся сотник запеклий:

...І хрестика
Над ним не вкопали.

Аж жаль його: був багатий,
І рідня, і діти
Єсть у його, а нікому
Хрест постановити 363.

Шевченко, за наукою православної церкви,
пише, що упокоєного треба конче церковно по-
минати, треба конче молитися за нього. Це висо-
коважлива наука! Мати плаче до доні:

Хто без тебе грішну душу
Поминати буде? 20.

Плаче мати, бо вірує, що на землі треба мо-
литися за померлих, щоб Господь простив їм
провини. А особливо треба молитися за них у
свято: Максим-москаль

А в неділю або в свято [...]
Сяде собі у садочку...
І вдову згадає
І за її грішну душу
Псалтир прочитає 292.

А ось уся церковна наука про упокоєних:

Ой полетить, гайворони [...]
До батечка, та скажіте,
Щоб службу служили,
Та за мою грішну душу
Псалтир читали 335.

І буде плакати за мною,
І, може, Господи, мене
В своїй молитві пом'яне! 376.

І це молитовне поминання померлих постій-
не, вічне, бо в Україні завжди старанно помина-
ли померлих:

...У садочку
За упокой душі її
Псалтир прочитає 398.

Ось Максим-москаль викопав при дорозі
криницю на спасіння душі своєї:

Нехай, каже, колись люди
Будуть воду пити,
Та за мою грішну душу
Господа молити 399.

Службою народу служить Богу! Так міг на-
писати тільки глибоко віруючий поет з чистою
душею! Атеїст цього не написав би! Навіть про
цвинтаря не забув Шевченко:

Хрести дубові посхилялись,
Слова дощем позамивались... 374.

Як бачимо, чисто по-християнському подає
Шевченко про всі церковні таїнства, а особливо
про чин похорону.

Згадуються часто в "Кобзарі" служби Божі і
церковні обряди:

Уже й "достойно" оддзвонили 361.

Навіть недужий іде до церкви:

...А нумо вставать.
Може, до вечерні ще пошкандибаю 187.

Другий свічечку, сердешний,
Потом заробляє
Та, ридаючи, становить
Перед образами 202.

...Треба буде

Акафіст найняти
Миколаєві святому
Й на часточку дати;
Бо щось Марко забарився...

Може, де в дорозі
Занедужав, сохрانی Боже! 209.

“Молебствіє Варварі” мати не забуває за сина.
Наш український церковний звичай святити
вінки (квіти) на Маковія:

Вінки не святити:
Не дали ляхи прокляті 74.

Обманена Катерина, як головний доказ мос-
калевої неправди, кидає йому:

А ти ж присягався! 25.

У Шевченка бачимо глибоку віру в позагро-
бове життя, у “той світ”. У нього “той світ” —
наступний світ, і це в “Кобзарі” десятки раз:

...Гріх: душа жива.
А може, їй легше буде на тім світі? 40. ¹

Умийся, серденько! Бо мати
Он дивиться й не пізнає
Межи дітьми дитя своє 263.

В позагробне життя Шевченко вірить нор-
мально:

Чи се коли сподіється?
Чи, може, вже з неба
Подивлюся на Україну 284.

¹ Див. мій “Словник Шевченкової мови”. С. 224–225, “той світ”.

На тому (будучому) світі відбудеться і Страшний Суд:

*На той останній страшний суд
Мерці за правдою встають 162.*

*Не дай пропасти на чужині [...]
Вставать з чужої домовини,
На суд твій праведний прийти 135.*

С в я т о глибоко чисто шанується в Україні, і Шевченко сприйняв це своєю душею. У “Кобзарі” про нього повно згадок. Благальна молитва до святих — звичайне в Україні:

*А Ярина їх слухала
Та Святих благала.
Ублагала... На всеїдній
З Степаном побрались 197.*

Шевченко церковні свята глибоко шанував. За великими й малими святами в Україні з глибокої давнини склався біжучий календар, і Шевченко часто його уживає:

*Намистечко, як зароблю
Тобі к Великодню куплю 306.*

*Та на зелених ще й святках [...]
Сидів з бандурою в руках
Старий козак 184.*

*До зеленої неділі
В байраках білили
Сніги білі 396.*

*Отож у клечальну неділю
Їх і повінчали обох 298.*

Отак було
По всій Україні
Против ночі маковія,
Як ножі святили 58.

...День Маковія
Велике Свято в Україні 65.

Криницю святили на самого Маковія 292.

На Спаса або маковія
І досі там воду святять 292.

Після Пречистої в неділю
Та після Першої 208.

Сидять собі, розмовляють,
Пречистої дожидають 279.

Уже, либонь, після Покрови 394.

Коло осіннього Миколи 237.

Так само і наші пости входять у цей церковний календар:

А в Петрівку і в Спасівку
Не спочине в школі 292.

На всеїдній з Степаном побралась 197.

Прочанство в Україні здавна сильно шанується і прочан завжди багато. Ходили звичайно до монастирів — у Кнів, Почаїв і ін. Прочанство до Києва було глибоко шановане й часте, не було особи, яка не ходила б на прощу до Києва.

Шевченко описує в "Кобзарі" це прочанство завжди велично, глибоко релігійно, свято. Описуючи в "Наймичці" ці прочанства, Шевченко сам подорожує з наймичкою в Київ. І ніколи ані

нівсловом не осудив ці прочанства, бо не був атеїстом.

*Піду помолюся
Усім святим у Києві 206.*

*У Київ їздила, молилась,
Аж у Почаєві була 382.*

*Поїду в Київ, помолюся:
Молитва, може, прожене
Диявола... 381.*

*Та й християнин ще до того.
У Київ їздить всякий год 311.*

Рятунку в Києві шукали віки вічні:

*Як та билина, засихала,
А батько, мати турбувались,
На прощу в Київ повезли,
Святими травами поїли 308.*

А то шукають у Києві й останнього пристанку:

*А сама на прощу в Київ
В черниці пішла 365.*

Ось тихий чеснотний опис прощі:

*У Києві великому
Всіх святих благала...
У Межигірського Спаса
Тричі причащалась.
У Почаєві святому
Ридала, молилась,
Щоб Степан той, тая доля
Йй хоча приснилась... 191.*

Так писати про прощу міг тільки глибоко віруючий!

Прочани звичайно приносили з собою додому любі даруночки — їх чекали, їх любили, їх шанували. Шевченко з тихою насолодою описує ці прочанські гостинці. Ось наймичка:

І внучатам із клуночка
Гостинці виймала —
І хрестики, й дукачики,
Й намиста разочок
Яриночці, і червоний
З фольги образочок,
А Карпові соловейка
Та коників пару,
І четвертий уже перстень
Святої Варвари
Катерині. А дідові
Із воску святого
Три свічечки; а Маркові
І собі — нічого
Не принесла, не купила,
Бо грошей не стало,
А заробить не здужала.
— А ось ще осталося
Півбубличка! — Й по шматочку
Дітям розділила... 208-209.

Це класичний релігійний опис повернення з прощі! Господи, як же ми всі, малята, чекали цього повернення прочан!

Ось іще такий же класичний опис прощі до Києва тієї ж наймички:

А наймичка шкандибає,
Поспішає в Київ.
Прийшла в Київ — не спочила,
У міщанки стала,

Найнялася носити воду,
 Бо грошей не стало
 На молебствіє Варварі.
 Носила, носила,
 Кін із вісім заробила
 Й Маркові купила,
 Святу шапочку в печерах
 У Йвана святого,
 Щоб голова не боліла
 В Марка молодого.
 І перстеник у Варвари
 Невістці достала,
 І, всім Святим поклонившись,
 Додому верталась 207.

Такий опис прощі міг дати тільки поет з свя-
 тою душею!... Тільки глибоко віруючий!
 Ось варнак (каторжник) описує Київ:

Вийшов я з ножем в халяві
 З Броварського лісу,
 Щоб зарізаться. Дивлюся,
 Мов на небі висить
 Святий Київ наш великий...
 Святим дивом сяють
 Храми Божі, ніби з самим
 Богом розмовляють.
 Дивлюся я, а сам млію.
 Тихо задзвонили
 У Києві, мов на небі...
 О Боже мій милий,
 Який дивний ¹ ти! Я плакав,
 До полудня плакав,
 Та так мені любо стало;

*І малого знаку
Нудьги ¹ тії не осталось,
Мов переродився...
Подивився кругом себе,
І, перехрестившись,
Пішов собі тихо в Київ... 299.*

Так глибоко описує Шевченко переродження каторжника, що задумав був зарізатися, але переродився під впливом святого Києва. Так міг писати тільки глибоко релігійний поет! Атеїст так ніколи не написав би!

7 ШЕВЧЕНКОВА МОРАЛЬНА І РЕЛІГІЙНА НАУКА

Наступає дуже трудна частина моєї праці — Шевченкова наука. Наука релігійна і наука моральна. Багато про це вже подано вище, а власне кажучи, усе, вище подане, — то Шевченкова наука. Що є в “Кобзарі”, то авторова наука читачам.

Шевченко — учитель. Це високої ваги питання, яке я порушую тут уперше, бо досі на це не звертали належної уваги. Форма Шевченкових віршів звичайно розповідна. І для цього він часто ламає ритм, не додержуючи його, часто переходить на прозу. Оповідна віршова форма в Шевченка — неповторна, бо так ніхто інший не писав.

¹ Нудьга — печаль, душевний біль.

І власне ця розповідна форма близька до зрозуміння широким читачам і тому широкі ці кола народні так легко розуміють Шевченка.

Крім цього, ця розповідна форма дала Шевченкові змогу стати учителем — і він став ним. Велика більшість Шевченкових творів, а особливо його поеми — навчальні, учительні. Класична форма цього:

Кохайтесь, чорнобриві,

Та не з москалями.

Сьогодні так ніхто не написав би, а коли б написав, його висміяли б: чи ти проповідник? Чи ти піп, а не поет? Сьогодні дбають тільки про саму форму: написати такою небесною поетичною формою, що на землі її ніхто не розуміє...

Так, Шевченко був проповідником і вмів ним бути. Він постійно навчав так, ніби говорив у церкві. Пригадайте “Мое Послання”. І відразу стверджую: більшість Шевченкової науки можна повторювати в церкві на проповідях, так ніби цитати з якого церковного твору.

І треба тільки жаліти, що українське духовенство так рідко цитує “Кобзаря” — для проповідей з нього можна брати обома руками!

До цього ще додаю, що Шевченко, як проповідник і оборонець Правди Божої, був усе своє життя послідовний і незмінний. І за свою оборону Правди Божої і життя своє віддав!...

Усі твори Шевченка — виразно *н а в ч а л ь н і*, бо він науку твору ставив на перший план.

Про зміст, а не про форму, завжди найперше пильнував Шевченко. Часто в “Кобзарі” бачимо вірші аж надто недороблені, незакінчені, неопра-

цьовані, що сильно дратувало, скажімо, пуриста форми Панька Куліша, але зміст Шевченкових творів завжди ясний і великий. І через Шевченкову релігійну та національну науку звать автора “Кобзаря” пророком. Справді, у своїх творах Шевченко виразно виступає як учитель моралі та національної свідомості, як учитель життя.

Шевченкова наука завжди виразно й високо релігійна, хоч у нас це тепер, особливо під советами, всіма способами закривають. Наука “Кобзаря” у більшості своїй — церковна, така церковна, як її ісповідує весь християнський народ.

Шевченко про все наше життя, про всі події найперше навчає:

Така Божа воля! 94,
і навчає так дуже часто.

*...Не мені,
Великий Господи, простому,
Судить великі діла
Твоїї волі!... Люта зла
Не дієш без вини нікому 178.*

Так написати міг тільки той, хто Божу волю істотно носить у серці своєму!

*В твоїх руках все на світі,
Твоя свята воля!... 191.*

“Все од Бога!” — часто пише Шевченко, пише і в радості, і в горі:

*І талан, і безталання —
Все, каже, од Бога! 291.*

*Утре сльози: все од Бога!
Й веселенький стане! 292.*

*Довгий вік! — Старий промовив. —
Все од Бога! 296.*

*І талан, і безталання —
Все, каже, од Бога,
Вседержителя Святого,
А більш ні од кого! 397.*

*— Все од Бога, — скаже собі,
Треба вік дожити! 499.*

Людина багато задумує, багато сподівається,
хоч

Не так серце хоче, як Бог нам дає! 4.

Але загальний Шевченків висновок:

*...Не нам твої діла
Судить, о Боже наш великий! 297.*

Оце Шевченкова найчастіша ідеологія й наука — спокійна, церковна і богобійна. Це ідеологія — наука його основна і всежиттєва, і всякі відхили від неї — тимчасові одноразові відхили, викликані розпачем.

Ось Шевченко ще раз дає цю свою ідеологію ясніше і повніше:

*Не нам на прю з тобою стати,
Не нам діла Твої судить, —
Нам тільки плакати, плакати, плакати
І хліб насущний замісити
Кривавим потом і сльозами...*

Чому, власне, так, допитується Шевченко, і дає свою відповідь: бо

*Кати знущаються над нами,
А правда наша п'яна спить 212.*

І власне ці “кати” викривляють всесвітню й Божу Правду.

Людина — образ і подоба Божа, але злі керівники світу та злі провідники народу зіпсули цей образ і ми рідко коли буваєм правдивими людьми:

*Ми восени таки похожі
Хоч капельку на Образ Божий 375.*

Бог і люди — мали б бути близькими й поєднаними:

*Кого Бог кара на світі,
То й люди карають 22.*

Тому й прощення треба просити і в Бога, і в людей:

*Нехай тебе Бог прощає
Та добрії люди! 20.*

Інакше

*...Тебе самого
І Бог, і люди прокленуть 304.*

Шевченко кохав село і життя в ньому вважав моральнішим, бо так і було в Україні:

*Ходімо в селища, там люди,
А там, де люди — добре буде,
Там будем жить, людей любить,
Святого Господа хвалить! 306.*

Який високий погляд на людей!

Ось із цієї святої ідеології і вийшло знаменне й глибоке Шевченкове життєве остереження:

*Дурить себе, чужих людей,
Та не дурить Бога! 223.*

Людина — образ і подоба Божа, душа в людини — її безсмертна основа. Про душу Шевченко часто навчає і все в розумінні церковному. Спасіння своєї душі — завдання людини в її житті.

Ось Шевченкова наука про душу:

*Як небо блакитне, нема йому краю,
Так душі почину і краю немає!
Жив Бог! Жива душа моя! 180.*

*Не вмирає душа наша
Не вмирає воля...
Не скує душі живої (кат)
І слова живого! 212.*

*...Добре жить
Тому, чия душа і дума
Добро навчилася любить! 372.*

Це ж церковна наука про душу!

Тяжко жити людям від утисків усяких панів та гнобителів, і часом насувається думка покінчити з собою. Але церква навчає, що при цьому занапащується душа і Шевченко приймає цю церковну науку:

*Пішла б же я утопилась —
Жаль душу згубити... 28.*

Занапастить хіба душу? —

питає себе обезнадієний (72).

*Страшно сказать:
Я думала занапастить душу, —*

признається одна.

Шевченко описує народні страждання, муки, тяжке життя, дошкульні лиха, — і часто-часто

навчає одного: молитесь! Вище я вже докладно це вияснив, а тут іще подам кілька Шевченкових думок. Але перше підкреслю, що коли б такі ради подав який письменник сьогодні, всі критики однодушно висміяли б такого й крикнули “піп”! А Шевченко в своїх науках часто виступає “попом” — і це істота “Кобзаря”!...

Ось чисто церковні науки “Кобзаря”:

*Не журися, сподівайся,
Та Богу молися!*

І така церковна думка — основна в “Кобзарі”.

*Тоді не журіться,
Гарно помоліться! 60.*

*Молись тільки Богу,
Иди в хату, лягай спати 105.*

Ось високо ідеологічний, щодо молитви, Шевченків вірш 1850 року (“Буває, в неволі”). Шевченко згадував минуле,

*...Та оце наткнувсь
На таке погане, що так і заснув,
Богу не молившись!... От мені приснилось...
Свинею заснувши, звичайне, такий
І сон приверзеться... 386.*

Це високоважливе Шевченкове признание про конечність молитви перед сном, бо так Шевченко все життя своє й робив.

Шевченко дошкульно й в’їдливо висміював безбожників-атеїстів, висміював їх, сучасних йому і будучих:

А то залізете на небо:
 І ми — не ми, і я — не я!
 І все те бачив, і все те знаю:
 Нема ні пекла, ані раю,
 Немає й Бога, тільки я!
 Та куций німець узлуватий,
 А більш нікого!.. 218.

Це слово Шевченка 1845 р. "І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм".

Але... Усі зовсім забули це віковичне послання, бо ми Шевченка шануємо тільки устами, але науки його — не приймаємо...

Отакі зарозумілі атеїсти не хотіли в Вільні шапки скидати перед Остробрамською чудотворною іконою Божої Матері — і Шевченко дошкульно висміяв їх:

А бакалярів розігнали
 За те, що шапки не ламали
 У Острій брамі. Дурня знать
 По походу. 346.

І як часто це "дурня знать по походу!" нагадували в Києві, хто не вклонявся Святині! І як це згадується й тепер на кожному кроці, бачучи поведження комуністів до великих Святинь!...

Дурня знать по походу!...

І всім таким Шевченко нагадав, що неситий:

Не понесе слави Бога,
 Великого Бога 212.

У всій цій Шевченковій науці, яку я вище подав, Шевченко навчав так само, як навчали й Святі Отці в давнину!

Ось у Псалмі 13. І (52. 2) читаємо: “Говорить безумний у серці своїм: Нема Бога!” (Слово “серце” в Біблії — це розум). Або: “Хто говорить “Нема Бога!” — той безумний...”

Моральна Шевченкова наука так само висока й так само церковна. Усю моральну Шевченкову науку я подав у перших розділах цієї праці, а тут додам ще кілька Шевченкових освідчень.

Шевченко заявляє, що без Бога ані до порога:

Гнівиш Бога, моє серце! 54.

І всім людям Шевченко нагадує головну нозавітню заповідь:

*...Щоб навчилися
Путями добрими ходити,
Святого Господа любити...
І брата милувати 317.*

У цій науці Шевченко досяг євангельської висоти! Пор. Матвія 22. 36–40.

Родині Шевченко часто радить:

*Жить би, жить, хвалити Бога,
Кохатися в дітях! 355.*

Шевченко у всіх своїх творах сильно навчає шанувати батька-матір. А матір ставить найвище, як основу родини. І цю Божу заповідь він сказав найглибше й найпростіше — по-церковному:

*Бо хто матір забуває,
Того Бог карає! 221.*

Або ось мати з дитинкою:

*У нашім раї на землі
Нічого кращого немає,*

*Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим 369.*

Ось дівчина сповідається, що часом забувала, і більше молилася за милого, як за батька, а тому вважає себе винною:

*Не за себе, не за батька
Молилась в неволі, —
Ні, бабусю, а за його,
За милого долю...
Карай Боже! Твою правду
Я витерпіть мушу 82.*

А ось картина, не повторена більше в світовій літературі. Картина, що віки проживе, поки будуть християни на світі. Наймичка пішла на прощу в Київ, рознедужалась в дорозі, ходила боса, вернулася додому, де її чекала невістка — чужа дочка Катерина:

*Ввійшла в хату. Катерина
Її ноги умила... 209.*

Це картина Євангельська — пригадаймо, як Христос учням своїм ноги вмив... Так тут зроблено для доброї матері-наймички... І ця картина великою наукою позостанеться для світу на віки вічні!...

Чи міг цю картину створити невіруючий? Ніколи!...

Вже за саму цю високо моральну картину прощаються авторові гріхи його...

Шевченко боровся за Правду Божу і вона завжди була основним двигуном його дій. Він навчає:

*...Бог создав вас не на те,
Щоб ви неправді поклонились! 217*

А цю неправду чинили різні пани, насильна влада та багатії, тому Шевченко так сильно виступав проти них, бо всі вони ламали Божу Правду. Бо справді ж, життя селян було тоді неймовірно тяжке та безправне, і Шевченко виступав проти творців пекла на земді...

Поет мав правдиві підстави, коли навчав:

*Не дай, Боже, в багатого
І пить попросити! 153.*

*Хто сироті завидує,
Карай того, Боже! 15.*

Шевченко завжди гаряче навчав любити Господа Бога, постійно молитись Йому, любити й людей. А до цього — любити й свою нещасливу Україну:

*Україну любіть
І за неї, безталанну,
Господа моліть! 250.*

Сидячи в казематі в Петербурзі 1848 року 30 травня, Шевченко заповів усім нам:

*Свою Україну любіть,
Любіть її. Во время люте,
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть! 255.*

Цього вірша Шевченко виправив ще й через 11 літ, року 1858-го березня 11-го. Бо Шевченкова наука чинилася все його творче життя (1837–1861), усі 24 роки була однаковою! Шевченко завжди був учителем Правди Божої.

Багато з Шевченкової релігійної науки взяте було з народних приповісток, багато й стало приповідками. Наприклад:

*Буде каяття на світі,
Вороття не буде 283.*

Шевченко глибоко вірив і правдиво навчав про будуче життя, про “той світ”, і його наука зливалася з наукою церковною. І в цьому сила Шевченкової науки і віковічність її! І в цьому сила Шевченка — учителя й проповідника!

Але одне треба сильно підкреслити: шанування Шевченка одними порожніми устами нічого нам не дасть! Як “віра без діл мертва”, так і саме голе ніанування Шевченка без виконання його науки в житті — нічого не дасть. Отже, Шевченко все життя своє був чистим учителем, проповідником, апостолом, пророком Правди Божої. За неї він боровся, за неї й життя своє поклав!...

8 ПОЕТ У БЕЗНАДІЇ ТА РОЗПАЧУ

Пристаю до найтруднішого розділу моєї праці — вияснити й показати, яким був Тарас Шевченко, коли впадав у розпач та в чорну безнадію, а вони часто нападали на поетову душу. Шевченко писав і тоді, коли одчай мутив йому розум, він писав часом і таке, чого нормально ніколи не написав би. Часом на адресу Шевченка падає тяжке обвинувачення: бого-

хульник... Так, розпач Шевченків був тяжкий, а безнадія темна й паморочна, але свідомим “богохульником” Шевченко ніколи не був! І чи відповідає Шевченко на сто відсотків за те, що писав він у тяжкому розпачу, породженому дійсністю?

Усе своє життя Шевченко в своїх творах ревно й ясно навчав чесного святого Божого життя та Божої Правди. Можна сказати, що “Кобзар” — це високо чесна книга. І тільки іноді бачимо висліди його морочної безнадії, що каламутила його чисту святу ідеологію. Щоб судити Шевченка, треба перше глибоко його зрозуміти, інакше наш суд буде неправдивий. Та й не забуваймо, що повного “Кобзаря” Шевченко сам не редагував. А коли б редагував, безумовно деякі свої вірші він би викинув! Бо вони зародилися в нього в час глибокої безнадії...

Розпач затемнює розум людини і навіть в юридичному світському суді беруть одчай чи розпач під розвагу в присуді. Коли Шевченко впадав у відчай, він кидався на всіх, винних і невинних (як багато цього бачимо в його “Деннику”!), а навіть і на Бога... Але ці напади треба добре зрозуміти, щоб правильно судити їх, як випадкову ненормальність.

Бог для Шевченка — батько і то батько рідний. І він до нього всякі претензії несе й скерує, як люблячий син до батька. Ці Шевченкові звернення часто власне синівські, хоч і подратовані, хоч і неспокійні, але завжди оправдані тяжкою дійсністю.

Хто глибоко й по-синівському любить Бога, як рідного батька, той часом і поводить з ним, як з своїм батьком. Візьмімо Пророка Дави-

да, — у Псалтирі повно Давидових скарг проти Бога: чому-то несправедники так добре живуть та багатіють, чому-то так множиться число ворогів!..

Прикладів такого в Псалтирі та в Книзі Йова — повно і їх можна було б подати тут десятками.

Крім цього звертаю увагу на те, що в Біблії, в Книгах Пророчих дуже часто маємо звернення ніби проти Бога, що не допоміг, — досягти чогось чи спинити ворога... Ми спокійно читаємо ці місця, бо знаємо їх нормальне походження.

Подам тут оцей загальновідомий приклад. Коли Ісус Христос помирав на хресті як людина, і безконечно страждав як людина, то він скрикнув (Мт. 27,46):

*Боже мій, Боже мій, —
Нащо мене ти покинув?*

Це вірш з Псалма 22.2.

Отже, у страшних стражданнях, як людина, Ісус Христос не витримує і сумує:

*Боже мій, Боже мій, —
Нащо мене ти покинув?*

Хто розуміє це, хто розуміє цей крик Ісусової душі: “Отче мій, коли можна, — нехай оми не мене чаша (доля) оця!” (Мт. 26.39), той зрозуміє і відчай Шевченкової душі...

Чорний відчай та розпука починаються в Шевченка з 1848 року, з часу заслання, висловом чого були його “Царі” 1848 року. А найбільше цей чорний одчай розвинувся з року 1859-то і

НАРОДНА БІБЛІОТЕКА

4.

2.

“ПРОСВІТА”

КОБЗАР

Тараса Шевченка

ВІНЬПЕГ, МАНІТОБА.
1918.

РЕЛІГІЙНІСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Канадська шевченкіана. Видання “Кобзаря”
у Вінніпезі 1918 року Канадсько-українською
видавничою спілкою

душив Шевченка аж до смерті. І є твори, написані в обіймах чорного одчаю та розпуки, наприклад: *“Чи то недоля”* 390, *“Гімн чернечий”* 450, *“Світе ясний”* 452, *“Ликері”* 452 і т. ін. Але характер Шевченкового одчаю був такий, що його вірші з тяжкими випадками разом з тим часто були і глибоко релігійні. Випад на релігійному фоні.

Коли візьмемо всього *“Кобзаря”*, в його цілості, а не окремі уривки, то він — книга чеснотна. І ви прощаєте всі його окремі й випадкові одчайдушні випадки... Шевченко часом тратить терпець, але ніколи не тратить віри! Часом нападає ніби й на церкву (*“Кавказ”*), але добре пригляньтесь: напад не на церкву, а на лицемірів, яких у світі справді ж багато і які захопили були й церкву в свої руки!... І ця гаряча скарга: *“За кого ж ти розіп’явся, Христе, сине Божий?”* 214 людині з розумом зовсім ясна, бо ж за нею криється відчай, а не атеїзм...

Одчай Шевченків часом досягав запаморочення:

Скажи, що робити:
Чи молитись, чи журитись,
Чи тім’я розбити?! 172.

Знаємо, що одчай кидає людину на смерть, на вбивство, на самовбивство, на вислови проти Бога (*“Кавказ”*)... А хіба цього в Псалтирі нема?

“Кобзар” — це чиста книга гарячих сліз, тяжкого горя та смертельної печалі, а то й чорної розпуки...

У *“Сні”* 1844 року Шевченко уперше дав волю своїй запаморочливій розпуці, але тут же поруч він навчає:

*Годуй діток: жива правда
У Господа Бога!"... 159.*

Шевченко довго жив у Петербурзі, жив як-раз того часу, коли там поставало багато нової інтелігенції з крайнім лівим революційним світоглядом. З російськими революціонерами Шевченко близько зійшовся і вони безумовно розкладово впливали на нього. Власне від них Шевченко одержав свою жагучу свідому ненависть до насильників та панів. Але в російських революціонерів ненависть до царату була міцно пов'язана з виступами проти віри та церкви. Вони перші поєднали церкву з царатом і стали їх разом відкидати.

А проте і в своїй великій ненависті до царату Шевченко остається Шевченком і не забуває про Бога:

*Пошлем душу аж до Бога,
Його розпитати:
Чи довго ще на сім світі
Катам панувати? 160.*

*Людоїде, змію!
На страшиному на судищі
Ми Бога закриєм
Од очей твоїх неситих 167.*

Отже, у Шевченка насильство — це одне, а Бог — це непорушне.

Поза царатом Україну жорстоко мордували тоді пани: польські, московські і свої, — вони скрізь були:

*І не в однім отім селі,
А скрізь на славній Україні*

*Людей у ярма запрягли
Пани лукаві... 328.*

*Он глянь: у тім раї,
Що ти покидаєш,
Латану свитину
З каліки знімають... 160.*

Панщина глибоко нищила Україну, нищила народ, нищила Віру. Варнак оповідається:

*Я різав все, що паном звалось,
Без милосердя і зла,
І різав так. І сам не знаю,
Чого хотілося мені?
Ходив три года я з ножами,
Неначе п'яний той різник 299.*

Отже і варнак не нормальний був, а “неначе п'яний”...

Коли Шевченко згадує стародавні часи і розповідає, як Україну душили поляки, католики та унії, то він тратить свій спокій і з його уст вириваються на них найтяжчі обвинувачення... Зміст “Гайдамаків” неймовірно тяжкий і російський уряд дозволив їх видати тільки тому, що поляки тоді ще ворушились і погрожували новим повстанням.

Про поляків Шевченко кричить: *Мордуй, мордуй, — в Раю будеш!* (69). І справді, вина поляків супроти України була страшна, вони

*Полигалися з жидами,
Та й ну руйнувати.
Руйнували, мордували,
Церквами топили 46.*

— Проти ксьондзів Шевченко і слів не знаходить:

...Не ходили

Ксьондзи по селах, а возили

На людях їх з села в село.

Такее-то у нас було! 388.

Поховать хіба? — Не треба:

Вони католики!... 87.

Тому гайдамаки об каміння ксьондзів розбивали!... (88).

Ось пан католик своє весілля справляє. На нього напали:

Всіх перерізали. Рудою кров'ю

Весілля вмилося... Не втік

Ніже єдиний католик.

Всі полягли, мов поросята

В багні смердячому... 298.

Через усе це ясно, що коли Шевченко тільки заговорив про папу Римського, покровителя поляків, ксьондзів та уніятів, то зараз же в нього і вирвалось:

Кругом неправда, і неволя,

Народ замучений мовчить,

І на апостольським престолі

Чернець годований сидить 176.

У нашій літературі нема таких жорстоких і полум'яних виступів проти папи, поляків, католиків та уніятів, як це робив Тарас Шевченко!... Бо він жив у час, коли їхні насилля ще всі пам'ятали! Бо він добре знав, що це вони Україну розвалили...

Отже, царат, панщина, поляки католики — все це смертельно нищило і знищило Україну. Шевченко все це бачив, впадав у відчай, тратив терпець — і виступав проти всіх...

Не забуваймо ще одного: в Україні панувало таки сильне двоєвір'я — поєднання чистого християнства з ідеями й віруваннями поганства. І в самого Шевченка, в його творах часто бачимо аж надто виразні прояви двоєвірства:

*Знов Ярина вийшла з хати,
На світ дивуватись.*

*Та не Святих вже бламати —
Ворожки питати 192.*

Одчай, та ще при двоєвір'ї, пхав і до виступів проти Бога...

Освячення ножів для гайдамаків, звичайно, це двоєвір'я: вираз старого й релігійні прояви гайдамаків. І це вело до такого:

*Я присягав, брав свячений
Різать католика... 87.*

Ось оце двоєвір'я, підперте одчаєм, зневірою та безнадійністю, вело Шевченка до крайности...

І часто-часто Шевченко сам вияснює причину свого нарікання на всіх і на все:

Все плаче, все гине.

І рад би я сховатися,

Але де, не знаю.

Скрізь неправда, де не гляну,

Скрізь Господа лають 198.

Молюся, Господи, помилуй,
 Спаси ти нас, святая сило,
 Язви язик мій за хули,
 Та язви мира ізціли.
 Не дай знущатися лукавим
 І над твоєю вічно-славою
 Й над нами, простими людьми!.. 178.

Лучче було б не родити,
 Або утопити,
 Як мав би я у неволі
 Господа гнівити. 377.

Це високо важливі вирази: Шевченко сам обвинувачує себе за гнів на Господа у розпачу!...

Одчай убиває терпіння в Шевченка, коли він, борець за Правду Божу, на кожному кроці бачить неправду, коли пан

Дочку й теличку однімає
 У мужика... І Бог не знає,
 А може й знає, та мовчить... 259.

Шевченко на час забуває, що Бог свого часу таки заговорить... Довго терпить Бог, але заговорить свого часу...

Шевченко любив Україну найбільше за все. І бачив кругом, як її грабують, і кричав:

Я так її, я так люблю
 Мою Україну убогу,
 Що проклену Святого Бога,
 За неї душу погублю! 271.

Шевченко свідомий, що за таку хулу погубить душу свою, цебто і в одчаї думка застається релігійна. Бо він прагне Божої помочі в воскресінні України, а її, помочі цієї, — нема...

У такому настрої, у повному й чорному одчаї Шевченко міг тільки всім погрожувати:

*Ой виострю товариша,
Засуну в халяву
Та піду шукати правди
І тієї слави 333.*

Це те, що в історії України і всього світу доводило до повстань та революцій.

Шевченко був послідовним борцем за Божу Правду, та на кожному кроці бачив, як цю правду нищать пани та могутні... Але допомогти народові не міг і впадав у крайній одчай. А тоді в своїх писаннях і в поведінці стриму не знав...

Це треба глибоко зрозуміти, сприйняти серцем, — тоді зрозуміємо й нарікання Шевченка на Вседержителя і — простимо йому!...

Простимо, бо “немає людини, щоб пожила й не згрішила”, “бо тільки Ти єдиний без гріха”... (Молитва “Боже духів” на Літургії).

До цього ще додаю, що Шевченко був тим учителем і проповідником Божої Правди, який компромісів не знав і не йшов на них. У Шевченка власне поступовання не розходилося з його наукою і часто пхало його на виступи проти всіх і проти всього.

9 ЗІПСУТТЯ ШЕВЧЕНКОВИХ ТЕКСТІВ

За Шевченкових часів ще сильно був поширений старий звичай читати літературні твори в рукописах. Тоді все нове, а особливо свободолюбне, ходило по всій Росії тільки в рукописах.

Наприклад, скрізь тоді ходили рукописи О. Пушкіна (†1837 р.), найбільшого російського письменника, який приносив російському уряду багато клопоту своїми свободолюбними та сатиричними віршами, що вільно й широко ходили по всій Росії. Справа закінчилася тим, що Пушкіна вислали на заслання, хоч він мав сильних оборонців.

Те саме було і з Шевченком. Він багато писав таких віршів, які — він це добре знав — видрукуваними не могли бути, і вільно давав ці вірші переписувати своїм приятелям та знайомим, а ті давали їх іншим. Це був стародавній звичай того часу.

І нерідко бувало, що переписувачі Шевченкових віршів підправляли їх: і додавали до них перцю, переробляли на гостріше й т. ін. Пізніше і сам Шевченко, здибавши таку перерібку, приймав її, щось ще додаючи. Так народжувалися різні не авторські варіанти Шевченкових творів, які часом і тепер ще відшуковуються.

Бували випадки, коли в Шевченкових рукописах навмисне переробляли зміст, надаючи їм більшої “атеїстичности”. Порівнюючи ці тексти, ясно бачимо, що в Києві, видаючи “Кобзаря”, таки й тепер підробляють його. Ось кілька прикладів.

1. У виданні “Кобзаря” 1910 року В. Доманицького на с. 180 подано:

*Не завидуй же нікому,
Дивись кругом себе:
Нема раю на всім світі,
Хіба що на небі!*

Ось останнє київське видання 1960 року, і в ньому на с. 211 два останні рядки читаються вже так:

*Нема раю на всій землі,
Та нема й на небі!*

Отже, советське видання має змінений текст, змінений так, щоб Шевченко виглядав більшим “атеїстом”. А текст В. Доманицького такого не має. Зміна тут навмисна!

2. Ось йще приклад, як непотрібно псується Шевченків текст, псується на те, щоб зробити Шевченка таки запеклим атеїстом.

Теперішні київські видання, у тому числі й академічне (І. 288), друкуючи “Кавказа”, подають:

*Коли одпочити
Ляжеш, Боже утомлений?*

Тут якась нісенітниця!

Безумовно, це навмисне зіпсутий текст, бо він же сенсу жодного не має: Бог утомитися не може! Зовсім інакше подає це місце перший друк цього вірша, лейпцізьке видання 1859 року (а перше видання — дуже важливе):

*Колы жъ одпочыты
Дасы Боже утомленнымъ?*

Контекст цього високо важливого місця ясно говорить, що правдивий текст — у лейпцізькому виданні. І тут нема дивного атеїстичного “Боже утомлений”... Коли б він був, то за нього ухопився б редактор І. Головін, сам соціаліст, бакунінець.

3. Академічне советське видання дає:

*А слъоз, а крови!? Напоить
Всѣхъ императорѣвъ бы стало.*

Лейпцігське видання дає на с. 9:

*А сліозъ?... а крови... напоить
Всѣхъ Царскѣвъ бы стало.*

Читання лейпцизьке “царьків” (у ньому треба не с, а ь) лішше й ширше, а до того воно згадує взагалі всіх царів, а не самих імператорів. Та й на кінці тут “і нашим батюшкам царям”.

4. Академічне київське советське видання Шевченкових творів на с. I. 313 подає (так і деякі інші подають) в “Заповіті” так:

*Все покину і полину
До самого Бога
Молитися... А до того —
Я не знаю Бога.
Поховайте та вставайте...*

Лейпцизьке видання 1859 року, цебто найперше видання “Заповіту”, дає тут велику й високо цінну поправку, а саме (с. 18):

*Все покину и полечу
До самого Бога*

*Молитися... а дотого
Поховайте, та вставайте...*

Як бачимо, у першодрукові 1859 року нема атеїстичного “а до того — я не знаю Бога”, а є: “а до того поховайте та вставайте”.

Оригінал Шевченків за лейпцизьким виданням — і логічний, і віршово витриманий. Безумовно, хтось пізніше навмисне вставив “я не знаю Бога” і тим зіссував і будову вірша, і Шевченкову ідеологію, роблячи з нього атеїста. Власне через те, що лейпцизьке видання не має атеїстичних вибриків, це найбільше лютує соціалістів і вони знижують його ціну.

Може, це редактор у Лейпцігу виправив? Ні, він був завзятий революціонер і радий був би бачити у Шевченка безбожжя.

Розгляньмо, що тут, у “Заповіті”, визначає “а дотого”? Воно не зовсім ясне, але в автографі Скоропадських стоїть ясніше, рукою Шевченка написане: “а поки що”. Це: “перше”, “перед тим”, “до цього”, “тим часом”, російське “прежде” (див.: Уманець і Спілка, Львів, 1893 р., с. 772). Наприклад: “Підеш у школу, а дотого поснідай”. Або:

*Б'ють пороги, місяць сходить,
Як і перше сходив.*

Тут “перше” = *дотого* (не “до того”, а “до того”).

Хтось невідомий вставив у Шевченків вірш “я не знаю Бога”. І вийшла нісенітниця!

Справді, зрозуміймо значення “дотого” як “перше”:

Все покину і полину

*До самого Бога
Молитися... А перше (дотого)
Я не знаю Бога.*

Розбита структура вірша: непотрібно дано три рядки на одну риму: *Бога — дотого — Бога*. Безумовно останній рядок (“я не знаю Бога”) зайвий і грубо вставлений якимсь соціалістом.

Та й у змісті нема логіки, виходить неграмотно:

*Полину
До самого Бога
Молитися... А перше (дотого)
Я не знаю Бога...*

Лейпцизьке видання 1859 р. зовсім логічно дає:

*Полину
До самого Бога
Молитися... А дотого (а перше)
Поховайте та вставляйте...*

Отже, до “Заповіту” хтось вставив атеїстичне “я не знаю Бога”, а воно зробило це місце нелогічним. Знаючи, в якому стані були Шевченкові рукописи, і як багато було різних “автографів”, можна зрозуміти, як легко було вставити “я не знаю Бога”. А пізніше і сам Шевченко міг прийняти чужу вставку за свою.

Є автографи, де пізніше й ніби рукою Шевченка написано: “я не знаю Бога”. А є автографи і без того. У всякому разі, воно псує логіку вірша. Присланий року 1859-го у Лейпціг Шевченків вірш не мав цього “я не знаю Бога” і був логічнішим.

Рукописів Шевченкових віршів було так багато, що автор сам губився в них, і при переписуванні власною рукою часом вставляв навмисне підсунуте йому чужими.

Своїх революційних віршів, на жаль, Шевченко остаточно ніколи не редагував, сам їх до друку не переглядав, бо наперед знав, що їх цензура не пропустить. Безумовно, коли б редагував ці вірші сам Шевченко, він багато б їх переробив, а дещо й викинув.

У Шевченка є вірші, яких би він ніколи взагалі не друкував: він не раз, під гарячу руку, складав вірші тяжкого характеру. Наприклад, 18 серпня 1859 року Шевченко написав свого тяжкого вірша — “Якби то ти, Богдане, п’яний”. Цього вірша тепер часто таки не друкують... Вірш не закінчений.

Треба сказати, що в Петербурзі, де жив Шевченко, за того часу ходило в рукописах багато віршів революційно-сатиричних, найбільше проти уряду. Такі вірші писали: Пушкін, Лермонтов, Некрасов і ін., писав такі вірші, зовсім не для друку, і Шевченко.

Беручи на увагу стан Шевченкових оригіналів та тогочасних рукописів взагалі, можна чекати знайдення ще багатьох Шевченкових віршів, чи то нових, чи нових варіантів віршів відомих.

А крім цього, багато Шевченкових віршів загинуло, багато їх попалили Шевченкові друзі, коли чекали в себе трусів у зв’язку з арештом Шевченка.

На цьому, власне кажучи, я кінчаю свою розвідку. Але позостається ще один Шевченків твір, твір дуже “тяжкий”, якого не можу обійти мовчанкою. Це Шевченкова поема “Марія” 1859 року.

Уважаю, що без доброї глибшої аналізи “Марії” ця моя праця не була б повною. Тому на закінчення подаю свою окрему розідку про Шевченкову “Марію”. “Марія” — це найтяжча зброя в руках тих, хто робить із Шевченка атеїста. Як побачимо, це зовсім не так.

10 “МАРІЯ”. АРЕШТ ШЕВЧЕНКА В УКРАЇНІ 1859 РОКУ

Року 1859-го травня 26-го Шевченко виїхав з Петербурга в Україну, куди він увесь час сильно рвався. З Москви їхав разом з ліберальним дідичем Хрущовим, членом “Комісії визволення селян”. Червня 5-го Шевченко був уже в Сумах.

Це був час великого лібералізму в Росії: тоді саме чекали визволення селян з-під панщини, чекали й політичної волі. Усе складалося так, що всі чекали: воля прийде!

Їдучи довгий час із дідичем Хрущовим, Шевченко мав повну змогу широко довідатися від нього, як реально стоїть справа визволення селян з-під кайдан панщини.

Шевченко за два з половиною місяці побував у багатьох місцях України — скрізь відкрито читав свої вірші, скрізь агітував за визволення

селян, а, будучи під чаркою, — говорив і про релігію. Шевченко вже в цей час не мав доброго здоров'я.

М. К. Чалий ¹ подає тяжку відомість про Шевченка цього часу. Проф. Максимович розповідав йому, що поет “у розмовах з його жінкою кошунствував (блуждав), що дуже часто робив і в великих кумпаніях”... Це важливе свідцтво, і треба думати, що це було головне під чаркою...

Уся справа закінчилася зовсім недобре. Липня 12-го Т. Шевченко, оглянувши кусок землі на березі Дніпра собі на хату, про яку багато мріяв, стрівся там з панком, полячком шляхтичем Козловським. Усі належно випили. Шевченко підсміювався з Козловського, що вдавав з себе великого пана, явився на випивку навіть у білих рукавичках. На кінець зійшло на те, що Козловський підняв богословські питання, може, й навмисне, про Бога і про Діву Марію. Розлючений і підпилий Шевченко ніби наговорив непотрібного. Справа закінчилася тим, що 15 липня поліція арештувала Шевченка за ніби “богохульство”. Через місяць поет змушений був покинути Україну й вернутися в Петербург...

Київський генерал-губернатор І. Васильчиков писав про цю неприємну справу шефові жандармів у Петербург, що Шевченко, “вибираючи місце свого будучого дому, частував горілкою присутніх при тому службовців фільварку, і вів невідповідну розмову, в якій нібито відки-

¹ Жизнь и произведения Т. Шевченка. К., 1882. С. 202; Див.: Біографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників. К., 1958. С. 245.

дав існування Бога й святість Пресвятої Діви". За це Шевченко був арештований, доставлений у Київ і допитаний.

Сам Шевченко розповідав, що "Козловський за сніданком розпочав з ним богословську розмову. Щоб припинити цю розмову, Шевченко сказав, що теологія без живого Бога не може створити навіть деревесного листка. Згодом Козловський знову запитався, що він думає про матір Ісуса Христа, на що Шевченко відповів: перед матір'ю того, хто постраждав і вмер за нас на Хресті, ми повинні благоговіти, бо якби Вона не породила Бога, то була б звичайною жінкою".¹

У всякому разі, Т. Шевченка вислали з України. А вище подані його думки, хоч здалека, повторюються в "Марії":

*О, старче праведний, багатий!
Не од Сіона благодать.
А з тихої твоєї хати
Нам возвістилася. Якби
Пречистій їй не дав ти руку,
Рабами б біднії раби
І досі мерли би 430.*

У цій справі про ніби протирелігійну агітацію Т. Шевченка є свідчення Вольського, що "Шевченко оповідав щось із свого твору, з якого він, Вольський, нічого не розумів".²

Уся ця справа про невідповідні вислови Т. Шевченка (під чаркою) про Діву Марію глибоко показна, бо того ж 1859 року Шевченко напи-

¹ П. Зайцев. С. 336.

² Там само. С. 334.

сав свою поему "Марія". А почав її, може, і в Україні, на що є свідчення.¹

Безумовно, до всієї цієї справи треба ставитися з більшою критикою, бо в ній аж надто сильно виглядає бажання польських панків спровокувати Шевченка і викинути з України.

11 ГОЛОВНА ЦІЛЬ "МАРІЇ"

Яка була ближча ціль написання поеми "Марія"? Це важливе питання і на нього ясно відповідає вступ-молитва до поеми.

Поему Шевченко писав від 24 жовтня по 11 листопада 1859 року в Петербурзі. Це якраз був час, коли російський уряд у Петербурзі готував свого проекта знищення рабства-панщини в Росії та в Україні. Про це говорив увесь Петербург і вся Росія, селянство скрізь чинило великі повстання.

І скрізь говорили, що звільнення селян від рабства не буде чесним — землі селянам не дадуть, а що дадуть, то за великий викуп.

За один тільки 1859 рік у Росії спалахнули селянські заворушення в 90 місцях.² Скрізь кричали про все це. Навіть за кордоном Карл Маркс в листі від 4 лютого 1859 року писав Ласалю: "Росія зі страхом чекає аграрної революції в своїй державі".³

¹ Дм. Косарик. С. 219.

² Там само. С. 221.

³ Там само. С. 199.

Усе це Шевченко бачив і добре знав сам, коли в літі побував в Україні. Визволенням селян з панщини він сильно цікавився. Чекав його всім серцем і всією душею.

Тарас Шевченко виїхав в Україну 1859 року і пробув у ній червень, липень і половину серпня. Він на власні очі переконався, що Україна гине в панському рабстві. Тут у нього, певне, і зародилася реальна думка про Марію, як Покрову бідних селян. Дм. Косарик добре подає, що Шевченко розпочав “Марію” ще в Україні.¹

І власне на всі ці тодішні події, щоб подати святі ідеї визволення селян, Шевченко і відгукнувся своєю “Марією”: пани Христа розп’яли, а бідна Мати Марія “під тином, сумуючи, у бур’яні умерла з голоду!”... От до чого пани доводять селян!

Для селянства наступав грізний час... Що буде? Чи не окрадуть пани селян ще більше як було?

Шевченко тяжко мучився всім цим і “Марію” написав тому, що був високо віруючий: на темі “Марії” хотів якнайсильніше заступитися за селян, побитих панщиною.

І тому Шевченко починає “Марію” окремим вступом, який ніби до “Марії” зовсім не стосується, але стане зрозумілим, коли скажемо, що ціль “Марії” — допомогти визволенню селян із панщини. Показати, що Діва Марія й Христос були прості селяни, як і селяни в Україні.

Ось цей вступ:

Все упованіє моє

На тебе, мій пресвітлий раю,

¹ Дм. Косарик. С. 219.

На милосердіє твоє
 Все упованіє моє
 На тебе, мати, возлагаю.
 Святая сило всіх Святих,
 Пренепорочная, благая!
 Молюся, плачу і ридаю:
 Воззри, Пречистая, на їх,
 Отих окрадених, сліпих
 Невольників. Подай їм силу
 Твого мученика сина,
 Щоб хрест-кайдани донесли
 До самого, самого краю.
 Достойно пстая! Благаю!
 Царице неба і землі!
 Вонми їх стону і пошли
 Благий кінець, о всеблагая!
 А я, незлобний, воспою,
 Як процвітуть убогі села,
 Псалмом і тихим, і веселим
 Святую доленьку твою.
 А нині плач, і скорб, і сльози
 Душі убогої — убогій
 Останню лепту подаю 425.

Оце ціль Шевченкової “Марії”, щоб вона, “Святая сило всіх Святих, Пренепорочная, благая”, поблагословила селянство до нового життя, яке уряд готує йому проектом визволення (1861 року).

В акафісті в Молитві Богородиця зветься “убогих заступниця”.

Вона одна тільки порятує селянство, бо сама витерпіла найбільше на світі! І це тільки вона “пошле благий кінець”.

Без такого розуміння весь вступ до “Марії” зовсім неясний і зайвий.

І власне з такого погляду і komponувалася вся поема — не як життя Марії, не як Мучениця-Мати, а як українська проста бідна родина — Йосип, Марія, Ісусик, — що падає під тягарем злидоти через панів...

Як і Марко Вовчок писала в своїх “Народних оповіданнях”.

У самій поемі Шевченко часом і відходив від задуманого селянського плану, але в основному він видержаний: це літературно поетична агітація за краще визволення селян від панщини! Показати навіть релігійну підставу визволення: усі ж справді рівні, чому ж така різниця між панами й селянами? Цим початковим планом надиханий і другий кінець “Марії”, в якому подається, що Пречиста Мати

*В людській душі возобновилась,
В душі невольничій, малій,
В душі скорбящій і убогій...*

Оце крик Шевченка до “Комісії визволення селян”, — щоб вони знали невольничу убогу душу, бо в ній Бог, бо в ній Пречиста Мати! Щоб знали і не окрали знов! Інакше — це зовсім зайве закінчення, як і початок поеми.

Щоб комісія знала, що й сам Ісус Христос був убогим селянином, а від нього ж — усе християнство!

Ще раз повторюю: з такого погляду стає ясніше і все те велике “очоловічення”, яке Шевченко надає Ісусові та Марії в своїй поемі “Марія”.

Шевченків “Денник” за 1859 рік не раз показує, що Шевченко сильно цікавився ходом справи визволення селян від панщини.

12 ШЕВЧЕНКОВА “МАРІЯ”

Шевченкова “Марія” — це “камінь спотикання” і для релігійности самого автора, і для всіх його дослідників та критиків. У всякому разі, на зовні це “свята” поема.

Поему Шевченко написав року 1859-го в Петербурзі. Автор узявся до неї, повний найбільшої любови до самої Матері Божої Марії, повно визнавав її Богородицею і виявив до неї всю свою гарячу любов та ласку.

Поема написана в найніжніших тонах. Це верх поетичної досконалости: поема лагідна, спокійна, любовна, а мова її переповнена величними, солодкими церковнослов’янізмами, які Шевченко все життя щиро любив.

Як я вище показав, ніхто в українській літературі не мав такого високо- й глибокорелігійного стилю, як це дав нам Шевченко. І власне релігійний стиль “Марії” — найвищий: Шевченко вклав сюди всю свою віруючу душу, все своє любляче серце!

Цікава риса: Шевченко любив слово “святий”, і в “Марії” ужив його аж 34 рази! Поема “Марія” мала і є сторінки (436, 439), де слово “святий” ужите по п’ять і шість раз!

*А я, незлобний, воспою,
Як процвітуть убогі села,
Псалмом і тихим, і веселим
Святу доленьку твою 425.*

У Йосипа, у тесляра
Чи бондаря того святого 426.

Аж здригнув святий тесляр 433.

Святий Йосип взявсь отару пасти 435.

Бондар праведний святий 435.

І все святе! Наприклад, Марія:

Лопух край берега найшла,
Лопух зорвала і накрила,
Неначе бриликом, свою,
Свою головоньку смутную,
Свою головоньку святую! 427.

Або ще:

Потопить святії думоньки
твої 427.

Підняла на той Фавор свої святії
Очиці кроткії Марія 428.

І в житницю соберемо зерно
святеє 429.

Як його вчити,
Навести на путь святий
святого сина? 435.

Окуй свою святую силу 436.

І ми б не знали
І досі правди на землі!
Святої волі 436.

Мову церковнослов'янську Шевченко вважав святою і тому так старанно й багато ужив її в "Марії".

Саму Марію, як Богородицю, Шевченко зве найніжнішими словами й епітетами. Наприклад:

Пренепорочная Марія! 431.

О Світе наш незаходимий,

О Ти, Пречиста в женах,

Благоуханний сільний крине!

А вступ до “Марії” — це висока стародавня, як біблійна, поезія, неповторна в світовій літературі:

Все упованіє мое

На тебе, мій пресвітлий раю,

На милосердіє твоє,

Все упованіє мое

На тебе, мати, возлагаю!

Цей вступ — це найкраща перлина релігійної поезії!

Коли б у “Марії” поставити великі букви скрізь там, де їх треба ставити, ми б відразу бачили, про кого ходить і як Шевченко ставиться до них. Пам’ятаймо, що Шевченко багато разів зве Марію Святою та Пренепорочною, а дитятко її — Богом. На жаль, таких видань — з великими буквами — тепер нема, тепер наслідують советським атеїстичним виданням “Кобзаря” і святі слова пишуть з малої букви...

Догмат Богочоловічства, що Ісус Христос був повний Бог і повний Чоловік (але без гріхів), ми людським розумом своїм мало розуміємо. Але це великий і глибокий догмат. Для правдивого його зрозуміння світ мусить поглянути на нього відкритими очима. Догмат цей іще мало вивчений.

Христос був і повною людиною. Шевченко глибоко мислив про це і дав у “Марії” тиху й кротку картину селянського життя трьох селян: Йосипа, Марії та Ісуса. Це вбога селянська родина, вона веде вбоге селянське життя. І це селянство нас тепер дивує, але тут Шевченко нічим не погіршає: Бог же таки народився в убогій бондаревій чи теслярській родині і молоді роки свої провів у ній і з нею — як Людина, і як людина!

Це в Шевченка описано лагідно, ревно, свято!

Для Шевченкової “Марії” головним джерелом був “Акафист Пресвятої Богородиці”, а він ясно подає догмату Боготілення у Кондаку VIII: “Високий Бог на землі явився смиренным Чоловіком”. “Смиренным чоловіком” Шевченко і змалював Ісуса Христа та його Матір у поемі. Гріха в цьому немає жодного, бо це ж правда!

Але “Марія”, як поема, багато недороблена — треба було ще багато попрацювати над змістом її, щоб надати їй величної Святости і повноти. Шевченко спинився головню на Діві Марії і малює-описує головню її. Такий і заголовок: “Марія”. І то головню Марія як мати-селянка. А про Ісуса (якого він зве за Пророком Ісаїєю 7. 14 — Емануїлом) дано дуже мало, а треба було змалювати ширше його Образ. Особливо останні розділи “Марії” зовсім недороблені!

Шевченко малює образ Діві Марії головню молодечих років — образ пізніший, голготський у Шевченка зовсім слабенький, недомальований, а тут Матір можна було широко змалювати. У

всьому Шевченко йде за тими відомостями, які подає Акафист. Але всіх тих відомостей, які церква має, Шевченко не використав. Наприклад, багатої апокрифічної літератури (крім випадку з хрестиком 437) Шевченко не використав, у "Марії" її не видно. Шевченко глибоко знав Євангелію, знав Богослужби, але він віддався головню своїй поетичній уяві. Святу родину він змалював, як українську селянську вбогу родину. Бо ж тоді якраз готувалося визволення селян від панщини. Треба ж пожаліти селян хоча б тому, що Діва Марія, її синок Ісус і Йосип були теж прості селяни!...

І це зовсім нормально. Наприклад, в Абисинській церкві Діву Марію й її сина малюють чорними, як муринів.

Шевченко кохав українську матір, високо її ставив і в своїй поетичній творчості подав найкращі малюнки її. Євангелію й Богослужби Шевченко глибоко знав, тому постать Скорбної Божої Матері, яка описана в них, сильно впливала на нього.

Шевченко давно задумав описати Діву Марію як зразок Скорбної Матері. У листі до Варвари Рєпніної з Орської фортеці він пише 1 січня 1850 року: "Одинокa моя розрада тепер — це Євангелія. Я читаю її без вивчення щодня і щогодини. Колись я думав аналізувати серце матері за життям Святої Марії, Непорочної Матері Христової та тепер і це мені за злочин матимуть!"

Про це саме Шевченко писав тій же В. М. Рєпніній і 7 березня 1850 року: "Новий Завіт я читаю з благоговійним трепетом. Через оце читан-

ня зродилась у мене думка описати серце матері за життям Пречистої Диви, Матері Спасителя".¹

Як бачимо, ще за вісім літ до написання "Марії" Шевченко вже думав про цей свій твір і написав його аж 1859 року в Петербурзі. Діву Марію Шевченко в вищенаведеному листі зве "Непорочною" та "Пречистою", власне так він і змалював її в "Марії" — ані словом не натякнув на людське зачаття Сина Божого! Це тільки самі "критики" дошуковуються в ній такого.

А саму Богородицю Шевченко змалював, як вище я підкреслив, як просту бідну українську селянку-матір зо всіма обставинами вбогого селянського життя і в Назареті, і в Єгипті.

Іще раз: трудно сказати, що саме в "Марії" невідповідне й нерелігійне, бо ж Ісус Христос, бувши Богом, був і повним чоловіком. Звичайно, автор мав велике й трудне завдання: подати межу Божого й людського в Ісусі, а це завдання — вище людських сил.

І Шевченко пішов за людським, але ніде не втрачає з поля зору й Божого.

Уся поема "Марія", ще раз кажу, аж надто невикінчена, своїм змістом аж надто необроблена. А головню — Шевченко не дослідив життя Марії по тих джерелах, які нам подає церковне передання.

Закінчення поеми просто видумане за тим трафаретом, якого Шевченко мав для українських знедолених матерів:

¹ Тарас Шевченко. Листи. Варшава. Том Х. С. 60 і 68.

...Ти ж під тином,
Сумуючи, у бур'яні
Умерла з голоду. Амінь.

Так написати — значить нічого не знати про життя Діви Марії! А церковне передання розповідає нам, що Діва Марія одержала жеребком уділ, де їй належало проповідувати християнство, як і всі інші апостоли. І той уділ їй припав — Свята Гора Афон.

А все своє життя Діва Марія прожила в апостола Івана і в нього й упокоїлась — на острові Патмосі.

Усього цього Шевченко ніби не знав, бо свою “Марію” писав головню на самому “Акафісті Пресвятій Богородиці” та на широкій власній поетичній інтуїції. А беручи до уваги агітаційну ціль “Марії” за визволення селянства від панщини, Шевченко і не дбав про правдивий і ширший життєпис Марії — ціль його була інша.

Саме закінчення “Марії” має ще й другу мало потрібну форму, “причіпку”. Правда, це друге закінчення міститься тільки в одному автографі, у другому її слушно нема. Скажімо, цього другого закінчення проф. Л. Білецький у своєму виданні “Кобзаря” не подав (подав тільки в примітках). І слушно!

Правда, останні рядки цього другого закінчення мають цим підкреслити чеснотність убогого селянства.

У цьому закінченні Шевченко виступає проти “коронації” Божої Матері, але православна церква таких коронацій не робила — це робила церква католицька і Шевченко виступає тут проти неї.

Шевченкова поема “Марія” в нас вивчена аж надто мало й поверхово. Деякі шевченкознавці, наприклад, Л. Білецький, звать поему “Марія” одним з найкращих творів Шевченка. Дослідивши цю поему глибше, я вважаю її дуже слабенькою змістом своїм і зовсім мало опрацьованою формою.

13 БЛАГОВІЩЕННЯ

Благовіщення, як початок Божого втілення, найбільша Тайна Божа, яку людський розум і осягнути не може. Тільки один євангелист відважився писати про це, — Лука І. 26–58. І хоч він докладно розповідає про цю Тайну, його розповідь діями й фактами мала і тому не задовольняла людської допитливости. Вже з давнини появляються і різні апокрифічні описи Благовіщення, і різні малюнки в іконографії його.

Де відбулося Благовіщення? Церковне передання з давнини дає дві головні відповіді: 1. Архангел Гавриїл явився до Діви Марії в її помешканні і 2. Явився їй біля колодязя або джерела.

Що робила Діва Марія, коли явився до неї благовіститель? Усталилося кілька відповідей: 1. Стоїть чи сидить — у своїй кімнаті, побожно опустивши голову. 2. У своїй кімнаті пряде. 3. Читає Св. Писання. Одного якогось стану для Благовіщення ніколи церква не встановила і його нема.

Другий рід Благовіщення — при джерелі чи колодязі, десь поза Йосиповою хатою. Цей рід відомий з найдавнішого часу. Так званий Ватиканський мінологій (календар) десь XI віку подає кілька малюнків Благовіщення при джерелі — Марія з сосудами на воді.¹

Архангел Гавриїл, як Благовіститель, малюється також у різному стані. У Ватиканському мінології XI віку він, наприклад, влітає до Діви Марії через відкрите вікно. У цьому ж мінології, коли Діва Марія при колодязі, архангел зверху злітає з Неба.²

А на вівтарних стовпах Софійського собору XI віку у Києві архангел у повний зріст з крилами, а Діва Марія пряде (є веретено й пряжа).³

Дуже часто архангел малюється з білою лілеєю в руках. Лілея — символ чистоти взагалі, тому й сама Марія часто зветься в народних піснях “Богогласника” “біла лілея”.

Зберігся рукописний акафист Божій Матері 1695 року, написаний для дружини московського царя Івана Олексійовича. У ньому прекрасні малюнки, а до них вірші склав славний монах Каріон Істомин. Під малюнком Благовіщення він дав вірша:

*Ангел Гавріил послан бысть к Дѣвицѣ,
Предста льнотнѣ в челоуѣчи лицѣ.*

¹ Проф. Н. В. Покровскій. Церковная археологія. Петроград, 1916. С. 78.

² Там само. С. 78.

³ Там само. С. 147.

Другий рядок дуже важливий: архангел Гавриїл “з’явився гарно в чоловічому образі”.¹ Ієромонах Каріон Істомии (†1717 р.) був глибоким богословом, написав цінного Катехізиса. Отже, за його вказівками намальовано архангела Гавриїла, який з’явився до Марії, як гарний юнак, — богослов не вважав цього за щось нечеснотне. Та й ангел іншим не малюється.

14 БЛАГОВІЩЕННЯ В ШЕВЧЕНКОВІЙ “МАРІЇ”

Найбільше відступлення, яке зробив Шевченко в “Марії” від канонічного євангельського образу Марії, — це чин Благовіщення. Євангелист Лука I. 26–38 описує його, але без зовнішніх фактів. Це Благовіщення відбулося десь у домі Марії, або десь інше, — євангелист цього не подає. Шевченко, на великий жаль, не взяв євангельського опису, а взяв другий, який, правда, також здавна існує в церковних переказах і в іконографії: ніби Благовіщення відбулося біля криниці, біля джерела.

Але як саме відбулося Благовіщення за описом Шевченка — він це змальовує дуже неясно. До Марії, в дім Йосипа, приходить благовіститель і розповідає про будучого Месію. Цього благовістителя Шевченко малює в людському образі, але як ангела: він

¹ А. Поповъ. Акафисты. Казань, 1903. С. 41–42.

В одному білому хітоні,
 Мов намальований, сів,
 І став велично на порозі,
 І, уклонившись, вітав
 Марію тихо. Йй, небозі,
 Аж дивно, чудно. Гость стояв
 І ніби справді засіяв 429.

Дивний гость той говорив.
 І словеса його Святії
 На серце падали Марії 429.

А потім, по цьому
 Марія встала та й пішла
 З глеком по воду до криниці.
 І гость за нею, і в ярочку
 Догнав Марію 460.

Бо тут у ярочку вода була, якої мала принести Марія.

По цьому, треба думати, гість-благовіститель і Марія, набравши води, благочестиво й чесотно вернулася додому. А рано-вранці Марія та Йосип

...Холодочком
 До сходу сонця провели
 До самої Тиверіади
 Благовістителя. І раді,
 Радісінькі собі прийшли
 Додому 430.

Отже, Благовістителя провели вдвох, Йосип і Марія, і вдвох вернулися додому. Так подає головний рукопис і так друкує академічне київське видання "Кобзаря" І. 558. Удвох провели — це сильно підкреслює чеснотність Марії, це лінший і логічний опис закінчення Благовіщення.

Проф. Л. Білецький у своєму виданні “Кобзаря” (том IV, с. 229) зовсім непотрібно й зовсім помилково ламає цю традицію і подає за другим текстом:

*Холодочком
До сходу сонця провела
До самої Тиверіади
Благовістителя, і рада,
Радесенька собі прийшла
Додому...*

Це рішуче невідповідний і образливий текст — Марія сама проводить Благовістителя, а це кидає тінь на неї... Цього в кращому оригіналі “Марії” нема! І це скривлює Благовіщення.

Взагалі, вся стаття Л. Білецького в основі своїй невідповідна. Тут же (IV. 287–288) Л. Білецький подає: “В поемі “Марія” задався Шевченко метою збагнути таємницю Зачаття й Народження Ісуса Христа від Діви Марії в сенсі природнім і людським, у дусі народної віри і христологічної філософії того часу”. Від початку до кінця це твердження в кожному своєму слові невідповідне й зовсім помилкове, бо народ так не вірить і філософії такої нема! Це якесь глибоке непорозуміння автора! І непотрібно нецерковне...

Отже, опис Благовіщення в “Марії” Шевченка дуже неясний і зовсім небагато йому бракувало б, щоб він став ясним і канонічним. Шевченко цього не доробив, бо вся “Марія” — аж надто недороблена!

Але людського зачаття в “Марії” зовсім нема — його вносять самі читачі та критики-до-

слідники своїм незрозумінням! Шевченко весь час зве Діву Марію — Пренепорочною, Пречистою, Всеблагою, Святою (вступ до “Марії”). “Кобзар” не раз говорить так про Богородицю, і тільки так!

Про людське зачаття Сина Божого Шевченко хіба й не думав! Помилка й грішні думки виникають тільки через неясний опис Благовіщення. У цьому зродилася “єресь” Шевченка, яку йому підкидають самі дослідники...

Коли б Шевченко подав був свою “Марію” з ясним євангельським Благовіщенням, це була б перлина релігійної літератури! Але він не зробив цього, а самої поеми остаточно не доробив. Чому?

15 ОСНОВНА ШЕВЧЕНКОВА ПОМИЛКА В “МАРІЇ”

На початку “Марії” Шевченко подав епіграфом п’яте вітання з 10-го ікосу акафіста Пресвятій Богородиці: “Радуйся, Ти боновила еси зачатия студно!” Шевченко любив давати при своїх більших творах епіграфи і вони звичайно показують головну ідею самого твору. Отже, Шевченко писав свою “Марію” з задумом розкрити зміст 5-го вітання 10-го ікосу акафіста. І не зрозумів його!

Акафіст Пресвятій Богородиці написав великий грецький поет Георгій Пісида, написав десь по 626-му році, прекрасними віршами-ям-

бами. На старослов'янську мову цей акафіст був перекладений десь ще в X віці. Це єдиний найстарший акафіст. Багато разів друкувався і часом змінявся в своєму змісті.

Але 5-й привіт із 10-го ікосу здавна незмінний. Наприклад, ось у мене є його видання в Києві з 1693-го року, с. 286: “Радуйся, ты бо обновила еси зачатыхъ студно!” Але не виключено, що з цього вітання випало якесь слово ще в грецькому тексті, чому воно стало зовсім темне для легкого розуміння його правдивого сенсу.

Що ж визначає цей привіт? Як його перекласти? Привіт цей, справді, мало зрозумілий, а то й єретичний, коли прийняти його за першим нашим розумінням.

Року 1921-го в Лейпцигу д-р В. Сімович видав “Кобзаря” зо своїми поясненнями. На с. 391-й він так переклав Шевченків епіграф до “Марії”: “Радуйся, бо ти обновила тих, що в ганьбі зачаті”.

Гіршого і більш єретичного перекладу дати не можна вже!...

А між тим, передруковуючи року 1960-го Сімовичеве видання в Вінніпегу, на превеликий жаль, цього єретичного перекладу не викреслили... Хоч на XII с. передмови подано, що в виданні “вилишено тут й там, що могло б ображати почуття вірян(?) однієї чи другої церкви”.

А поданий єретичний переклад ображає вірних обох церков!

Проф. Л. Білецький перекладає цей привіт так: “Радуйся, Богородице, бо Ти відродила тих, що зродились у соромі!” (“Кобзар” IV. 283). Цей переклад Л. Білецький слово в слово взяв з но-

вого київського перекладу цього акафіста (див. його в молитовнику “Добрий Пастир” с. 369). Так грубо помилково зрозумів проф. Л. Білецький цей привіт акафіста і по цьому докладно розповідає про долю... покриток, яких описував Шевченко. Ніби в акафісті про покриток мова...

Розуміння і київського перекладу, і його сприйняття проф. Білецьким — рішуче грубо помилкове! Здається, що й Тарас Шевченко, на великий жаль, зрозумів цей привіт з акафіста власне так, як його більшість сприймає: “Радуйся, бо Ти обновила соромно зачатих”. Таке розуміння — повний еретичний нонсенс, він приводить до великої ереси, бо кидає дику хулу на Народження Дівою Марією... І самого акафіста, що існує 13 віків, аж надто понижує!

А що ж ця похвала визначає?

Десь у X-ст. акафіст Пресвятій Богородиці був уже перекладений на старослов'янську мову і за тисячу літ свого існування слова позмінювали своє первісне значення. Подам вияснення початкового значення слів.

Обновляти, (гр. *ananeothennai*) визначає: *поновляти, відроджувати, давати нове життя, освящати, оживляти, животворити*.¹

Слово *студний* (гр. *aischros*) визначає: *соромний, осоромлений, висміяний, осквернений і т. ін.* А слово *студ*: *сором, скверна, гріх*,² або й *первородний гріх*.

¹ Словарь церковно-славянскаго языка. СПб., 1847. Т III. С. 24. Див. ще “Матеріали” Й. Срезневського, відповідне слово.

² Срезневский. Матеріалы. Т. III. С. 576–577. Словарь 1847 р. Т. IV. С. 241.

На основі аналізу грецького і старослов'янського текстів я даю такий переклад: “Радуйся, бо Ти оживила (обновила) у скверні зачатих!” Ясніше: “Радуйся, бо Ти оживила тих, що зачалися в первородному гріху (від Адама і Єви)!”

Розтління початкової людської природи передалося від наших прабатьків, Адама й Єви, і перейшло на їхніх нащадків. А Пречистая Богородиця народженням Найсвятішого Сина-Бога відновила початкову людську істоту.¹

У Києві, в Печерській друкарні, часто видавалися акафісти з малюнками до них. Ось у мене акафісти 1693-го року, і в них на л. 28 вміщено малюнок до 10-го ікоса, а саме: Богородиця простерла руки свої над людьми, серед них є й чоловіки та юнаки, але більшість — жінки. Це власне народжені “студно” — народжені з первородним гріхом, яких обновив (оживив) Син Марії, Ісус Христос. Малюнок див. на наступній сторінці. Спереду, може, Адам і Єва.

У жодному разі це не покритки, як глибоко помилково зрозумів це і Т. Шевченко, і багато інших! Див. ще далі розділ наступний.

Року 1941-го в Варшаві вийшов “Малий Требник”, а в ньому на с. 260 наше місце перекладене так: “Радуйся, у гріхах бо зачатих Ти оновила!”

Але й такий переклад викликає таки й інше розуміння: в народній мові “у гріху зачатих” — це “нешлюбнородженні”. Пор. у “Кобзарі”:

Гріхом на світ Божий мати породила 25.

¹ А. Попов. Православные Акафисты. Казань, 1903. С. 460.

Зображення Богородиці,
малюнок якої автор дослідження про поему "Марія"
взяв із київського видання "Акафістника" 1693 року

Отож, як бачимо, Пречиста Діва Марія народженням Сина-Бога відновила всіх — і чоловіків, і жінок — від первородного гріху. Таке розуміння не має нічого спільного з тим, як зле зрозумів це Шевченко і як зле розуміють це шевченкознавці, — вони впадають тут у прикру помилку! Більше того, — в прикру ересь, яку осудив анатемою ще III Вселенський собор 431-го року в Єфесі.

Св. Синод, друкуючи акафіста, мав би цей привіт конче в'яснити чи дати до нього примітку, бо інакше він сам уводить читачів у блуд і в ересь. І певне ж не один Шевченко так неправильно зрозумів це спокусливе місце акафісту. Бо ж це місце не має нічого спільного з покритами!...

І це Св. Синод своїм неясним виданням акафіста ввів у блуд Тараса Шевченка! А Шевченко ж поклався на Св. Синод!... І коли винуватити кого за “Марію”, то не одного Шевченка, а й Св. Синод Російської церкви!...

Через усе це я стверджую: Тарас Шевченко помилився в “Марії” несвідомо, тому це накинена помилка, а не гріх проти Духа Святого.

16 АКАФІСТ БОГОРОДИЦІ І “МАРІЯ”

Перед своєю поемою “Марія” Шевченко поставив епіграфом п'яте вітання Богородиці з 10-го ікоса: “Радуйся, Ти бо обновила еси зачатия студно”. Це показує, що

Шевченко читав і знав цього акафіста. Більше того, як показує мій дослід, — акафіст Богородиці був головним джерелом для “Марії”.

Акафіста, як поетичну церковну форму, Т. Шевченко добре знав, знав його будову і наслідував його. Року 1857-го січня 9-го Т. Шевченко написав вдячного листа до графині Настасії Толстої, дружини фактичного президента Академії мистецтв, яка завжди сильно клопоталася за його тяжку долю в засланні. Тепер графиня подала йому надію на визволення.

І в листі до неї Шевченко написав сильного акафіста своїй покровительці. Починається цей акафіст кондаком, а кінчається ікосом. Ось він:

Кондак:

*Друже мій благородний, особисто
незнайомий! Сестро моя, Богу мила,
і ніколи невиданая! Чим воздам,
чим заплачу Тобі за радість,
за щастя, яким Ти очарувала,
захопила мою бідну, зажурену душу?*

*Сльози, сльози безмірної вдячності
приношу в Твоє високе, благородне
серце!*

Ікос:

*Радуйся, незрівняна, преблагородна
моя Заступнице!*

Радуйся, Сестро моя сердечна!

Радуйся, як я тепер радуюсь,

Друже мій душевний!

*Радуйся, Ти з безодні одчаю вивела
мою малу, мою бідну душу!*

*Ти помолилася Тому, Хто окрім добра
не робив нічого, —*

*Ти помолилася йому Молитвою
Анголів безплотних!*

*І радість Твоя, як і моя вдячність —
безкрайні!”...*

Я вже вище подав про акафіста і проаналізував епіграфа в “Марії”. Подам тут іще доповнення для глибшого зрозуміння всієї “Марії”.

Акафіст у своїх XII кондаках подає життя Діви Марії, головню за Євангелією, але є тут і апокрифічні дії. Тут розповідається про Єлисавету, про Йосипа, про пастухів, про зорю на Сході, про Симеона, про втечу в Єгипет і ін. Усе це маємо і в “Марії”.

А XII ікосів — це $12 \times 12 = 144$ привіти чи похвали Богородиці, які поетично та глибоко по-богословському подають нам значення Богородиці в ділі нашого спасіння. Я подам тут деякі похвали.

Найважливіша заслуга, яку Богородиця подала світові, це те, що вона породила Бога, який знищив студ, — первородний гріх. От кілька таких похвал:

*Радуйся, бо через Тебе прокляття
(первородний гріх) зникло! 1.*

*Радуйся, бо Ти покликала впалого Адама!
Радуйся, бо Ти вибавила Єву від сліз! 1.*

*Радуйся, бо Тиновила твориво
(людину)! 1.*

Радуйся, Ти весь світ очистила! 3.

Радуйся, бо Ти людей направила! 6.

*Радуйся, бо Ти нищиш гріховну скверну!
(первородний гріх) 11.*

І інші.

На основі вищеподаних похвал стає ясною і п'ята похвала 10-го ікоса:

“Радуйся, Ти боновила еси зачатия студно” — це є: “Радуйся, бо Тиновила (оживила) зачатих у первородному гріху!” І це була ціль, для якої Бог Отець послав Сина свого на землю!

Деякі вирази з акафіста Шевченко переніс у свою “Марію”. Так, кондак 4-й подає: “Ціломудрений Йосип збентежився, дивлячись на Тебе, шлюб у не знаючу (“небрачну”), і думаючи, що Ти, непорочна, окрадена з чистоти” (“бракоокрадованню”).

Це Шевченко читав, але переклав зовсім неправильно:

Де ж подівсь

Дивний гость отой лукавий?

Хоч би прийшов та подививсь

На брак той славний і преславний!

На брак окрадений! 431.

Шевченко зберіг навіть слово “бракоокрадованню” з акафісту, але ужив його невідповідно, бо не знав правдивого значення його, а це все впливало на Шевченків зміст “Марії”.

Бо ж в акафісті “бракоокрадований” — недобрий переклад з грецького, що визначає “небрачна”, “неневісна”.

Похвала ікосу 4-го: “Радуйся, Уста Апостолів нестихаючі!” Цебто, що Богородиця підбадьорювала і навчала апостолів. Цю думку Шевченко подав у “Марії”:

Брати його, ученики,

Нетвердії, душеубогі,

Катам на муку не дались, —
 Сховались, потім розійшлись.
 І ти їх мусіла збирати...
 Отож вони якось зійшлись
 Вночі круг тебе сумувати.
 І ти, великая в женах!
 І їх униніє і страх
 Розвіяла, мов ту полову,
 Своїм Святим огненным словом! 441.

Так робила Богородиця за церковним переданням.

Ікос 11-й: “Радуйся, Світило Незаходимого Світла!” Пор. ікос 5-й: “Радуйся, Мати незаходимої Зорі!” Пор. у “Марії”:

О Світе наш незаходимий,
 О Ти, Пречистая в женах! 441.

В акафісті маємо кілька раз слово “всепітая”, у “Марії” “достойнопітая”.

І так далі — можна ці докази й продовжити. Всі вони ясно вказують, що важливим джерелом для Шевченкової “Марії” був “Акафіст Пресвятій Богородиці”, якого він, на жаль, не скрізь і не належно розумів.

17 ШЕВЧЕНКО БУВ ВІРУЮЧИЙ!

Я перейшов усього “Кобзаря” і пильнував показати багатьма прикладами релігійність його автора, Тараса Шевченка. У висліді стверджую: Шевченко був людиною щи-

ро й глибоко релігійною, а його “нарікання” на Бога були випадковими і виходили виключно з його розпачу, в який він впадав через неймовірно тяжкий стан життя і всієї України, і свого власного.

Ще раз нагоолошую: згадаймо многострадального Іова, що під впливом своїх тяжких страждань часто нарікав і на Господа. Але перемогла розсудність і надія на Божу справедливість. Те саме, власне, бачимо і в Шевченка!

Що Шевченко не був атеїстом, про це сам виразно твердить. У своєму “Деннику” від 26 червня він пише про надію, критикуючи вираз Гете, що “надією живуть нікчемні голови”, і закінчує: “О, як солодко, як невимовно солодко вірити в це прекрасне майбутнє! Я був би байдужий, холодний атеїст, якби не вірив у цього прекрасного Бога, — в цю чарівну надію”!

У цьому важливому виразі Шевченко рішуче відмежовує себе від атеїстів!

Дуже виразно Шевченко висловлюється про матеріялістів. У “Деннику” від 23 липня 1857 року він записує: “Для людини-матеріяліста, якій Бог відмовив у Святому, радісне почуття Його Благодаті, його нетлінної краси, для такої півлюдни теорія прекрасного не що інше, як порожня балаканина”.

Отже, матеріяліст — це півлюдина. Це найясніше свідоцтво, що Шевченко не був матеріялістом!

І ніколи не вважав себе матеріялістом!

Під заголовком “Ідейне насліддя Т. Г. Шевченка і сучасність” О. Острянин, член-кореспондент Української Академії наук, умістив у росій-

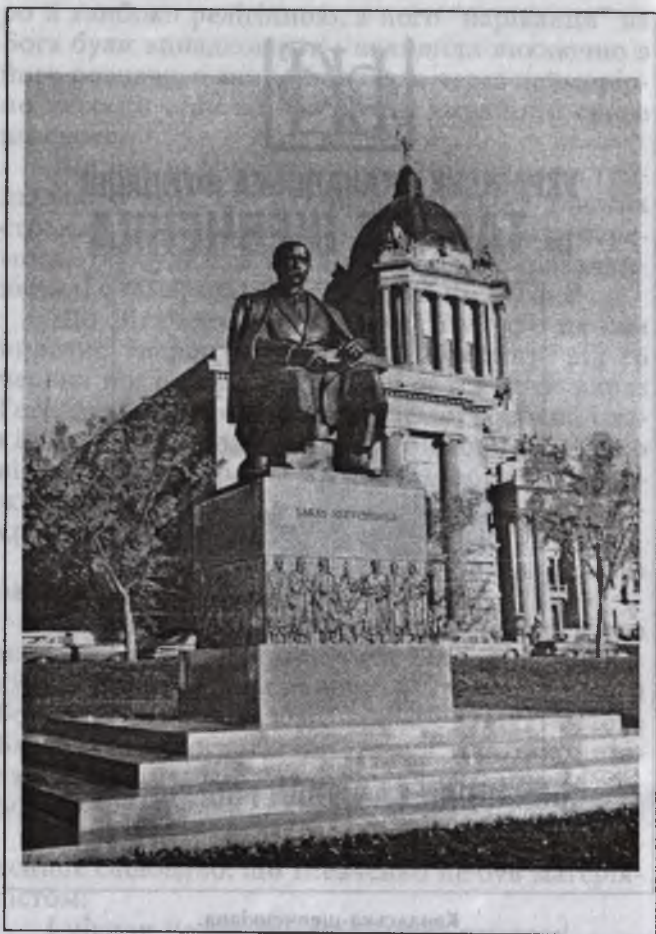

**УКРАЇНЬСКА КАНАДСЬКА ФУНДАЦІЯ
ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

**UKRAINIAN CANADIAN FOUNDATION
OF TARAS SHEVCHENKO**

Канадська шевченкіана.
Обкладинка буклету "Українська канадська
Фундація ім. Тараса Шевченка" — благодійної організації,
яка зініціювала по цілій Канаді збір коштів
для спорудження пам'ятника Тарасові Шевченку
у Вінніпезі

Канадська шевченкіана.
Пам'ятник Тарасові Шевченку,
встановлений 1961 року українцями Канади
біля приміщення парламенту Манітоби

ському науковому місячнику “Вопросы философии” (кн. 3 за 1961 рік, с. 38-39) свою статтю, в якій силкується довести, буцімто Шевченко був комуністом. Доводить усе це випадковими гнівними виразами “Кобзаря”, а головно — цитатами з Шевченкового “Денника”, якого автор ніколи не думав видавати друком.

Автор силкується довести, ніби Шевченко був атеїстом, але змушений додати: “Треба зазначити, що атеїстичні погляди Т. Шевченка в певній мірі — обмежені” (с. 46). Отож-то й є! Обмежені тільки на те, чого Шевченко набув від “старшого брата” в Петербурзі! Оце був вплив російський!

Розповівши, що Шевченко ніби був матеріалістом, автор знову-таки додає: “Звичайно, матеріалізм Т. Шевченка не був послідовний” (с. 45).

Цебто, трудно робити комуніста з Т. Шевченка!

Власне так само багато інших комуністичних дослідників сьогодні натягують Шевченка на комуніста-безбожника, але все зазначають, що їх думка тільки обмежена, неповна!

А вільна наука твердить навпаки: Шевченко був релігійний, віруючий від молодости аж до могили. Але в нього життя було таке неймовірно тяжке, що він не раз упадав у чорну безнадію та чорний розпач!

І ще раз додаю до цього: так часто безнадійно говорив Іов, так часто писав пророк Давид у Псалтирі. Але хто скаже, що вони були атеїстами?

Я докладно спинився тут на Шевченковій poemі “Марія”, бо вона досі була головною пере-

шкодою визнати Тараса Шевченка релігійним. Я тут подав свою концепцію Шевченкової “Марії” і показав, що це офіційний церковний акафіст увів автора в блуд, як уводить у блуд і шевченкознавців. Я пильнував показати, що Шевченко у головному, у Благовіщенні, ішов за церковною традицією, яка здавна знає “Благовіщення при криниці”.

Я написав цю працю з великою любов’ю до мученика Шевченка, що за Правду Божу безмірно багато страждав. Я критично проаналізував ціле духове життя Шевченка, подав довгі сотні прикладів з “Кобзаря” і спокійно й щиро кажу:

— Шевченко був людиною релігійною!

На загальному щиро релігійному фоні “Кобзаря” його нарікання на всіх і на все — як старі латки на новому вбранні: вони і чужі, і непотрібні!

Шевченко добре бачив і знав церкву російську — у той час вона була в жорстоких руках світської влади, що ледве терпіла її. Духовенство було в панщизняному полоні і жило неймовірно тяжко. Жаль, що Шевченко не добачив цілої низки українських архиєреїв, що за народ поклали душу свою, такі як: Св. Димитрій Ростовський, митрополит Арсен Мацієвич, архієпископ Феофілакт Лопатинський, митрополит Павел Тобольський, Варлаам Шишацький і багато-багато інших, що душу свою поклали за народ. Живши в малорелігійному оточенні в Петербурзі, серед “революційно” настроєного оточення, Шевченко не згадав про цих світильників Божих, хоч на “Мінеях” Св. Димитрія Туптала він виховувався.

Не згадав Шевченко і про те, що Святий отець і вселенський Учитель IV в. Іван Золотоустий сильніше від нього боронив бідних, запальніше від нього нападав на багатів та панів, дошкульніше від нього нападав і критикував царів. За все це року 403-го був засланий у дику Азію, де року 407-го і душу свою віддав Богові — за народ, і з заслання вже не вернувся! Цебто, за те саме, що й Шевченко, вдсятеро більше постраждав!...

Усі свої твердження я подав тут, як реальний релігійний Шевченків стиль, кожного разу цитуючи “Кобзаря”. Цебто, стиль творів Тараса Шевченка — це не якийсь етнографічний, це реальний стиль його душі, бо Шевченко глибоко був релігійний!

Так, з погляду тих, хто церковну обрядовість ставить вище самої віри, Шевченко може й викликавав підозріння, — але душею й серцем він був щиро релігійний, хоч часом критикував недотягнення духовенства. Духовенства, а не Церкви!

У советській літературі Шевченко сьогодні оголошений атеїстом і заборонено подавати інший погляд на нього. “Кобзар” видається сотнями тисяч.¹ У цих советських виданнях бачимо і перероблення тексту на нерелігійне, і написи з малої літери: *бог, господь, дух святой, мати божа*

¹ За даними Книжкової Палати України з 1963-го року твори великого Кобзаря за роки радянської влади видавалися в Україні 292 рази загальним тиражем 9277900 примірників, у тому числі в перекладі на російську мову — 18 раз тиражем 733 тисячі примірників. Всесвітньовідомий “Кобзар” виходив у світ 60 раз.

і т. ін. Безумовно, це все розкладає читача і забруднює йому душу. І це простий обман: Шевченко був глибоко релігійний!

Шевченкова наука — як я вище показав — була чисто церковна, цебто релігійна. Може, інколи з розпачливими наріканнями, — але ж: “Нема людини, щоб пожила і не згрішила, — тільки Ти Один, Господи, без гріха!” (Молитва на Св. Літургії). І тому, що Шевченкова наука релігійна, вона невмируща! Шевченко навчає:

*...Добре жить
Тому, чия душа і дума
Добро навчилася любити! 372.*

Бо

Любов — Господня Благодать! 285.

Комуністи багато перероблюють у “Кобзарі”, але Шевченко їм голосно каже-навчає:

*Бодай ті діти не росли,
Тебе, Святого, не гнівили,
Що у неволі народились
І стид на тебе понесли 278.*

І всіх комуністів Шевченко відкрито остерігає й наказує:

*Дурить себе, чужих людей,
Та не дурить Бога 223.*

ГРЕБЧЕНКО ЯК ТВОРЕЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

ОДНІЙ З НАЙВІДКРИТІШИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ПЕРСОНАЖІВ

1 ШЕВЧЕНКОВА МОВА

Мова Тараса Шевченка (1814–1861) має велике значення, бо власне вона стала наріжним каменем дальшої нашої літературної мови. Нова українська літературна мова творилася спочатку на полтавсько-харківській землі, цебто на Лівобережжі, тепер же до творення її прийшло й Правобережжя, — Шевченко народився (25 лютого 1814 р.) в селі Моринцях, а зріс у селі Кирилівці¹ на Звенигородщині на Київщині, якраз у серці України.

Шевченко перший у нас глибоко зрозумів вагу літературної мови в письменстві і тому творив її, пильнуючи, щоб була вона якнайкращою. Київ на той час, по заснуванні в ньому 1834 року

університету Св. Володимира, поволі відроджувався на всеукраїнський культурний осередок.

На 1846 рік зібралося тут чимало українських культурних діячів, що й заклали були Кирило-Мефодіївське братство, яке на українську мову дивилося як на самостійну літературну мову. Воно навчало: “Щоб кожен слов'янський народ мав свій язик, свою літературу”.

Але наступного, 1847-го, року над братчиками вчинений був урядовий погром і всіх їх порозкидали далеко поза Київ: Шевченка заслано на десять літ, Миколу Костомарова запроторено в Саратов на дев'ять літ, а мовного Шевченкового дорадника Куліша — на три роки в Тулу. З цього часу спинилося Шевченкове свідоме навчання української мови, спинилося й її літературне оформлення в Києві.

2 НАРОДНІСТЬ ШЕВЧЕНКОВОЇ МОВИ

Шевченко мав багато даних, щоб глибоко пізнати свою рідну мову, бо перину молодість провів на селі. Як знаємо, він любив слухати оповідання старих, а на Звенигородщині на той час було кому й багато про що оповідати, бо недавно відбулася “Коліївщина” та “Гайдамаччина” 1768 року. Так що молодий Тарас не тільки захогувався в чари мелодійної київської мови, але й знайомився з іще живою тут ідеологією Запоріжжя, козацтва та “Гайдамаччини”.

Шевченко мав добрий голос і кохався в піснях, яких знав без ліку. То був взагалі час, коли інтелігенція кохалася в українських піснях, а Звенигородщина давала їх Тарасові з найчистішого джерела. Народні пісні стали основою Шевченкової мови. При кожній можливості Шевченко співав, а це приносило йому глибоке знання і мови, і пісенного ритму, що він повно переніс на свої вірші.

В російській школі Тарас не вчився, а це зберегло його мову, а головню сам спосіб думати (складню) від помітнішого чужого каламустства — у нього завжди складня народна.

Правда, Шевченко багато читав російських книжок, пізніше навчався в Академії мистецтв в Петербурзі, а це поклато виразні сліди на словник його мови.

Ось таким чином народний елемент, головню пісенний, став основним у Шевченковій мові. Його рідна Кирилівка знаходиться в південній Київщині, географічному осередкові української землі: звідси до західних говірок якихось 40–60 кілометрів, а до північних — 25–40. Це справді творить Звенигородщину осередковою землею, де українська мова Шевченкового часу була чистою, чужими впливами менше засміченою.

Пізніш, коли Шевченко пішов у світ, він поніс з собою й тугу та любов до українських пісень та історичних дум. На той час повиходили вже добрі збірники їх, а саме: “Опытъ собранія малорусскихъ пѣсней” 1819 р. кн. Цертелева, “Украинскія народныя пѣсни” (ч. I–II 1827 і 1834 років) М. Максимовича та “Малорусскія народныя думы и пѣсни” 1836 року Лукашевича. Шев-

Обкладинка редакovanого митрополитом Іларіоном щомісячника "Віра й Культура", на сторінках якого вперше було опубліковано журнальні варіанти окремих досліджень автора про Тараса Шевченка

ченко мав ці три збірники при собі і знав їх напам'ять. А це дало йому глибоке знання української народної мови, і власне ця пісенна мова стала душею його мови. Українська пісня проникла йому в саму душу, стала йому живим словником рідної мови, до якого він завжди звертався в потребі. Головне, Шевченко глибоко зрозумів народну складню мови і переносив її в свої писання, а складня — душа мови. Усе це сильно наблизило Шевченкову мову до правдивої народної й очистило її від усякої штучности.

Мало цього, Шевченко глибоко зрозумів, що українська народна мова в своїй істоті — мова т. зв. паратактична, цебто в ній речення головню рівнорядні, а не підрядні. Через це Шевченкова мова надзвичайно “проста”, речення короткі, виразні, ясні. Власне це стало душею “простоти” й ясності Шевченкової мови. Він ішов за сучасними йому кобзарями і від них навчався мови.

Чисто народна своєю побудовою мова і глибоко національно-патріотичний зміст його творів зробили його найріднішим сином свого народу, більше того — його пророком.

Російський публіцист і критик М. О. Добролюбов правильно писав про “Кобзаря”: “Т. Шевченко — поет цілком народний, такий, якого ми не можемо вказати в себе. Навіть Кольцов не йде з ним у порівняння, тому що складом своїх думок і навіть своїми прагненнями, він іноді віддаляється від народу. У Шевченка, навпаки, все коло його думок і співчутвань перебуває в повній відповідності із змістом і ладом народного життя. Він вийшов з народу, жив з народом і не

тільки думкою, але й обставинами життя був з ним міцно і кровно пов'язаний".¹

Шевченко — поет народний найперше тим, що він істотою своєю народний. Уся тематика його творів — народна, українська: болі й кривди українського народу, якого роз'їдала панщина. Він духом і тілом пов'язаний з українським народом і інша тематика для нього — другорядна.

Як давній пророк був пов'язаний назавжди з вибраним народом Божим, так і Шевченко навіки пов'язаний з Україною та її недолею... Тому й звемо Шевченка пророком українського народу.

3 РЕЛІГІЙНИЙ СТИЛЬ ШЕВЧЕНКОВОЇ МОВИ

Поетія Шевченка має свій особливий. Пі неповторний характер. Його вірші — надзвичайно прості, він скрізь звичайно просто оповідає і своє оповідання розбиває на вірші. Через усе це Шевченкова віршова мова — проста й ясна. Пишучи, Шевченко завжди мав на увазі, що його читає чи слухає звичайний селянин, а на нього він хотів конче вплинути. Ось тому Шевченкова мова справді найпростіша, найясніша і неповторна в нашій літературі.

Мало цього, Шевченкова мова щиро народна і своїм істотним змістом, віковичним українським стилем. Це мова, яка глибоко відбиває

¹ Н. А. Добролюбов. Полное собрание сочинений. 1935. Т. 2. С. 562–563.

віру українського народу, його істотну глибоку релігійність.

Усі Шевченкові писання просякнені глибокою й істотною релігійністю. Це релігійність душі й серця, зацеплена ще від колиски. У кожному вірші згадується Бог, Господь, Небо, Рай, Церква й т. ін., і ці слова в нього скрізь, бо вони не кидають його думання. Релігійність і церковність — основна ознака стилю-змісту всієї української мови, тому й мови Шевченкової. Навіть саму українську мову автор зве *хрещеною*, а це народна ідеологія: полонені “довго не чули хрещеної мови” 146.

У Шевченка думання виразно релігійне. У нього чисто народний український церковний календар: Покрова, Спаса, Маковея і т. ін.

Як Шевченко був глибоко пересякнений релігійністю, вказує, наприклад, те, що він добре знає оповідання про плач чи сльози Богородиці. Пор. “Іржавець” 1847 року, писаний в Орській фортеці:

*Не плакала б матер Божа
В Криму за Україну 327.*

*Мордувались сіромахи,
Плакали, і з ними
Заплакала матер Божа
Сльозами Святими,
Заплакала милосердна
Неначе за сином...*

Це плач Божої Матері за знущання царя Петра над Україною по Полтавському бої... Мати Божа плаче, коли “славного Полуботка в тюрмі задушили” ... (“Великий Лях” 1845 року).

Подамо ще, як приклад. У мові Шевченка дуже часте слово *святий*, і автор його прикладає до найрізніших предметів:

*Аби хоч крихотку землі
Із-за Дніпра мого святого
Святий вітри принесли.*

Моя ти зоренько святая.

Йорданови святий луги зелені, береги.

Моїх святих киян.

Ще за Гетьманщини святої.

Не витернів святої карі.

Оце її свята могила.

Святий покой вам стерегти.

Свого местника святого привітала.

Із різниці святої вивезли тіла.

Сі святі гори.

Святому розуму учить.

Полились на цямрину святий сльози.

І десятки таких ін.

Так часто вживати слово “святий” міг тільки той, кому воно справді святе!

Слова, що визначають *Святе* чи *Освячене*, я подаю в цій праці з великої букви. Шевченко вживає їх і багато, і часто. І їх треба конче подавати з великої букви (колись їх писали “під титлами”), щоб глибше зрозуміти саму думку поета. Наприклад, у вірші “Ой діброво, темний гаю” думку зрозумієте тільки тоді, коли подасте

“багатого собі Батька (цебто Бога) маєш”, “аж Сам (Бог) Собі дивується на Свою діброву”. Без такого писання, як сьогодні це звичайно роблять, затемнюється Шевченкова думка (особливо, наприклад у мові “Марії”, “Неофітів” і т. ін.).

Більше того, сьогодні ми не маємо ані одного видання творів Шевченка, де б святі слова були подані належно, а комуністичні видання з написами *бог, господь, син божий, дух святий* і т. ін. розходяться сотнями тисяч. Чого вони навчають читачів? Настав якраз тепер потрібний час видати у вільному світі бодай “Кобзаря” належним способом.

Шевченкова мова високо й широко релігійна, бо таким був сам Шевченко ще від свого народження. Він глибоко й істотно зрісся з Богом, як з своїм Отцем і Опікуном, — і про все це свідчить його мова. Бо такий релігійний сам український народ, бо така релігійна й наша народна мова.

Життя Шевченка аж до могили було неймовірно тяжке, доля сильно його била, — він часом тратив рівновагу і говорив-писав жорстке слово до свого Господа-Опікуна, що Він забув про нього... Не тому, що ніби Тарас був безбожником, — ні, тільки тому, що від жорстокої неволі впадав у безнадію та розпуку...

А в Петербурзі революціонери й атеїсти, люди зовсім іншого світогляду, і справді безбожники, висміювали Шевченкову віру, пхали його до безбожжя і радили “чудотворними піч палити”... Ні, це не українська ідеологія, це світогляд не українського народу, а Шевченко ж був щирий син свого народу...

Безумовно, в Петербурзі від росіян Шевченко набрався багато революційного, а в тому й нерелігійного духу, який чужою латкою грубо пришитий до його чистої релігійної музи.

Шевченко глибоко знав Біблію і багато писав на біблійні теми. Псалтиря він напевне напам'ять знав, бо ж у молодих літах часто читав його по покійниках. Думаю, що Псалтир рано зробив на Шевченка глибокий вплив і своїм змістом, і своєю неперевершеною поетичною красою, бо Шевченко був високо чутливий на поетичну красу, як тихе озеро на найменший подув. Тому він перекладав із Псалтиря та із Пророків, і так їх глибоко знав, що надавав їм у своїх перекладах навіть власне розуміння, відмінне від оригіналу.

Ось через усе це в Шевченковій мові дуже сильна церковнослов'янська мова. Сильна, бо вона глибоко істотна йому: він її широко знав, добре розумів і любив її!

Мову старої літератури Шевченко засвоїв ще від своїх перших учителів-дядків, від яких навчався в дитинстві. І вона — істотна ознака його мови. Тому в Шевченковій мові так багато архаїзмів.

Читання Біблії вплинуло на Шевченка і своїми незабутніми образами. Наприклад, Книга Пророка Амоса 6.6: "Чи хто виоре море художобу?" могло вплинути на Шевченка, і він дав: "Неситий не виоре на дні моря поля".

Або до стилю ступневого підвищення числівників: "Не через два, не три літа, не через чотири вернувся наш запорожець". "Іде військо, іде друге, а за третім везуть тоді лихо". Пор. до

цього такі біблійні форми: “Приповідки” 30.18: “Три речі оці дивовижні для мене і чотири, яких я не знаю” ... “Приповідки” 30.15: “Оці три не наситяться, чотири не скажуть доволі”... Амоса 1.3: “Так говорить Господь: за три переступи Дамаску й за чотири цього не прощу” ...

У біблійній мові це числівникове підвищення дуже оригінальне й незабутнє — Шевченко безумовно його знав. Правда, поет його перероблював на сучасне, але воно в нього чується. Наприклад:

*Минуло літо, уже й друге,
і третє настало.*

*Тричі наймичку у Київ
Катря провожала,
Так, як матір,
І в четвертий
Провела небогу.*

Іще приклад. Книга Йова 3.3: “Хай загине той день, що я в ньому родився, і та ніч, що сказала: “Зачавсь чоловік!” Це саме в “Кобзарі”:

*“Будь проклята мати,
І день, і година,
Коли понесла, коли породила,
На світ привела!”*

Усі ці приклади — а їх можна б значно побільшити — ясно показують, що Біблія сильно впливала на Шевченка, і він її досконало знав, бо любив.

4 СТАРОДАВНІ ВІРУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Шевченкова мова переповнена різними народними віруваннями. Їх тут так багато, що вони творять істотну ознаку її. Більше того: це істотна ознака нашої народної мови взагалі, народних пісень і всієї української літератури. Тому і в Шевченка повно цих термінів з народних вірувань: *відьма, півні, чари, ворожка, ворожити, чарувати, ірій, ярчук, сова, пристрій, наврочити, Ладо* і десятки таких інших. І хто хоче розуміти Шевченка, мусить знати правдиве значення цих слів й належно сприймати. Шевченкова мова переповнена повір'ями, дохристиянськими віруваннями й т. ін., — це істота його мови.

Ось приклад, який показує, що ви Шевченкової думки не зрозумієте, коли не знаєте стародавніх народних вірувань. Ось вірш “Хіба самому написати”, у ньому читаємо:

*Чи мати Богу не молилась,
Як понесла мене, що я —
Неначе лютая змія
Розтоптана в степу здихає,
Захода сонця дожидає?
Отак-то я тепер терплю
Та смерть із степу виглядаю.*

Є повір'я, що розтоптана чи вбита змія-гадюка не здохне аж до заходу сонця. Знаючи це, ми відразу глибоко зрозуміємо Шевченкову думку у вірші.

Або ще приклад. В Україні поширене повір'я, що коли перейти кому дорогу з повними відрами, то пощаститься йому. Дівчина перейшла дорогу гетьману Богдану, як він їхав “у Переяслав Москві присягати”. На цьому збудована кара перної душі в “Великому льосі”. Звичайно, хто не розуміє цього повір'я (“вповні перейти шлях”), той і цієї містерії не зрозуміє.

Проте кидається в вічі, що Шевченко оминав слово “чорт” і вживав його дуже рідко, хоч народня мова часом переповнена цим словом. Безумовно, Шевченко сильно беріг свою мову від непотрібної її вульгаризації і свідомо уникав опрощення.

Оці ознаки Шевченкової творчості створили з неї мову чисто народну самою своєю істотою, бо релігійний стиль віддавна вже став душею української мови. Вона має в собі весь український світогляд і тому “Кобзар” став таким близьким усьому народові.

А коли додати до цього огненну боротьбу Шевченка проти кріпацтва і його всяких творців, то стане ясным, що “Кобзар” став у нас щиронародною книгою.

5 ЕЛЕМЕНТИ ШЕВЧЕНКОВОЇ МОВИ

Шевченко вже мав розуміння літературної мови і тому він критично ставився до т. зв. живої звичайної народної мови. Він бачив і знав, як часто ця мова занецищується русизмами, і тому був критичний у ви-

борі свого мовного матеріалу. Він знав, що народна мова має багато говіркових відмін, тоді як мова літературна мусить бути спільною мовою всієї нації. Власне тоді творилася й літературна мова російська на Пушкінській основі (†1837 р.), а це давало Шевченкові свідомість і про свою літературну мову.

Глибшого наукового розуміння істоти літературної мови Шевченко ще не мав, але вона інстинктивно носилася вже перед його віщими очима. Так, він свідомо уникає в своїй мові дрібно-говіркових місцевих виразів (локалізмів), хоч на Звенигородщині їх не бракувало. Шевченко очистив свою мову від таких виразів, що були б незрозумілі широким читацьким колам, а це вже було розуміння істоти літературної мови. Петербург помалу ставав центром для української творчої інтелігенції і Шевченко мав змогу чути тут українську мову зо всіх її земель.

Шевченко чув і участь брав у тих дискусіях про українську літературу і українську літературну мову, які тоді провадились і в Києві, і в Петербурзі, і на провінції. Тоді народжувалася ідеологія української літературної мови.

Треба тут зазначити, що на Лівобережжі був здавна неприхильний погляд на мову Правобережжя, як на ополячену в своїй істоті, а тому не тільки в Шевченків час, але довго й згодом письменники свідомо цуралися правобережної мови, ніби пересякненої полонізмами.

Звичайно, це було правдивим тільки до малої міри, але Шевченко добре це знав і пильнував не вживати в своїй мові таких правобережних слів і форм, які були б запідозрені, як поло-

нізми.¹ Власне цим Шевченко подав руку ліво-бережцям, а це було корисним у розвої нашої літературної мови: обидва береги Дніпра на-решті поєдналися в своїй мові у творенні мови літературної.

У старій українській літературній мові XVII–XVIII віків було немало полонізмів, які кидають-ся в очі теперішньому читачеві. Котляревський рішуче з цим порвав, бо цієї старшої мови вже й не знав. Те саме бачимо й у мові Шевченковій: у ній полонізмів уже нема, а ті, що таки трапля-ються в нього, це вже освоєні в нашій живій мові слова. Польську мову Шевченко знав, але вмів її оминати.

Так само уникав Шевченко й архаїзмів, цеб-то стародавніх виразів. Правда, в його мові вони часті та завжди на своєму місці, завжди як окраса стилю, чому вони в нього ніколи не разять читача. Як знаємо, Шевченко добре знав Святе Письмо, особливо Псалтиря, добре знав і цер-ковнослов'янську мову, що й привносив до своїх віршів, але тільки як мальовничу окрасу поетич-ного стилю.

Кидається в вічі, що Шевченко оминав та-кож непотрібні іншомовні слова, вживаючи їх дуже рідко навіть у своїй прозі. Як я вже вище вказав, Шевченко в дитинстві не вчився в росій-ській школі, а це вберегло його мову від більших русизмів. Але російської мови Шевченко навчив-ся похідьма, з життя та книжок, і він її таки знав, хоч не глибоко. Він, за тодішньою модою, напи-

¹ Див. мою статтю "Полонізми в сучасній українській літе-ратурній мові" // Рідна Мова. 1936. Ч. 1. С. 13–18.

сав немало творів також і мовою російською, але творів звичайних, мова яких зовсім не чиста, бо повна українізмів.

Свого “Денника” Шевченко провадив російською мовою і він власне показує, що цієї мови Тарас глибше не знав, про що відкрито й призначався в цьому.¹

До Шевченкових писань, звичайно, русизми таки вдиралися, і то багато, але більше такі, що вживалися в українській живій мові; скажемо, в мові Котляревського чи Квітки русизмів значно більш, як у мові Шевченковій.

За передшевченківського часу і за його часу в українській літературі аж густо було від русизмів, особливо словникових, і тому не дивно, що Шевченко ще не міг отруситися від цього, і в нього їх не мало.

Але на русизми Шевченкової мови може бути й інший погляд, — це наші віковічні архаїзми, правописні й словникові, що панували в нашій літературі цілі віки. Помалу вони виходили з нашої літератури, але їх ще довго вживали в українському письменстві традиційно, як спадщину стародавніх часів.

Шевченко свідомо уникав у своїй мові опрощення, уникав того розмовного селянського жаргону, що часто чується в живій народній мові, а це робило його мову чистою й надавало їй ознак літературности.

Шевченко листувався зі своїм братом Микитою і завжди дивувався з жаргонности його

¹ Див. мою працю “Шевченкова мова” // Рідна Мова. 1934. Ч. 22 й далі.

мови. Року 1840-го одного разу Шевченко так відписав братові: “Брате Микито, треба б тебе полаяти за те, що я твого письма не второпаю: чорт-зна по-якому ти його скомпонував — ні по-нашому, ні по-московському, ні се, ні те... А я ще тебе просив, щоб ти писав по-своєму”. Це дуже цінна заява, бо вона наочно показує нам, що Шевченко має вже свою літературну науку, дбає про неї, розуміє її, а “чиста” народна мова сільського брата його вже разить.

6 ВПЛИВ П. КУЛІША НА ШЕВЧЕНКОВУ МОВУ

Оце були головні основи Шевченкової мови. Тут треба ще підкреслити, що в справах мови на Шевченка завжди мав добрий вплив П. Куліш, який йому багато допомагав. Куліш був у нас першим письменником і першим ученим, що зовсім свідомо творив українську літературну мову, а свої погляди передавав і Шевченкові.

Шевченко нерідко писав таки кострубатою мовою, а це приводило в люті мовного пуриста Куліша, і він не раз “жостко” докоряв Шевченкові й виправляв йому форму його віршів.

А іноді Куліш виправляв Шевченкові й зміст. Так, у своєму вірші “До Основ’яненка” 1839 р. Шевченко написав був:

*Наш завзятий Головатий
Не вмере, не загине!*

а Куліш це виправив на:

*Наша дума, наша пісня
Не вмере, не загине!*

І так це місце друкується й тепер у Шевченкових творах.

Коли року 1856–1857 вийшла двотомна Кулішева збірка “Записки о Южной Руси” й дотерлася до Шевченка в заслання, то той про це написав: “Куліш переніс мене на крилах в нашу Україну!” Взагалі ж Шевченко шанував Куліша й цінував його глибокі мовні знання.

Куліш багато попрацював над Шевченковими творами: “Наймичка”, “Назар Стодоля”, “Неофіти” й ін., надаючи їм кращу мовну форму та кращий стиль.

Куліш часто твердив Шевченкові, що з нього російського письменника не буде, а буде тільки шкода для української літератури, і цим таки відхилив його писати більше російською мовою.

Коли Шевченко вернувся з заслання й проживав у Москві, то він задумав був добре по-виправляти свої попередні поезії для нового видання їх. Про це він записав 18 березня 1858 року до свого “Денника” таке: “Кончилъ переписыванье или процѣживанье своей поезій за 1847 год: Жаль, что не съ кѣмъ толково прочитать. Нужно будетъ подождать Кулиша. Онъ, хотя и жестоко, но иногда скажетъ правду!”

З наказу сьогоднішніх володарів України П. Куліша з політичних мотивів відкинули, відкинули і несправедливо, і навмисне: Куліш був сильний свідомий український патріот, а його праці сильно навчали б читачів цього самого.

І тому твори П. Куліша, незабутнього Шевченкового мовного й стилістичного дорадника, грубо заборонені.

7 ШЕВЧЕНКО ЯК ТВОРЕЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Отож власне Шевченкова мова й стала в нас за наріжний камінь нашої літературної мови. Сталося це тому, що сам Шевченко був у нас найсильнішим поетом і його твори захопили всю Україну: їх усі читали, завчали напам'ять і вже тим самим навчалися й мови.

В історії творення літературних мов це звичайне явище: мова найсильнішого письменника й господаря дум народних помалу стає за основу мови літературної — так нерідко бувало в Європі, так сталося й у нас, так було в Росії з творами Пушкіна.

До цього треба додати, що Шевченкова мова мала всі якості, щоб стати всеукраїнською мовою літературною: вона була найчистіша серед мов усіх тодішніх письменників і походила з географічного осередку української землі, із Звенигородщини, чому могла легко стати соборною мовою.

І так це й сталося. Рік 1840-й, рік виходу першого видання “Кобзаря”, поруч з роком 1798-м, роком виходу “Енеїди”, став знаменним етапом в історії розвитку української літературної мови.

Додам до цього, що власне твори Шевченка широко рознесли й остаточно затвердили наші національні назви: Україна, український.

Треба ще зазначити, що своєю огненною емоціональністю Шевченко в нас неповторний поет. Його вірші політично-революційні кожним своїм реченням: він сильно бив панщину, бив царат, бив усіх гнобителів українського народу та України. Такого політично-революційного поета до Шевченка не було і по ньому нема — він єдиний неповторний народний революціонер на всю Слов'янщину!

Його вірші справді запалюють усіх своїх читачів і слухачів. Шевченкові революційні вірші не друкувалися, але вони ходили по всій Україні і всій Росії сотнями списків — і всіх запалювали! А це багато й сильно допомогло українській мові стати літературною, через це росіяни відразу й визнали українську літературу власне через Шевченка.

Треба підкреслити ще велику простоту й ясність Шевченкової поетичної мови тому, що в його творах речення будуються по-народному. В Шевченковій складні панує, як я вище згадав, так звана паратакса, цебто рівнорядні речення, а не накопичення підрядних речень до одного головного (гіпотакса), як то часто бачимо в мові інтелігентській. Власне це робить Шевченкову мову ясною та простою.

І цим Шевченко створив свій власний поетичний стиль, опертий на українську пісню не тільки мовою, але й ритмічною формою. Цим Шевченко сильно вплинув на своїх наслідників, і повів їх за собою. Впливав ще навіть і тоді, коли

солодкавість його пісенного стилю вийшла з моди, але не вийшла з народної мови.

Цим Шевченко до певної міри зв'язав був українську поезію, бо в нас довго сприймали, що Шевченкові форми вірша — то найкращі форми, тоді як розвій літературних форм постійно міняється й удосконалюється.

Шевченко — творець нашої поетичної літературної мови, але не мови прозаїчної, яка в нього не завжди першорядна. В цьому відношенні Шевченка перевищила Марко Вовчок.

8 ЯСКРАВА МАЛЬОВНИЧІСТЬ ШЕВЧЕНКОВОЇ МОВИ

Шевченкова мова глибоко поетична й ясно мальовнича. Шевченко був першорядним мистцем-маляром і звичайно бачив у природі те, чого інші не добачають. Його описи природи, його мальовничі епітети завжди видають автора-мистця. Наприклад:

*А із-за хвилі сонце хвилю
червонить.*

*І сховалися за хвилі, за рожеві
(у Дом. за живії) гори.*

Гори високі і голубії.

*І в білій свитині з біленької хати
вийшла погуляти у гай на долину.*

Гори мої високії, блакитні здалека.

Зелений по землі весна килим
розстиляє.

Див. у “Словнику” слово “мережати”. І сотні таких інших прикладів.

А то є цілі вірші, побудовані на фарбах. Наприклад, вірш від 15 січня 1860 року:

Ой діброво, темний гаю,
Тебе одягає
Тричі на рік ... Багатого
Собі батька маєш.
Раз укриє тебе рясно
Зеленим покровом,
Аж сам собі дивується
На свою діброву.
Надивившись на доненьку
Любу, молодую,
Возьме її та й огорне
В ризу золотую,
І сповіє дорогою
Білою габою,
Та й спать ляже, втомившись,
Турбою такою...

Різнородні веселкові фарби розлиті по всій Шевченковій поезії і роблять його вірші малюнками.

Бо Шевченко був першорядний мистець-маляр і цим надихав свою мову, роблячи її щиро поетичною.

9 РЯСНА СИНОНІМІКА ШЕВЧЕНКОВОЇ МОВИ

Синонімічне багатство Шевченкової мови широко розвинене й рясне. Українська народна мова має багато розвинену синоніміку (цебто слова однозначні, а різні своїм відтінком) і Шевченко повно її використав. Особливо багато в “Кобзарі” синонімів на зазначення різних відтінків для слів: *ходити, говорити, співати, танцювати, грати, бити, пити, падати* й т. ін. Ці синоніми подаються у цьому “Словнику” на своїх місцях за алфавітом.

А тут подамо тільки деякі з них:

Він усюди вештається.

*Марія до криниці швиденько
кинулась.*

*Кинув хату і кімнату, і потяг
у байрак.*

На байдаки — та й потягли.

Через Балкан простіли ми в Україну.

По шинках хилялась.

Я таки й далі за тобою чимчикую.

До Бога почимчикуєм спочивать.

Максим шкандибає в поле.

Пошкандибала за циганами.

Шасть у хату!

(несподівано ввійшла).

Шелесть за рушниками!

(дуже швидко пішла).

Не будем по-чернечій харамаркать.

Що се таке верзете ви?

**Бондар барило й бочку набиває
та ще й курникає.**

**Старий піднявся — як ушкварить,
аж у боки взявся! А ну ушквар нам
що-небудь, — і кобзар ушкварив.**

Не про лихо — веселої утни, старче.

**Заваліть їм! Взяли й “завалили”
(побили).**

**Журба в шинку мед-горілку поставцем
кружала.**

От-от догнав — і бебех у могилу!

Випарили (побили) у московській бані.

**Сатрапа в морду затопив
(сильно вдарив).**

**Ісправник Яременка в пику
пише (б'є).**

**Кривий, мов сарана з гаю,
помайнують.**

Чорт-зна що провадиш (говориш).

**Доведеться під тином простягтись
(померти).**

Краков'яка оддирають.

Хрестять (б'ють) Лейбу знову.

Із льоху та в хату знай шмигляє.

Доплентався до хати.

**Нащо мені женитися,
нащо мені братись.**

І багато інших.

10 НОВОТВОРИ В ШЕВЧЕНКОВІЙ МОВІ

Словник Шевченків високоцінний, бо він уже поважно мислив про українську літературну мову. Йому живих слів вразно бракувало і він уже пробував складати новотвори, як сам творець літературної мови.

Скажемо, його слово широкополий у виразі “лани широкополі” — і поетичний, і глибокосоціяльний: він хоче дивитися по своїй смерті не на вбогі й вузьенькі кріпацькі поля, а на вільні, безпанщинові, “лани широкополі”.

Скільки сили й змісту у цьому новотворі! Пор. його ж “широколистої тополі”, “мов ті діди високочолі, дуби з Гетьманщини стоять”. “Дуби і всякі дерева великолітні”.

Так само й крутоберегий у виразі “Дніпро крутоберегий”. Такі новотвори міг творити тільки великий мистець-маляр.

Або ось іще його новотвір: недві́га — інертна людина. Він пише: “Сліша була єси, незряща, недвига серцем: спала день і спала ніч”.

Гарний і простий новотвір о́дина — самотність: “В одині-самотині в садку буду спочивати”.

Або ось слово не́досвіт — ранній мороз: “Барвінок цвів і зеленів, слався, розстилався, та недосвіт перед світом в садочок укрався: потоптав веселі квіти, побив, поморозив”... Може це малознане слово взяте і з мови народної, але його, незнане, вдало підхопив Шевченко.

Ще одне слово, *співа*, — це співання, спів: Чому (Гонта) не співає? Тепер йому, мабуть, не до неї, не до співи.

Новотвір у с ю д а, ж. р.: Дурні та гордії ми люди на всіх шляхах, по всій усяді. З усіх усяд народу йде. Словник Б. Грінченка цього слова не записав.

Про Шевченкові новотвори можна щиро сказати: жаль, що він дав їх так мало!

Звичайно, є в Шевченковій мові і маловдалі новотвори, які в ужиток не пішли, напр. слово *в р и щ е*: Уловлять, і судить не будуть: в кайда-ни туго окують, в село на зрище приведуть. Новотвір цей складений на взір російського зрелища, по наших словниках його нема.

Шевченко був глибокий мислитель і свої думки часто подавав у коротких, але глибоких і змістовних виразах. Ці його вирази стали крилатими, розійшлися по всій Україні і вживаються й досі, а деякі стали приказками.

11 ПРАВОПИС “КОБЗАРЯ”

За свій український правопис Шевченко мало дбав і писав свої твори тодішнім правописом російським, цебто старим українським, якого він навчився ще замолоду, за що Куліш не раз сильно гриз йому голову.

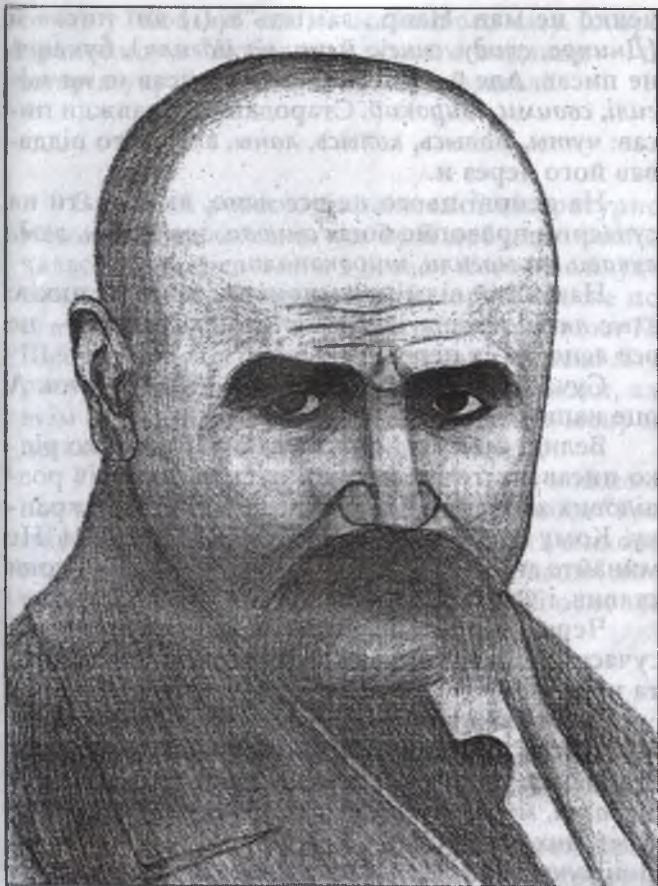
Ось приклад Шевченкових писань з оригіналу 1847 року — подаю його вірша “Мені однаково”:

Мени однаково чи буду
Я жить въ украини чи ни.
Чи хто згадає чи забуде
Мене въ снугу начужини
Однаковисинько мени.
Въ неволи вырис межъ чужими,
И неоплаканный своими
Въ неволи плачучи умру
И все съ собою заберу
Малого слиду не покину
На нашій славній украини
На нашій не своїй землі.
И не помяне батько съ сыномъ
Не скаже сынови молись
Молись сыну за Вкраину
його замучили колись.
Мыни однаково чи буде
Той сынъ молытися чи ни.
Та не однаково мени
Якъ украину злые люди
Присплятъ лукави. И въ огни
Ии окраденную збудять,
Охъ не однаково мени.

Взагалі, час Т. Шевченка ще був часом, коли тільки один П. Куліш глибше ставив питання окремої системи правопису для української мови. Вироблення цього правопису йшло дуже поволі і головно місячник “Основа” 1861–1862 років реально поставив цю справу на свій час.

Року 1841-го Шевченко сам признавався, що правопис йому затяжкий: “Тма, мна знаю, а оксію не втну таки й досі!”. Тут оксія — правопис взагалі.

Перекладати Шевченків правопис на сучасний дуже трудно, бо сталого правопису Шев-

Канадська шевченкіана.
Портрет Тараса Шевченка, виконаний 1954 року
учнем митрополита Іларіона, пізніше —
деканом богословського факультету Колегії Св. Андрія
Манітобського університету доктором Степаном Ярмусем

ченко не мав. Напр., замість **ѣ** (і) він писав **и** (Днипро, слиду, снигу, мени, на могили), букви **ѣ** не писав. Але й замість **ы** часто писав **и**: на могили, своїми, широкий. Стародавнє **ы** завжди писав: чуты, молысь, колысь, ланы, але часто віддавав його через **и**.

На основі цього не все ясно, як віддати на сучасний правопис його: *сынови, замучили, люде лукави, на могили, широкополи*.

Називний відмінок множини прикметників: *злые люде, люде лукави, ланы широкополи* — не все ясно, як їх передати.

Сучасне **ї**: *своими, з України, на окраїни*. А оце наше **їі**: **їи**.

Великі букви з початку слова Шевченко рідко писав, як то і в старовину було, а знаків розділових звичайно не ставив, хіба де ставив крапку. Кому (перетинку), про яку він згадує ("Не минайте ані титли, ніжє тїї коми") він рідко коли ставив, і часто не там, де треба.

Через усе це при переведенні "Кобзаря" на сучасний правопис завжди багато суб'єктивного та неясного.

Шевченко тримався в своїх писаннях старовини, яка сильніше задержалася в правопису тодішньому російському. Шевченко писав: *бенкетувати, муровали, купували, ратовав, сумовали, хожу, вихожу, виїзжає, нужу, вибирати, умірати, випірати, инший, ирій, цигане, люде, зостріне, се, сього, пьять, пьаний, шо, шоб і багато т. ін.*

Правопис український з бігом часу сильно мінявся і кожне нове видання "Кобзаря" звичайно виходило новим, сучасним йому, українським правописом. Такі правописні зміни ро-

блять у “Кобзарі” аж до останнього часу. Історія правопису в “Кобзарях” різного видання — це історія українського правопису взагалі.

* * *

В історії розвою української літературної мови Шевченко закінчив ту її добу, що розпочалася Котляревським і велася його наслідувачами. Він став синтезою цієї мови і він же поставив її на добру путь дальшого розвою. По Шевченкові хоч іще й сперечаються за межі літературної спроможности української мови, але всім стало ясно, що він таки вивів цю мову на шлях ширшого літературного розвою.

Глибше пізнати Шевченкову мову кожному конче потрібно, що я й роблю оцим моїм “Граматично-стилістичним словником Шевченкової мови”. Шевченкова мова — це основа нашої літературної мови і нехай і позостається її основою і в нашому практичному ужиткові її.

Про Шевченкову мову див. праці:

- О. Синявський. Елементи Шевченкової мови, її походження й значення // “Культура українського слова”. Збірник І. Київ, 1931. С. 7–51.
- М. Сулима. Найяскравіші особливості фрази Шевченкового “Кобзаря” // Червоний Шлях. 1924. Кн. X. С. 216–221.
- І. Огієнко. Значення Шевченка в історії української літературної мови // Рідна Мова. 1935. С. 97–102. А також: Шевченкова мова // Рідна Мова за 1934 рік; Навчаймо-

- ся літературної мови від Шевченка, Словник мови "Кобзаря"// Рідна Мова, 1935–1937 рр.
- В. Сімович. Про архаїзми в Шевченковій мові // Записки НТШ.
- Г. Левченко. Місце Шевченка в історії української літературної мови. К., 1939. Державний університет.
- Т. В. Зайцева. Стилїстичне й граматичне значення пропуску та повторення присудків в поезіях Тараса Шевченка // Мовознавство. Академія наук УРСР. 1947. Т. IV–V. С. 34–45.
- П. П. Плющ. Нариси з історії української літературної мови. К., 1958. С. 236–242;
- Г. А. Левченко. Нариси з історії української літературної мови першої половини XIX ст. К., 1946. С. 107–140.
- Курс історії української літературної мови. Т. I. К., 1958. С. 211–262.
- Митр. Іларіон. Історія української літературної мови. Вінніпег, 1950. С. 152–163.
- Василь Чапленко. Українська літературна мова. Нью-Йорк, 1955. С. 97–120.
- Митр. Іларіон. Поет на службі народу // Віра й Культура. 1959. Ч. 12 (72).

ТРИ ЛІТА

1 ПОВСТАННЯ СЕЛЯН НА КИЇВЩИНІ

Шевченко, по закінченні науки в Академії мистецтв, рвався в Україну, куди його кликали друзі і куди тягла вся істо-та його. І нарешті, 25 лютого 1845 року, Шевченко покинув нелюбий Петербург і подався в Україну. Пробув там 25 місяців, — 5 квітня 1847 року він був заарештований при в'їзді в Київ.

Шевченко пильнував вступити на таку службу, яка дала б йому змогу працювати як художникові.

Року 1843-го при військовому генерал-губернаторстві в Києві заклалася "Археографічна Комісія для вивчення древніх актів". В цю Комісію Шевченко і вступив на службу — він мав їздити по Україні й змальовувати давні пам'ятники. А це дало Шевченкові змогу подорожувати й заводити знайомства з видатними особами по всій

Україні. Шевченко вже був відомий, як найкращий український поет і його скрізь радісно й щиро приймали.

Цей час Шевченкового побуту в Україні, ці більш як два роки — це роки повного розвитку Шевченкового поетичного таланту та Шевченкової національної свідомості.

Особливо видатний був рік 1845-й — в цю пору Шевченко написав свої найсильніші революційні твори, наприклад, “Кавказ” (почав його в жовтні, а 18 листопада докінчив у Переяславі), “І мертвим, і живим...”, (14 грудня), а на день Різдва Христового написав у Переславі своє знамените й безсмертне “Як умру, то поховайте”.

Їздячи по Україні, Шевченко добре бачив скрізь жахливе кріпацьке життя народу, життя поміщиків і їх свавільне ставлення до народу, як до рабів. У багатьох містах Шевченко читав свої огненні твори і завжди провадив агітацію проти народної рабської неволі.

Якраз того часу український народ по всій Україні став сильно ворушитися й прокидатися з рабства. Поміщики це рабство все збільшували і почалися скрізь повстання.

Київським генерал-губернатором тоді був Дмитро Гаврилович Бібіков (1792–1870). Це була людина енергійна, яка багато працювала для вияснення панщини. Року 1844-го в Україні були закладені т. зв. “Комітети для запровадження інвентарів”. На чолі їх став генерал-губернатор Д. Бібіков. Ці Комітети описували маєтки і встановлювали обов’язки селян до своїх поміщиків. Він склав свою систему інвентарів і багато попрацював для полегшення панщизняних обов’язків.

Генерал-губернатором він був 15 літ (1837–1852) і жив у Києві. Сильно переслідував поміщиків-поляків і пильнував очищати від них Україну. П'ять літ був пізніше міністром внутрішніх справ. Ще з війни 1812 року став безруким.

А генерал-губернатором Лівобережжя був тоді кн. В. А. Долгоруков, який не раз, як і Бібіков, допікав Шевченкові. У вірші “Юродивий” 1857 року Шевченко згадував:

*Капрал Гаврилович Безрукий
І унтер п'яний Долгорукий
Україну правили...*

Ось цей генерал-губернатор Бібіков пильно поглядав за Україною, часто відкрито писав московському цареві або міністру внутрішніх справ, що в Україні дуже неспокійно, що селяни хвилюються. Року 1844-го він таємно доносив цареві, що в Україні появляються якісь підозрілі люди, які хочуть закласти “таємне товариство, щоб вигубити дворян і збунтувати селян та ремесників”¹.

І це було так. Наприкінці цього ж року з маєтку княгині Радзивіл утекло 70 кріпаків, що не могли більше терпіти жорстоку панщину. А 13 червня 1845 року генерал-губернатор Бібіков знову доносить цареві, що на Поділлі знявся селянський бунт у П'ясецькому маєткові Ушицького повіту: “юрба селян з чотирьох сіл, до 500 люда”, прийняли з вимогами на панський двір. Але Бібіков послав туди відділ війська.

¹ Дм. Косарик. Життя і діяльність Т. Шевченка. К., 1955. С. 52, 61.

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК В КАНАДІ
ІНСТИТУТ ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВА

Ч. 1.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

КОБЗАР

Друге поправлене й доповнене видання

ТОМ ПЕРШИЙ

1952

Видано закладом
ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКОЇ "ТРИЗУБ"

ВІННІПЕГІ

КАНАДА

Канадська шевченкіана.
Видання "Кобзаря" у чотирьох томах
за редакцією професора А. Білецького,
здійснене протягом 1952–1954 років
Видавничою спілкою "Тризуб" у Вінніпезі

Сильне було селянське повстання в грудні 1845 року. І Бібіков доносив цареві, що було 10 виступів селян проти влади і він їх збройно придушив. Але відкрито писав цареві: “Селяни вислухали поради, але становчо заявили, що більше панщини робити не будуть, хоч ви їх стріляйте!..”

І додає, що цього року на Поділлі спалахнуло кілька селянських бунтів і що 3500 селян брали в них участь.¹

На початку 1847 року цей генерал-губернатор доносив міністру внутрішніх справ: “Рано чи пізно, але народ (Україна), при якому-будь випадкові, повстане. Гнобителі (поміщики) драконтять народ і він, переповнений ненавистю до своїх поміщиків, повстане і залле кров'ю край, як це було минулого року в Галичині, — бо ж вона цілком однорідна і знаходиться в такому самому стані!...”.²

Вирахувано, що до 1845 року в Україні було 216 повстань, а від 1845 до 1851 їх відбулося аж 183!

Як бачимо, Шевченко приїхав в Україну вдруге в тяжкий і невідповідний час — Україна повставала... Ці повстання запалили й Шевченка і він написав року 1845-го свої найсильніші революційні твори.

Ці свої огненні твори Шевченко читав друзям, їх списували і вони шірилися по Україні.

¹ Дм. Косарик. С. 72, 73.

² Там само. С. 83. Про панщину в Галичині див. розвідки Івана Франка: “Що то була панщина” (с. 325–330), “Знесення панщини в Галичині” (с. 331–334), “Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині” (с. 560–661) — це в 19 томі київського видання 1956 року Франкових творів.

Генерал-губернаторові Бібікову не раз доносили на Шевченка, цебто на його урядовця з Археографічної Комісії, але він не дуже цікавився цими доносами.

Шевченко рішуче не берігся і трагедія насувалася...

Грім ударив незабаром — 5 квітня 1847 року Шевченка таки арештували при в'їзді в Київ на березі Дніпра.. А в нього витрусили рукопис "Три літа", де були революційні вірші: "Розрита могила", "Холодний Яр", "Кавказ", "І мертвим, і живим", "Як умру, то поховайте" і т. ін., а найголовніше — був "Сон" з нападами на царя.

І трагедія сталася: арештованого Шевченка відправили в Петербург і 28 травня тяжко засудили — не за приналежність до Кирило-Мефодіївського братства, бо цього йому не довели, але за його революційні вірші.

Квітня 21-го Шевченкові вчинили письмовий допит. На 10 запитань про роботу Кирило-Мефодіївського братства Шевченко на всі написав: "Мені нічого не відомо".

Поставлене було ще питання: які причини викликали політичний характер його літературних виступів навіть проти царя? Шевченко не захотів кривити душею і відважно написав: "Коли я був ще в Петербурзі, то скрізь чув зухвальства та осуди на царя й уряд. Коли ж я вернувся в Україну, то почув там ще більше та гірше. Я побачив бідноту й страшний утиск селян від поміщиків і економістів-шляхтичів, і все це робилося й робиться в ім'я царя і влади..."¹

¹ Дм. Косарик. С. 86–87.

Оця писана відповідь і згубила Шевченка... Але він, сам селянин, пішов на Голготу за селянство!

2 АРЕШТ ШЕВЧЕНКА У СПОГАДАХ СУЧАСНИКІВ

На суд 1847 року в Петербург, до III Відділу “тоді понавожено паперів возами з України”, свідчить П. Куліш.¹

Коли Шевченка арештували, “тоді — через катастрофу 1847 року та через труси — всі на провінції знаходилися в такому страху та тремтінні, що думати не сміли про листування з Т. Шевченком”, — писав М. Білозерський.²

М. Костомаров свідчить у своїх спогадах, що Шевченко постраждав головню за свої вірші, що ходили по руках у списках і стали відомі урядові. Та й сам Шевченко сказав при допитах у Петербурзі 1847 року: “Не який чорт мене сюди заніс, коли не та бісова муза”.³

Розповідає й М. Білозерський: “Про арешт Шевченка я чув такі оповіді в Чернігові року 1851-го, Києві року 1856-го і Борзні року 1881-го. Коли на поромі під Києвом запримітили поліцію, що пильнувала Шевченка, то ніби артилейський офіцер С-а пропонував Шевченкові

¹ Спогади про Шевченка. К., 1958. С. 150.

² Біографія. С. 137.

³ Там само. С. 130.

скинути його валізу в Дніпро. Але Шевченко не погодився: “Не треба, нехай забирають!” По цьому Шевченко й С. були арештовані. У Борзні я недавно чув, буцім-то Шевченко таки скинув свою валізу в Дніпро”.¹

Варвара Рєпніна розповідає, що як тільки року 1847-го пішла по Полтавщині чутка, що Шевченко буде арештований, то багато хто з поміщиків, поетові прихильники, сильно затривожились. А один з дрібних дворян, що мешкав недалеко від Яготина, на ім'я Р-в, хотів вивезти Шевченка за кордон як свого слугу і для цього шукав його у різних поміщиків. Був, між іншим, і в Рєпніших.²

Княжна Варвара Рєпніна розповідає про Шевченкові рукописи при арешті 1847 року таке. На поромі був один гусарський офіцер, родич подруги Рєпніної — Глафіри Дуниної-Барковської, великий прихильник Шевченкової поезії. Він догадувався, що в валізі в поета знаходиться нецензурний плід його музи і хотів скинути її у воду, але поет не допустив до цього. Далі гусар цей давав поліцейському значну суму грошей (хоч був не з багатих людей), щоб той знищив деякі вірші, але поліціант не погодився, певне, тільки тому, що при трусі арештованого були свідки, які могли донести начальству на нього.³

¹ Біографія. С. 126.

² Там само. С. 125–126.

³ Там само. С. 125.

З “АГІТАТОР”

П. Пипін писав, що Шевченко справді похожий на Гарібальді.

М. Чалий подає, що року 1859-го Шевченко, гостюючи у Максимовича на Михайловій горі з тиждень, “у розмовах з дружиною його коштунствував (блюзнив), що дуже часто робив і в великих компаніях”.¹

М. Лазаревський свідчить, що 11 червня 1847 року до нього на квартиру в Оренбурзі прийшов Т. Шевченко. “Гість залишився в нас ночувати. Шевченко прочитав нам напам’ять свою поему “Кавказ”, “Сон” і ін.”²

В. Г. Шевченко, побратим Тарасів, писав, що поет мав надзвичайну силу слова: “Начне, було, що розказувати, усі його слухають мовчки, наче якого проповідника”.³

М. Костомаров свідчить, що Шевченко, за своїм звичаєм, говорив не зовсім цензурно про існуючий порядок”.⁴

Передаючи спогади І. Сошенка, М. Чалий свідчить, що десь року 1836-го Тарас Шевченко сильно агітував серед дворових кріпаків свого пана у м. Петербурзі. Управителем дому був Прехтель, і він “зненавидів Тараса за його вільнолюбні та ліберальні розмови з дворовими, які й самі почали ухилятися від роботи і заявляти

¹ Біографія. С. 245.

² Там само. С. 132.

³ Там само. С. 77.

⁴ Спогади. С. 158.

дворецькому про свої людські права. Розлютований Прехтель вирішив провчити ліберала-кріпака”.

Заступився І. Сошенко і насилу спас молодого агітатора. Але потому Шевченкові було заборонено бачитися з дворовими під страхом жорстокого покарання.¹

А. Чужбинський писав, що думка про тодішній стан селянства завжди мучила Шевченка і часто отруювала йому кращі хвилини.²

4 “ЯК УМРУ, ТО ПОХОВАЙТЕ”

У цій своїй праці я хочу спинитися на одному з революційних творів Т. Шевченка, а саме — на його “Заповіті”. Чи ми маємо усталений текст його? Ні, не маємо. Усе вище сказане ясно показує, яким може бути текст “Заповіту”.

Видання “Кобзаря” Кожанчикова 1867 року вперше подало цього вірша — “Як умру, то поховайте”, але зовсім обкраєно, бо цензура його б повного не пропустила. І в Росії тільки року 1907-го В. Доманицький видрукував вірша “Як умру...” повно.

Свою збірку “Три літа” Шевченко розпочав писати ще в жовтні 1843 року. На початку жовтня цього року він працював у містечках Бере-

¹ Спогади про Шевченка. С. 66.

² Біографія. С. 53.

зані та Баришівці і оглядав тут розкопану стару могилу. А 9 жовтня у Березані написав одного з перших революційних віршів свого збірника "Три літа".

Шевченко глибоко роздумував над Переяславською радою 8 січня 1654 року, бо задумав їхати в Переяслав. Згадував гетьмана Богдана. І він писав:

*Ой, Богдане, Богданочку,
Якби була знала,
У колисці б придушила,
Під серцем приспала...*

У літі року 1845-го Шевченко жив у Києві, а 19 серпня виїхав до міста Переяслава, до свого близького приятеля лікаря Андрія Козачковського.

У Переяславі Шевченко погостював кілька днів і став їздити по околицях. Він працював для Київської Археографічної Комісії і змальовував для неї історичні пам'ятки. Так, він змалював історичний Переяславський Успенський собор, де 8 січня 1654 року гетьман Богдан Хмельницький та його старшина присягали на вірність московському цареві.

У грудні 1845 року Шевченко занедужав і мусив переїхати з села В'юнища знову до Переяслава, до свого друга лікаря Андрія Козачковського. І ось тут, на перший день Різдва Христового, 25 грудня (за новим стилем — 7 січня) 1845 року Шевченко й написав свого славного революційного вірша "Як умру, то поховайте", який з часом став Заповітом для всього свідомого українського народу.

100-ЛІТТЯ ЗАПОВІТУ ШЕВЧЕНКА

Написав
Г. МАЗУРИК

— 1945 —

Накладом
КОМІТЕТУ УКРАЇНЦІВ КАНАДИ

Published by THE UKRAINIAN CANADIAN COMMITTEE
711 McIntyre Building
Winnipeg, Manitoba, Canada

Канадська шевченкіана.
Обкладинка дослідження Г. Мазурика
"100-ліття Шевченкового "Заповіту". Вініпег, 1945

У час перебування Т. Шевченка в Україні склалась у нього із творів 1843-1845 років збірка “Три літа”. Це високо цінна збірка — вона нам малює тодішню Шевченкову ідеологію, голов-но — революційну. На кінці цієї збірки був уміщений і вірш “Як умру, то поховайте”. Року 1847-го, 5 квітня, під час трусу в Шевченка в Києві, його збірку революційних віршів “Три літа” поліція забрала.

Шевченків вірш “Як умру, то поховайте” сильно ширився в різних рукописах — його за-любки переписували. Звичайно, переписуючи, його й підправляли на свій смак. Ось тому до нашого часу дійшло аж вісім списків “Запо-віту” — і всі вони різні, всі відмінні один від од-ного.¹

Безумовно, що ми не знаємо всіх списків “Заповіту” — їх з бігом часу знаходять і будуть далі знаходити. Пам’ятаймо, що Шевченко охо-че роздавав свої рукописи і всі вони списували-ся й далі. Скажемо, С. Єфремов знайшов цінного списка “Заповіту”, що його подарував Т. Шев-ченко Скоропадським — і це дуже важливий список.²

Такі знахідки будуть продовжуватися й далі. Текст думки “Як умру...” був повно видруку-ваний тільки за кордоном, у Лейпцигу, в році 1859-му, а в себе в Україні чи в Росії Шевченко в друці його не дочекався. Тільки року 1867-го,

¹ Ці вісім списків перераховує Л. Білецький у “Кобзарі”, т. II, с. 438.

² “Кобзар” за ред. Л. Білецького, т. II, с. 438. Тут опис цього списка.

цебто вже по смерті автора, “Заповіт” був видрукуваний у виданні Кожанчикова, але скорочений цензурою.

Того ж 1867 року вийшов “Кобзар” у Львові,¹ — і тут “Заповіт” даний повно, як і пізніше, в Празі 1874 року.

За нового часу всю збірку “Три літа” разом із “Заповітом” добре видав у Петербурзі Василь Доманицький року 1907-го, а самого рукописа “Три літа” передано до музею Тарновських у Чернігові.

Проф. О. Колесса свого часу рівняв “Заповіт” Шевченка з “Canzone all Italia” Дж. Леопарді.² Новий дослідник тепер це відкидає.³

5 ПОЯСНЕННЯ ДО “ЗАПОВІТУ”

Як я вище показав, автографів “Заповіту” знаємо аж вісім, цебто рукописи його сильно ширились по Україні різними списувачами, як і інші Шевченкові твори. Тому ясно, що в тексті “Заповіту” маємо багато різних відмін.

Про головні відміни я тут розповім і розгляну їх.

¹ “Поезії Тараса Шевченка”, у двох томах. Накладом К. Сушкевича.

² В честь Шевченка. Львів, 1906.

³ Проф. Д-р Юрій Бойко. Творчість Т. Шевченка на тлі західноєвропейської літератури. Мюнхен, 1956. С. 60.

1. Заголовки до вірша “Як умру...” встановили видавці, а не автор. У найпершому друку в Лейпцигу 1859 року цей вірш має заголовок “Думка”. Це був перший заголовок самого Шевченка.

Шевченко ніколи свого вірша “Як умру...” не звав “Заповітом”. У рукописному автографі збірки 1843–1845 років вірш “Як умру...” заголовка не має. Не має його і найкращий автограф цього вірша, що належав Скоропадським і його видрукував С. Єфремов у “Записках НТШ” 1905 року, том 64, книга 2.

І тільки по смерті Т. Шевченка, вже в “Кобзарі” 1867 року видання Кожанчикова вперше до вірша “Як умру...” дали зовсім новий заголовок — “Заповіт”. Автором цього заголовка вважається друг Т. Шевченка, історик Микола Костомаров.

Того ж 1867 року вийшов “Кобзар” і у Львові, а вірш “Як умру...” має тут заголовок “Завіщанє”.

2. “Поховайте та вставайте” — відкритий заклик до повстання. Але проти кого?

У час написання цього вірша пани-поміщики, як ми бачили вище, шаліли в Україні, знущаючись над своїми селянами. Того ж часу було багато селянських повстань проти поміщиків. І всі ці повстання не були політичного характеру — проти царя чи проти уряду, а тільки соціального — проти панщини і проти панів, як поміщиків.

Дослідник Шевченкової ідеології М. І. Новиков підкреслює, що Шевченко в “Заповіті” закли-

кає народ до революційної розправи над поміщиками для нового вільного життя.¹

Року 1847-го 24 квітня В. Білозерський на допити жандармів освідчив: “Шевченко болів тільки над станом селян (кріпаків) і висловлював свою досаду на поміщиків”.² І це було так.

Приймати, що “Поховайте та вставайте” — заклик політичний проти Москви чи москалів, підстав нема. І “кров ворожа”, про яку тут згадує поет, — це кров поміщиків. Потече у “синє море” — народна форма взагалі, а не яке окреслене море. “Синє море” — часте в творах Шевченка взагалі. За вісім днів перед “Заповітом” Шевченко написав своє славне “І мертвим, і живим” (17 грудня 1845 року у с. В’юнища), і в ньому подав близьке:

*І потече сторіками
Кров у Синє море...*

До нас дійшов чи не найкращий автограф “Заповіту”, якого Шевченко подарував Скоропадським. Ось у ньому замість “Поховайте, та вставайте” знаходимо “Прокиньтесь, брати мої!”, а цього списку власноручно написав сам Т. Шевченко.

М. Чернишевський свідчить: Шевченко підтверджував, що “українському селянинові ані на волосок не було б легше, коли б пани в Україні були українці, — навпаки, було б тяжче”.³

¹ Зб. праць IV шевч. наук. конф. К., 1956. С. 1.

² Дм. Косарик. С. 87.

³ Біографія. С. 280–281.

3. Закінчення “Заповіту” в Шевченкових автографах не однакове. Наприклад, перше видання (Лейпциг, 1859 року) дає:

Не злим, тихим словом.

А збірка “Три літа” дає інакше:

Тихим, добрим словом.

4. Лейпцизьке видання 1859 року дає:

*Серед степу широкого
на Країни мыйй.*

Форма Країна замість Україна часта в народних творах. Наприклад,

*Коню мій сивий, будь ми щасливий,
Будь ми щасливий та в три дорозі:
Єдна дорога — та у Литвоньку,
Друга дорога — та на Країноньку,
Третя дорога — в Волошиноньку.¹*

Але Шевченко звичайно писав Україна або Вкраїна, але переписувачі писали Країна.

5. Лейпцизьке видання 1859 року дає ще одну важливу поправку:

*Було видно, було чути
Як реве ревучій.
Як потече зь України
У сынее море
Кровъ ворожа...*

Рукопис “Три літа” дає інакше:

Було видно, було чути,
Якъ реве ревучій.
Якъ понесе зъ України
У сынѣ море
Кровъ ворожу...

Лейпцизький варіант, безумовно, логічніший.

6 “НЕВІРУЮЧИЙ” ШЕВЧЕНКО

Багато писано про релігійні погляди Шевченка, про його ставлення до Бога, до релігії.¹ Судити про це звичайним цитуванням уривків з Шевченкових творів — це буде залегке, поверхове ставлення до справи.

Шевченко невіруючим не був. Але Шевченко часто був глибоко експансивним, нездержливим, нервовим — тоді він міг виступати і проти Бога. Це — не свідомий атеїзм, це — безсилий, хворобливий відчай, але відчай тимчасовий.

Коли Шевченко пробував в Україні в 1845–1847 роках, на нього часто нападав цей чорний відчай. Панська деспотія над кріпаками, жорстоке насилля, повне рабство, які терпів Шевченко ще від народження, породжували в ньому відчай, зневіру в правду на землі. А це його пхало до

¹ Головну літературу про це див. хоча б у праці Л. Білецького “Віруючий Шевченко”. 1946.

нездержливості. Наприклад, у поемі “Сліпий” 1845 року Шевченко у відчаї писав:

*Скрізь неправда, де не гляну,
Скрізь Господа лають...*

Такі й подібні їм вислови в Шевченковій поезії можна зрозуміти тільки як психологічний, хворобливий відчай, зневіру, безнадію, — але завжди тимчасові.

Водночас можна подати тут сотні доказів, коли Шевченко смиренно звертався до Господа, як свого Творця, як Опікуна всесвіту. Святе Писання він глибоко знав і щиро любив його.

Шевченко глибоко любив природу і вона завжди свідчила йому про Господа Творця. А в одному з своїх листів поет писав: “Без свідомого розуміння краси людина не побачить Всемогутнього Бога в маленькому листочку найменшої рослини”.¹ Так писати могла тільки віруюча людина!

Але як часто Шевченкові просто насильно приписували безбожжя!

Ось на це приклад.

Іван Франко все життя своє вивчав твори Шевченка і знав їх глибоко. І власне він ясно нам свідчив, що Шевченко віри своєї не втратив, що він був віруючий. Року 1914-го Франко писав: “Доля переслідувала Шевченка в житті, та вона не зуміла перетворити... його віри в Бога у зневіру та песимізм”.² Це високої вартості свідчення!

¹ 36. праць IV шевч. наук. конф. С. 2.

² І. Франко. Темне царство. Львів, 1914. С. 7 і 476.

TARAS SHEVCHENKO

THE NATIONAL POET OF THE UKRAINE

BY

D. DOROSHENKO

PROFESSOR AT THE UNIVERSITY OF PRAGUE

INTRODUCTION BY

GEO. W. SIMPSON

PROFESSOR OF HISTORY,

UNIVERSITY OF SASKATCHEWAN

PUBLISHED BY

THE UKRAINIAN PUBLISHING CO. OF CANADA LTD.,

PUBLISHERS OF „UKRAINIAN VOICE“,

210-216 DUFFERIN AVENUE,

WINNIPEG, MANITOBA, CANADA.

1936

Канадська шевченкіана.
Англомовне видання монографії проф. Д. Дорошенка
"Тарас Шевченко". Вінніпег, 1936

7 ПЕРЕКЛАДИ Й МУЗИКА “ЗАПОВІТУ”

“Заповіт” Шевченків справді написаний з таким високим піднесенням, що захоплює кожного читача, захоплює кожну душу. І тому рано почалися переклади його на різні мови світу — слов’янські і європейські.

Революціонер Михайлів ще за життя Шевченка переклав “Заповіт” на російську мову, але ніде його не видрукував.¹

Чи не першим появився ще року 1868-го переклад на сербську мову, року 1861-го — на німецьку. А року 1903-го Іван Франко переклав “Заповіт” також на мову німецьку. А саме, в німецькому віденському двотижневику “Ruthenische Revue” за 1903 рік, 15 травня (вип. 1, ч. 1) Франко дав статтю “Тарас Шевченко і його “Заповіт”. Про “Заповіт” нічого не подав, а тільки переклав його на німецьку мову.²

Рoku 1903-го появився в Англії перший переклад “Заповіту”, його два куплети, у журналі “The Athenaeum”. Автор цього перекладу не відомий.³ А року 1914-го вийшов новий переклад англійською мовою.

Рoku 1906-го Шевченків “Заповіт” появився в латиській літературі.⁴

¹ 36. праць IV шевч. наук. конф. С. 185.

² Див.: І. Франко. Твори. Т. XVII. К., 1955. С. 126 і 492.

³ М. Коцюбинська. Шевченко в англійських перекладах. Див.: 36. праць IV наук. шевч. конф. К., 1956. С. 309–327.

⁴ Э. Сокол. Шевченко и латышская литература. Там само. С. 284–294.

UKRAINIAN FREE ACADEMY OF SCIENCES IN CANADA
INSTITUTE OF SHEVCHENKOLOGY
№ 1.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

KOBZAR

FOURTH VOLUME

1954

Published in association with
TRIDENT PRESS LTD.
WINNIPEG CANADA

1954 ТРИ ЛІТА

Канадська шевченкіана.

Англomовна частина титулу четвертого тому "Кобзаря"
за редакцією професора А. Білецького. Вінніпег, 1954

Болгарський письменник С. Дрінов року 1911-го переклав “Заповіт” на болгарську мову.¹ Новий переклад на цю мову появився в 1914 році.

Року 1960-го “Заповіт” появився румунською мовою.²

На сьогодні “Заповіт” перекладений майже на всі мови світу.

Му з и к а до слів Шевченка сильно оживила їх і власне вона сильно допомогла зацепити пророчі слова в душі слухачів.

Перший друкований музичний твір на Шевченкові слова появився ще року 1858-го — український співак С. Паливода-Карпенко поклав на ноти Шевченкову “Думку” — “Тяжко-важко в світі жити”.³

“Заповіт” на ноти перший поклав М. Лисенко. Року 1868-го Львів готувався відсвяткувати роковини Т. Шевченка і Комітет звернувся до М. Лисенка, що тоді навчався в консерваторії в Лейпцигу, щоб він написав музику на Шевченків “Заповіт”. Лисенко виконав це завдання і року 1868-го “Заповіт” був уперше проспіваний на Шевченкових роковинах у Львові. І з того часу цей “Заповіт” сильно поширився по всій Україні.

Того ж року Львівський композитор М. Вербицький також написав ноти до слів “Заповіту”.

Полтавський учитель І. Гладкий у 1880-х роках склав музику на “Заповіт” і вона сильно поширилась по всій Україні.

¹ М. Мандрика. З болгарсько-українських літературних взаємин. Вінніпег, 1956. С. 13.

² Дм. Косарик. С. 304.

³ П. Козицький. Тарас Шевченко і музична культура. К., 1959. С. 19.

Музику на “Заповіт” писали й інші композитори, наприклад, П. Демуцький, К. Стеценко, Б. Лятоштинський. Року 1934-го С. Людкевич написав величну кантату до “Заповіту”, яка сильно поширилась.¹

Коли заборонявся “Кобзар”, то, звичайно, російська влада забороняла і спів “Заповіту”. Але з 1927 року, коли впав царат, в Україні всі більші збори починали співом “Заповіту”.

“Заповіт” став другим національним гімном!

У цій своїй праці я розглянув історію найглибшого твору Тараса Шевченка — його “Заповіту”. Цей “Заповіт”, та ще й співаний, завжди найбільше впливав на всіх українців, хто мав чи має відкриту душу до свого народу і робив його націоналістом. У цьому — невмируща слава Тараса Шевченка і невмируща сила його впливу!

На закінчення подаю натхненні слова Івана Франка про Т. Шевченка:

*Він був сином мужика і став
володарем в царстві духа.*

*Він був кріпаком, і став велетнем
у царстві людської культури.*

*Він був самоуком, і вказав нові,
світлі й вільні шляхи професорам
і книжним ученим.*

*Десять літ томився під вагою
російської солдатської муштри,
а для волі Росії зробив більше,
ніж десять переможних армій.*

¹ П. Козицький. С. 20.

Доля переслідувала його в житті,
 скільки лиш могла, та вона
 не зуміла перетворити золота
 його душі в іржу, ані його любові
 до людей в ненависть і погорду,
 а віри в Бога — у зневіру й песимізм.

Доля не пошкодувала йому страждань,
 але й не пожаліла втіх, що били
 із здорового джерела життя.

Найкращий і найцінніший скарб доля
 дала йому лише по смерті —
 невмирущу славу і всерозквітаючу
 радість, яку в мільйонів людських
 сердець усе наново будуть збуджувати
 його твори.

Ось такий був і є для нас, українців, Тарас
 Шевченко.

3. XI. 1959

СТОЛІТТЯ СКАСУВАННЯ ПАНЩИНИ

СТОЛІТТЯ СКАСУВАННЯ ПАНЩИНИ

1 РАБСТВО В УКРАЇНІ

Рівно сто літ тому, 3 березня (19 лютого) 1861 року в Росії, а в тому і в Україні, відбулася найбільша подія всієї нашої історії — знесено було рабство чи панщину.

Рабство чи панщина триста років смертельно чавила Україну. Рабство в Україні запровадили головню польські пани-католики і вони підбили під себе все українське селянство. А що далі, то ця панщина все збільшувалася на своїй жорстокості, — поляків замінили росіяни і зовсім окайданили український народ. А особливо панщинове рабство збільшила люта цариця Катерина:

*Катерино, вража мати,
Що ти наробила?
Край веселий, край широкий
Та й занастила!...*

Люта панщина наклала жорстоке ярмо на наш народ і всю нашу історію пхнула на рабські тори.

2 НЕОБМЕЖЕНІ ПРАВА ДВОРЯНСТВА

Українські хлібороби з бігом часу все втрачали свої права. Давні українські селяни міцно опинилися в панських руках — панською стала земля, панськими стали ліси, панськими стали навіть річки. Державне законодавство все боронило самих панів і надало їм великі, а власне, необмежені права на селянина-хлібороба,¹ на його душу і тіло. А особливо німка цариця Катерина, захопивши неправно при допомозі дворянства російський престол, надала цьому панству-дворянству, як класові, “вольності дворянські” — необмежені права на своїх селян. Це була “жалованна грамота дворянству” 21 квітня 1786 року (а попередня — 18 лютого 1762 року).

Пан-дворянин вимагав від свого селянина-раба працювати на його полі три-чотири, а то й п'ять день на тиждень. Вимагав не тільки праці, але й данини: натурою принести йому стільки-то домової птиці, яєць, виткати стільки-то полотна і т. ін. У кінці селяни стали дійсними рабами панів-дворян — пограбовані, голодні й темні.

¹ Старослов'янське “село” визначає “поле”. Тому й робітник на полі зветься “селянин”.

Темні без кінця, бо й державна лінія була така: держати панщинового раба в темноті, щоб волі не вмів знайти...

Рано видано було закон, яким заборонили перехід селян від одного пана до другого, як було раніше, і з того часу селянин опинився в повній залежності від свого пана. Позоставалася одна тільки дорога — втеча на Січ Запорозьку, яка й складалася головно з таких утікачів-рабів.

За найменшу провину селянина тягнуто на панський двір — і сипано йому канчуків, скільки ясновельможний пан хотів...

Вільно було панові-дворянинові своїх селян продавати, програвати в карти, дарувати і т. ін., і при цьому звичайно родини розривалися. Цебто, панщизняний селянин прирівнювався до худоби...

Вільно було панові віддати свого селянина-раба, як за кару, до війська “у москалі”, цебто навіки, бо військова служба тяглася тоді 25–20–15 літ і з неї мало хто вертався...

Вільно було панові вислати за кару свого селянина на Сибір на необмежений час... Більше того, вільно було панові вбити свого селянина, а виправдатися було зовсім легко, — убив в обороні своєї честі за “образу дворянства”...

Пани мали право навіть на віру своїх селян. Як це часто бувало, наприклад, на Волині, де наїне селянство душили поляки-католики, — пан вимагав від своїх православних хлопів приймати католицтво. А потім приходив пан протестант, руйнував церкву, викидав ікони і наказував своїм селянам приймати протестантство...

Селянство без кінця розкладалося...

Пан мав право допустити хлопця оженитися чи не допустити. Так само і з дівчиною. Пан мав “право першої ночі” на дівчину...

Іншими словами: селянство наше було повними рабами для пана дворянина...

З І СВОЇ ПАНІ...

Панами були поляки, росіяни, але такими ж були і свої пани, старшини. Українська старшина, по смерті Мазепи, тільки й турботи мала, щоб набути собі “дворянство”, а воно давало право на селянські двори — на землю з селянами, які свою працю мусіли даремно віддавати панові. І “дворянська гарячка” безсоромно довго лютувала в Україні... Гетьман Мазепа чи не найбільше показав своїм старшинам дорогу до московського дворянства (шляхетства), а це смертельно вдарило й великий задум його.

Гірше того, наші гетьмани з наказу Польщі чи Москви, звичайно сильно обмежували число вільного козацтва, а то й просто старшина помалу затягувала козацтво в селянський, цебто рабський, стан.

Панщизняне селянство з часом зробили зовсім замкненим класом — з нього не вільно було вийти. Це право трималося аж до нових часів. Селянин ставав рабом аж до смерти...

4 НАСЛІДКИ РАБСТВА

Панщина чи рабство смертельно вда-
рило Україну. Найперше, воно било
душу й характера самого народу й робило з ньо-
го раба. Раба покiрного, безвiльного, безприн-
ципного, без iнiцiативи...

Або робило з нього змушеного “гайдамаку”,
одурманеного задушною помстою, який час від
часу мало підготовлено повставав на панів і все
палив та різав... І кров текла річками, в яких то-
пилися всі — і пани, і раби...

Панщина вдарила смертельно самого духа
українського селянства, а селянства ж було в
Україні 9/10 всієї людности. Рабство вбивало
творчого духа і з народних низів у нас так мало
виходило великих талантів — вони гинули в об-
ставинах рабства. А народ же завжди сотнями
мав великих і талановитих людей!

Коли появилися школи, до них не вільно
було йти панщизняним рабам, хіба пан дозво-
лить. А коли пан дозволяв, то освічений і куль-
турний раб все одно позоставався в рабстві і
пан-нелюд міг знущатися з нього, як хотів...
І багато-багато високоосвічених рабів накладали
на себе руки.

Панщизняного раба Тараса Шевченка випад-
ково запримітили добрі люди і викупили його.
А коли б не запримітили? То так би і загинув у
панщизняному рабстві...

А скільки було серед українських рабів та-
расів шевченків, яких ніхто не викупив, і вони
так і погинули! Чому українська “народна твор-

чість” така сильна та висока? Чи не тому, що її творили повикуплені шевченки? Звідки в нас такі глибокі та тужливі пісні? Хіба Т. Шевченко не готовими приніс їх у свої твори?..

5 БОРОТЬБА З ПАНЩИНОЮ

На збільшення сили панщизняного рабства народ не міг відповідати організовано — звичайно відповідав неорганізованими повстаннями. За останні часи, 1830–1860-ті роки, цих повстань було безконечно багато — Україна горіла в щоденних повстаннях...

По Кримській війні 1854–1856 років, коли велика Росія була соромно побита, всі одногласно закричали: Росія велика, але рабська, тому й побита. Це саме повторилося і в роках 1904–1905-х, коли мала Японія побила велетня на глиняних ногах — Росію.

Уся Росія захиталася, появились сильні літературні твори, які міцно били панщину і вимагали її скасувати. Довга низка письменників виступали спокійно, малюючи жахливий стан панщизняного рабства в Росії.

Уряд поспішив заборонити вживати слово рабство в стосунку до панщинового і видав такого наказу.

Але появилася і панщизняний революціонер — Тарас Шевченко, який своїм величезним талантом кинувся на панщину. Головне в усіх пра-

цях Шевченка — його бій з панщиною та її наслідками, смертельний бій зо всіма панами: ляхами, москалями, царатом, які окайданили Україну й її народ. І довели народ до видимої загибелі...

6 ШЕВЧЕНКО — НАЙБІЛЬШИЙ БОРЕЦЬ ПРОТИ ПАНЩИНИ

Шевченко виступив проти панщини з огненними віршами, в яких палючими словами бив панщину з її насадителями. Такого революційного борця проти панщини в Росії, більше того, — в цілому світі, ще не було. Бо Шевченко кожним словом своїм бив панщизняне рабство в Україні.

Того часу в Росії вже було дуже багато революціонерів, що працювали проти царату з його рабством. Ці революціонери, як москалі, були проти всякої української літератури, але ось Шевченко... І першими ці революціонери схопилися за Шевченка, бо ж справді такого полум'яного борця проти панщини і всякого рабства ще в Росії не було.

І мусіли були визнати українську літературу за правдиву літературу, а цим самим визнати й право українського народу на свою власну літературу.

Звичаєм свого часу Шевченкові твори масово ширилися в рукописах. Вони ходили сотнями, їх скрізь читали, вони всіх революціонізували проти панщини...

Вплив Шевченкових рукописних віршів по всій Росії і по всій Україні був безмежно великий. І коли кажемо, що російська й українська літератури багато зробили для повалення панщизняного рабства, то перше місце в цьому належить безумовно Тарасу Шевченкові!

Власне в цьому перша і найбільша заслуга Тараса Шевченка: він найбільше зробив, щоб звалити і в Росії, і в Україні панщину-рабство!...

Це ж завдання, яке Кобзар ставив собі!

Усе селянство ще за життя Шевченка оцінило його як полум'яного борця проти панщини. По всій Україні ходили безконечні оповідання-жарти, як Шевченко свідомо бився з панами-дворянами.

І це була найбільша й найперша заслуга великого Кобзаря!

7 НАЙБІЛЬШИЙ ЮВІЛЕЙ У НАШІЙ ІСТОРІЇ

3 березня (за старим стилем 19 лютого) цар Олександр II змушений був — по довгій-довгій боротьбі — випустити маніфест, яким скасував панщину.

І сьогодні якраз минає століття з того часу. Це великий, найбільший ювілей усієї нашої історії! Найбільший, бо з українського народу скинули вікові смертельні кайдани і дали йому змогу бодай вільно жити й дихати...

Шевченко помер через тиждень по оголошенні в Петербурзі волі — 10 березня (26 люто-

го) 1861 року. Помер, знаючи, що воля вже прийшла!

Він-то розумів цю подію хіба найглибше за всіх!...

А офіційне оголошення царського маніфесту про скасування панщини прийшло аж 18 березня.

Ось тому ми саме тепер святкуємо два неподільні ювілеї: століття знесення рабства в Україні і століття смерти найбільшого борця проти цього рабства. Два ці ювілеї — одне ціле, один без одного — не повні!...

Сто років — це замалий час на повне знесення і смертоносних наслідків рабства. Народ наш не вмів і не міг належно боронитися — і незабаром знову попав у нове ярмо, у ще більше рабство: комуністичне!...

2. III. 1961.

ПЕРЕДМОВИ, СТАТТІ

СЛОВНИК ШЕВЧЕНКОВОЇ МОВИ

Мова “Кобзаря” Тараса Шевченка лягла в основу нашої літературної мови і вже тому вона має в нас велике значення. Знати її треба глибше й більше. Треба знати її і практично.

У роках 1918–1919 у Кам’янці-Подільському я задумав був видати повного “Словника Шевченкової мови” і для цього списав на окремі картки всього словника “Кобзаря” видання В. Доманицького 1910 р. Виписано було понад 200.000 карток, але вся ця праця спинилася через мій примусовий виїзд і позосталася в бібліотеці Кам’янець-Подільського державного університету. Де вона поділася по моєму виїзді на еміграцію, відомостей не маю.

До Словника мови “Кобзаря” його кам’янецької доби була широко застосована статистична

метода: при кожному слові і при кожній формі було подано, скільки раз вони вживаються в “Кобзарі”. Так пророблена була значна частина Словника.

За цю ж працю я засів удруге у Варшаві в роках 1932–1933, але вже вибрав із “Кобзаря” не все, а тільки те, що має головно практичну ціль при вивченні сучасної нашої літературної мови (тому відкинув і статистичні вказівки). Я задумав видати “Граматично-стилістичного словника Шевченкової мови” і тому виписував із “Кобзаря” граматичні форми й речення головно з практичною ціллю — виписував те, що нам потрібне при щоденному писанні літературною мовою. Я списав багато тисяч прикладів, які знадобляться кожному, хто вивчає нашу літературну мову.

Так постав року 1934-го оцей мій “Словник Шевченкової мови”, якого оце тепер я випускаю в світ, дякуючи культурній допомозі “Інституту дослідів Волині”.

Основою для моїх виписок служив “Кобзар” Т. Шевченка, у виданні Василя Доманицького, СПб. 1910 року, XXXIX + 600 ст., видання третє. Уважаю, що це видання для свого часу найвірніше передає Шевченків оригінал, бо сам Василь Доманицький робив його з Шевченкових оригіналів, а глибоке знання їх показав своєю цінною працею 1907 року: “Критичний розслід над текстом “Кобзаря” (відбитка з “Кіевская Старина” 1906 року).

Видаючи “Кобзаря”, Василь Доманицький часом зміняв Шевченків правопис, але де можна було його дотримувати, він його тримався. Коли

щось змінював, то подавав його загально тоді прийнятою т. зв. грінченківкою. Бо Т. Шевченко писав головню правописом російським, тому при дальших виданнях “Кобзаря” доводилось таки міняти його правопис на сучасний.

Скажімо, Шевченко писав: *объявити, бурьян, пьять* і т. ін. — довелося це переводити на панивнє в Україні *об’явити, п’ять* і т. ін.

Для свого часу видання “Кобзаря” В. Доманицького було найліпшим, тому й я, пишучи цю працю 1934-го року, вибрав власне це видання. Воно й сьогодні для поставленої цілі зовсім добре і відповідне.

Справа в тому, що всі новіші видання “Кобзаря” що далі, то все більше відходять від Шевченкового оригіналу і зміни в ньому робляться без упину. І сьогодні можна сказати, що через ці зміни текст “Кобзаря” у виданні В. Доманицького часто буває ближчий до оригіналу, як текст нових видань.

При складанні цієї праці я звернув особливу увагу і на Шевченків наголос слів, і подаю його скрізь, де його можна було легко встановити з віршового ритму або з першого акцентованого видання 1840-го року. Це дуже цінне при вивченні нашої літературної вимови.

Наголос Шевченкового “Кобзаря” я всебічно проаналізував і поклав його в основу літературного наголосу в своїй джерельній монографії 1952-го року: “Український літературний наголос”.

Вивченню складні Шевченкової мови я присвятив багато літ свого життя і це вивчення я поклав в основу своєї праці “Складня україн-

ІНСТИТУТ ДОСЛІДІВ ВОЛИНИ

† МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН

ГРАМАТИЧНО - СТИЛІСТИЧНИЙ
СЛОВНИК
ШЕВЧЕНКОВОЇ МОВИ

ВІННІПЕГ, 1961

Накладом Товариства „Волинь” у Вінніпезі

Обкладинка канадського видання
багаторічного дослідження митрополита Іларіона
“Словник Шевченкової мови”

ської мови”, з якої вийшла ч. I: “Вступ до вивчення складні”, 1935 р., і ч. II: “Головні й пояснювальні члени речення”, 1938 р. Ч. III: “Речення й його будова” було складено, але року 1939-го навала советів спалила цей том у Жовкві. Том IV про відмінки ще не друкований, але весь час у “Вірі й Культурі” друкуються з цієї праці мої складневі нариси. І по всіх цих працях віддається більша увага вивченню Шевченкової складні.

Частина III друкувалася в місячнику “Рідна Мова” за 1933–1938 роки.

Шевченкова мова часто відбігає від нашої сучасної літературної мови і правописом, і формами. Але я часто подаю такі Шевченкові форми, а біля них — і форми літературні, щоб мій читач чи дослідник виразніше спостерігав їхній розвій, щоб було до чого рівняти і правопис, і форми слів.

Часто в цьому Словнику я подаю — при Шевченкових формах — і слова та форми місцеві, щоб читач міг легко знати, якої форми вживається в мові Шевченковій літературній.

Цей Словник Шевченкової мови має особливий характер, — він подає широкий матеріал для вивчення Шевченкової мови (власне мови його “Кобзаря”) взагалі, але разом з тим він складений так, щоб стати довідником і сучасної літературної мови — як говорити й писати по-літературному. В основі цього Словника скрізь покладено Шевченкову мову, а де треба було, — вказана й сучасна літературна форма.

Цебто, цей Словник має і виразно підкреслений практичний характер, як словник граматич-

но-стилістичний, для широкого громадянства, для його щоденного вжитку. Це довідник, в якому в основу покладена Шевченкова мова.

Я часом даю поправки до видання “Кобзаря” 1910 року, — завжди на основі Шевченкових оригіналів. На жаль, ми ще й досі не маємо академічного фотографічного видання оригіналів “Кобзаря”, а це в наукових працях завжди сильно відчувається.

Назріла конечна потреба видати “Кобзаря” точно за оригіналами, зберігаючи і Шевченків правопис. На жаль, такого видання ми не маємо й тепер.

Цей мій Словник дає багато матеріалу не тільки для повного словника української мови, але особливо для вивчення української складні — для нашої складні тут багато цінного матеріалу.

Шевченкова мова — високо цінне джерело для вивчення української мови і я це джерело подаю тут усім бажаючим — і мовознавцям, і ширшій громаді. Плекаю щиру надію, що цей мій Словник багатьом стане в допомозі. У мовознавчій праці часто буває, що треба конче зробити потрібну довідку про якесь слово власне з мови Шевченка, — цей мій Словник допоможе в цих потребах.

До Словника я вніс і вияснення меніє знах Шевченкових слів, тому він буде довідником і при читанні “Кобзаря” взагалі...

Моя праця виходить для вшанування столітньої (1861–1961) пам’яті з дня смерті нашого великого національного поета й борця за волю України й українського народу.

І я щиро прагну, щоб ця праця ширше пішла серед українського народу й допомогла розростові української літературної мови, бо цього завжди прагнув і великий наш Кобзар.

Варшава–Вінніпег,
1934–1961.

ЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВА

І. Потреба повного опису життя й праці Т. Шевченка

На сьогодні головним завданням шевченкознавства є дати повний і правдивий опис життя й праці Тараса Шевченка, бо такого ще не маємо. Це сильно потрібно для літературознавства, бо без цього ми повного Шевченка, як людину й поета, знати не будемо. Ми ставимо Шевченкові рукотворні пам'ятники, але до того треба ще повно вияснити й повно зрозуміти той нерукотворний пам'ятник, якого сам поет своїми творами поставив собі на віки вічні: його твори.

В підсоветській Україні давно вже почали збирати про Т. Шевченка все, що тільки хоч як свідчить про нього. І все зібране ховається по різних музеях.

Робити це за кордоном не можемо, бо тут немає цих джерел.

Але треба відразу зазначити, що зібрано не багато. Може, столітній ювілей розбудить громадянство і воно займеться розшуками. Багато ще є таких недовірливих, які не вірять советчикам і бережуться вдаватися в розшуки.

Крім цього, необхідно збирати всі спогади сучасників про Шевченка, розкидані по різних малих виданнях, і на основі всього цього дати повний опис життя Тараса Шевченка. Кожний спогад малює Шевченка з якогось погляду, або й подає Шевченкову ідеологію, і тому кожен важливий і цінний, хоч би найменший.

До советської окупації України для цього зроблено було все-таки дуже багато, а року 1955-го проф. Павло Зайцев (перше у Львові, а потім за кордоном у Мюнхені) усе це підсумував і дав свою цінну працю “Життя Тараса Шевченка” на 400 сторінок. На жаль, праця П. Зайцева не подає наукового авторового апарату, на основі якого він працював, а це поважно перешкоджає науковцеві належно її використати. Зате ідеологію Т. Шевченка Зайцев подав повно й з українського погляду. Праця П. Зайцева — це те, до чого дійшли шевченкознавці за кордоном.

На жаль, до праці проф. П. Зайцева не дано покажчика імен, не дано навіть змісту праці. А це утруднює користання нею.

Так само глибоко й основно проаналізував Шевченкове життя покійний проф. Леонід Білецький — у роках 1952–1954 він випустив чотири томи “Кобзаря” і в кожному з них дав статтю “Тарас Шевченко: життя і творчість”, а разом —

повний (на свій час) огляд життя й праці Т. Шевченка. Повний і продуманий, ідеологічно український.

Варшавське багатотомове видання творів Т. Шевченка дуже цінне для свого часу, тепер виходить у перевиданні в м. Чикаго. Але на сьогодні воно часом застаріло своїм змістом, бо шевченкознавство сильно й скоро йде вперед. Але все-таки це видання дає дуже багато для розкриття Т. Шевченка.

За останній час стали появлятися й цінні допоміжні праці, конечно потрібні для повного вивчення життя й праці Тараса Шевченка. Це будуть:

Дмитро Косарик. Життя й діяльність Т. Шевченка. Літературна хроніка. Київ, 1956 рік, 390 сторінок. Усі відомості про Шевченка подаються хронологічно, зібрано все, що було відомо. Але вже в час виходу праця не була повна.

Біографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників. Київ, 1958 рік, 438 сторінок. На жаль, ця праця сильно цензурована советчиками і з спогадів викреслено те, чого не хотіли бачити видавці.

В. Анісов, Є. Середа. Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. Київ, 1959 рік, 460 сторінок. Наприкінці дано цінний показчик імен (с. 413–456). Цінне видання, значно повніше, як праця Д. Косарика.

Ці видання дуже цінні, але... Ані матеріяли тут не всі, ані спогади не повні, бо з них послі-

довно викинено советською цензурою все, що малює Шевченка як віруючого та що показувало Шевченкове негативне ставлення до історичної Московії. Цебто, дано скривлені основи для вивчення ідеології Т. Шевченка. Зате подано все, що хоч здалека натякає на атеїзм, революційність та добрий погляд на Москву чи росіян взагалі.

До цього додам, що до шевченкознавців увійшов новий і сильний науковець — вірменка Марієтта Шагінян (народилася 1888 року), яка знайшла багато нових архівних матеріалів про Т. Шевченка, особливо про життя його на засланні, і року 1941-го написала високоцінну працю “Тарас Шевченко”, одержавши за неї ступінь доктора. Року 1946-го ця праця вийшла другим, доповненим, виданням, а року 1957-го — третім.

Частина праці М. Шагінян написана цілком на новому архівному матеріалі, який вона перша подала.

Вірменка Марієтта Шагінян добре знає українську мову, сильно любить Т. Шевченка і дала про нього багато нового. Але... багато агітаційного.

За останній час появилось багато малих цінних праць про Шевченка — як в Україні, так і на еміграції. Наприклад, Українська Академія наук у Києві видає цінні збірки праць наукових шевченківських конференцій — уже їх вийшло вісім томів. Усі вони кожного часу подають про Шевченка щось нове, доти незнане, чого на еміграції зробити фактично не можна, бо ж цей матеріал знаходиться головно в Україні та в Росії.

На основі всього вищеподаного стало можливим видати про Тараса Шевченка, нарешті, оцю книжку:

Тарас Шевченко. Життя і творчість у портретах, ілюстраціях і документах. Кнїв, 1960 рік, 458 сторінок, великого листового розміру. На кожній сторінці одна чи кілька знімків, або й на окремих листах. Дуже цінне видання, яке значно подвигнуло вивчення життя Т. Шевченка. Бодай головні віхи цього життя стали ясні й описані. Тут подано все з біографії Шевченка, все, що намальоване про його життя та його твори, все оточення Т. Шевченка і т. ін. Взагалі — сотні відповідних малюнків, серед них і Шевченкова малярська спадщина.

Як підсумок усього цього, а власне підсумок столітньої праці про життя і творчість Тараса Шевченка (1860–1960), оце в Києві вийшла нова наукова праця: Тарас Григорович Шевченко. Біографія. Київ, 1960 рік, 374 сторінки, з малюнками. Склали цю монографію шість шевченкознавців, доцентів Одеського державного університету: В'язовський Г., Данилко К., Дузь І., Левченко М., Недзвідський А. і Несторенко В.

Монографія цінна, подає весь використаний бібліографічний матеріал.

Критичність покладена в основу праці, бо про Т. Шевченка часто маємо зовсім противні дані.

Це підсумок усього знаного про Шевченка. Але... ідеологічно Шевченко в цій праці цілком викривлений... Шевченко тут — тільки атеїст та революціонер-гайдамака, великий прихильник “старшого брата”.

Цебто, головне завдання іневченкознавства — дати повний і правдивий опис життя й праці

Т. Шевченка — ще й тепер виконаний не повно. А ті, що в Советах перекручують Шевченкову ідеологію, таке завдання і виконати не можуть, бо вони працюють під пильною советською цензурою, яка наказує своїм шевченкознавцям наперед, яким має бути Тарас Шевченко. Бо вони його таким і ширять, яким хочуть його бачити.

Дати повний опис життя й праці Тараса Шевченка, а до того й ідеологічно правдивий, — це було й надалі позостанеться головним завданням шевченкознавства. Висвітлити повну й правдиву Шевченкову ідеологію Україна в сьогоднішньому своєму підсоветському стані ніяк не може і не зможе, але це зроблять українці за кордоном.

II. Повне видання шевченкових творів. Текстологія “Кобзаря”

З багатьох причин ми не маємо справді повного доброго видання всіх творів Шевченка, хоч за таке видання кілька раз уже бралися і в Україні, і за кордоном. А ті видання, які досі вийшли, не були видані цілком усталеними науковими методами. Зрештою, всі ці видання виходили і виходять у зовсім несприятливих умовах: в Україні — через сувору советську цензуру, а за кордоном — через брак потрібних джерел.

Безумовно, ще є немало Шевченкових творів по приватних руках та приватних збірках. Багато їх є по невпорядкованих і не розібраних музейних сховищах.

Час, коли жив і працював Тарас Шевченко (1836–1861) був тяжким часом для письменства. Цензура не пропускала тоді нічого свободолюб-

ного, тому в друку не було багато новин. Зате ще цвіла література рукописна, яка була тоді дуже велика й дуже поширена.

Власне кажучи, рукописна література ніколи на Сході не спинялася, ні в Україні, ні в Росії. А в час О. С. Пушкіна († 1837 р.) вона сильно зросла, бо Пушкін немало писав свободолюбного, що в сотнях і тисячах списків ходили по всій Росії.

Те саме було і з нецензурованими й іншими творами Т. Шевченка — вони ходили в сотнях рукописних копій. Навіть про “Катерину” дослідники подають, що вона ходила в тисячах рукописних копій. Бо такий був час — тоді ще не спинилася стара традиція рукописних книг. Та й цензура над ними, власне кажучи, мала менше діла.

І треба мати на увазі, що тодішні переписувачі списували не конче дослівно — кожен щось додавав, щось викидав, щось перероблював, цебто була ще стара вікова ідеологія, що описувач може виправляти овій оригінал на свій смак і по своїй уподобі, особливо щодо правопису.

Свого часу було дуже багато списків Шевченкових творів — вони вільно ширилися по Україні, їх охоче переписували і берегли. Кожен український інтелігент мав їх багато і легко їх ширив, бо така була звичка. Були й рукописні збірники Шевченкових віршів і число їх перевищувало число друкованих “Кобзарів”. Шевченків “Кобзар” виходив спочатку малим числом примірників, та й ті довго продавалися. Зате списування “Кобзаря” йшло по всій Україні. Було багато ще таких любителів літератури, що рукописну книжку шанували й любили більше за друковану.

Але коли року 1847-го Шевченко був арештований і за свої твори був тяжко засуджений, саме тоді багато копій з Шевченкових творів, а то і оригіналів, були попалені. Про це маємо немало відомостей, як Шевченкові знайомі, боячись поліції, палили й нищили те, що мали від Т. Шевченка.

А особливо багато попалено Шевченкових листів. Про Шевченкові листи взагалі треба сказати, що вони ще й досі переховуються по приватних руках.

Переслідування творів Т. Шевченка не спинялося до 1917 року, тому не спинялося і палення їх приватними особами. А вже в час 1918–1920, коли в Україні все горіло, тоді і в дальших роках попалено велике число приватних зборів та бібліотек, а в тому й копії з творів, або й самі оригінали Шевченкових творів...

Тепер в Україні “пішла мода” на Шевченка і все збирають. Безумовно, не мало ще є неспаленого по приватних руках. Рукописних копій з Шевченкових творів ще можна багато знайти і їх треба неодмінно шукати.

Часто Шевченко своїх віршів не підписував і вони — для бережності — так і ходять без підпису. І навпаки, — є чимало віршів з підписом “Тарас Шевченко”, яких він не писав.

Дуже багато є таких Шевченкових копій, в яких помітні переробки їх, — додатки або взагалі зміни переписувачів. Російські й інші революціонери не одне вставили до Шевченкових творів, щоб вони були більше революційні.

Є немало випадків, коли до нас збереглося два-три Шевченкові оригінали, одного твору, на-

писані рукою самого Шевченка, а зміст їх не однаковий. Наприклад, у “Заповіті” 1845 року звичайно маємо:

*Все покину і полину
До Самого Бога
Молитися... А до того
Я не знаю Бога!*

А в першому виданні цього “Заповіту” у Лейпцигу 1869 року зовсім нема зайвого тут

*А до того
Я не знаю Бога!*

Тут у першодруковій дано було так:

*А до того
Поховайте та вставайте...¹*

Отже, ще можливі цінні й важливі знахідки нових копій, а то й оригіналів Шевченкових творів. Треба тільки справді пильно шукати і несподіванки будуть. Це завдання шевченкознавцям позостанеться ще на довгий час живим і активним, бо копії творів Шевченка свого часу були масовими і розносилися по всіх землях.

Я сам бачив на Поділлі рукописного товстого “Кобзаря” десь 80-х років XIX століття, а його господар, учитель, хвалився мені, що має й оригінали деяких Шевченкових творів. У народних учителів по Україні рукописні “Кобзарі” були не рідкою книгою.

¹ Див. про це мою працю “Перше видання революційних віршів Тараса Шевченка. 1859” // Віра й Культура. 1960. Ч. 6, 9, 10–11, 12.

Вивчення Шевченкових текстів (текстологія) тільки-но починається, а це вивчення сильно необхідне шевченкознавцям. Тексти творів не однакові і різні видавці видають їх по-різному. Необхідно встановити “Кобзаря” справді одного змісту. Шевченко любив роздавати свої вірші в оригіналах і часом сам писав свої вірші по-різному, навіть “Заповіт”.

Звичайно, поки не матимемо фотографічного видання всіх Шевченкових оригіналів, то не зможемо мати й текстуально правильного “Кобзаря”.

Говорячи про повне видання “Кобзаря”, я не маю на увазі цензурного його скорочення. Цензура за царських часів багато викидала з “Кобзаря” і уривків, і окремих віршів. Не повно друкують “Кобзаря” і тепер у Києві.

Ось у мене “Кобзар” київського видання 1954 року — у ньому нема Шевченкових віршів “Розрита могила”, “Чигирин”. Ось видання 1960 року — у ньому нема “Якби то ти, Богдане п’яний” (цього вірша нема і в виданні 1954-го, але є в виданні 1947 року). І т. ін. У Києві ще викидають небажані вірші.

III. Конче даймо “Кобзаря”

з примітками

Шевченків “Кобзар” — це твір, якому минуло вже більше ста років і в ньому багато такого, що його конче треба вивчати. За ці 125 літ багато слів змінили своє значення і тому треба давати хороші й відповідні примітки, бо без належних приміток “Кобзар” буде неясний.

У Києві советські видавництва друкують “Кобзаря” сотнями тисяч примірників, друкують

часто, а належних хороших приміток не подають. Стало так, що на самому кінці “Кобзаря” примітки дають, але вбогі, закороткі і самих цих приміток, як на “Кобзаря”, аж надто мало. У Києві ці примітки були складені десь яких 26 літ тому і вони передруковуються на кінці книги рік річно без жодних змін — передруковуються слово-в-слово.

“Кобзар” видається під великою советською цензурною контролею і не дозволяють дати нові й поважніші примітки. А самі письменники просто бояться піднести справу нових науково-популярних приміток.

Ось у мене “Кобзарі” київських видань за останні три десятки літ — і всі примітки в них буква в букву однакові. І попередні помилки та недостачі повторюються з видання в видання.

Ось останнє ювілейне київське видання 1960 року. У ньому на с. 523 дано таке пояснення до “Марії”: “Романський золотий плебей. Романський — римський. Тут також йдеться про Єрусалим, що для Римської імперії був плебеєм, з якого, проте, збирали у вигляді податків багато золота”.

Це пояснення до “Марії”, с. 477. Там, у тексті, читаємо:

*“Єрусалим
Розкинувсь гордо перед Ним.
Сіяє в золотім віссоні
Ізраїльський архиєрей,
Романський золотий плебей!”*

Отже, “Романський золотий плебей” — це не Єрусалим, а архиєрей чи юдейський первосвящен-

ник, що тоді його настановляли самі римляни за золото, — хто більше заплатить!

А Єрусалим плебеєм рішуче ніколи не був, повстання проти окупантів-римлян у Єрусалимі ніколи не спинялися.

Отже, помилка основна, велика, і вона повторюється із року в рік, навіть, у ювілейних виданнях. І таких “пояснень” тут багато!

Як не дивно, це помилкове пояснення повторюють і за кордоном...

Чергове завдання шевченкознавства — дати повний і добрий науковий текст самого “Кобзаря”, а до нього дати, долі на кожній сторінці, відповідні, хороші вияснення для кращого розуміння “Кобзаря”.

Теперішні київські видання “Кобзаря” дають свої примітки так непрактично, що треба потратити певний час, щоб розшукати потрібну примітку. Так робити примітки, як це сьогодні подають у Києві, то хіба тільки на те, щоб ними ніхто не користувався. Їх треба подавати на відповідній сторінці долі.

Року 1921-го покійний д-р Василь Сімович видав “Кобзаря” зі своїми добрими поясненнями. Уже на свій час деякі з цих пояснень були застарілі або й невідповідні. Тепер це видання року 1960-го перевидане в Вінніпегу фототипічно, але частина приміток змінена. Навіть дана редакційна замітка: “З уваги на загострені віровизнанняв і відносини на еміграції тут і там вилишено в коментарях Сімовича уваги, що могли б ображати почуття вірян однієї чи другої Церкви” (с. XII).

Таким чином, деякі примітки д-ра В. Сімовича викинено, а тим змінено й вплив Шевченко-

вої науки на читача, бо покійний проф. В. Сімович у церковних справах говорив всеукраїнську правду!

Отже, на сьогоднішній день ми не маємо популярного видання “Кобзаря” з усіма правдивими примітками про Шевченкову науку. У Києві виправляють “Кобзаря”, щоб зробити Шевченка атеїстом, а в Вінніпегу бояться підкреслити його православність, щоб не образити уніятів...

Чергове завдання шевченкознавців: дати до “Кобзаря” правдиві примітки і дати їх належне число.

IV. Друкуймо “Кобзаря” сучасним правописом

Шевченко писав старим українським правописом, уживаючи букв *ы* та *ъ*, як і росіяни тоді писали. Писати поезії Шевченко почав з 1836–1837 років, цебто 126 років тому. Правописом Шевченко не цікавився — писав так, як за його часу й інші писали в Україні і в Росії.

Тепер ніхто не пише так, як писав Шевченко. І коли б видати “Кобзаря” так, як його Шевченко сам написав, то його ніхто — крім фахівців-мовознавців — не зміг би читати.

Отже, з 1908 року, коли перестали переслідувати “Кобзаря” за його правопис (бо вимагали друкувати його тільки російським правописом), стало на повний зріст важливе питання: яким саме правописом друкувати “Кобзаря”? І Василь Доманицький, що першим мусив практично виконати це питання, вирішив його правильно: “Кобзаря” треба друкувати сучасним правописом! І в цьому відношенні його петербурзьке

Shevchenko

CENTENNIAL

SOUVENIR BOOK

July 8 - 9, 1961

Winnipeg, Canada

ЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВА

Канадська шевченкіана.
Обкладинка ювілейного видання з нагоди 100-річчя
від дня смерті Тараса Шевченка. Вінніпег, 1961

369

видання 1907, 1908, 1910 років було чи не найкраще. Але й він не все дав сучасним йому правописом — багато позоставив Шевченкового.

У Києві під советами український правопис сильно виправили, але не запровадили повно цього нового правопису до “Кобзаря”. Чому? Це безумовно непослідовність і нелогічність. Не можна ж у “Кобзарі” давати скажемо, *тойді, шо, шоб, ратовали, хожу, п'ять* і т. ін., бо ж літературно сьогодні пишемо: *тоді, що, щоб, ратували, ходжу, п'ять*.

У інкільних підручниках в Україні уривки з “Кобзаря” дають докладнісінько сучасним правописом. А сотні тисяч “Кобзарів”, або й мільйони, ходять по Україні з якимсь дивним покрученим стародавнім правописом і дивують людей, що правопису знають. А інших вони збивають з пантелику своїм правописом, бо він же не той, якого навчають у школах (*люде* (люди), *слав'яне*, *куповали* і т. ін.). Усе це середнього читача тільки збиває й псує йому знання завченого в ніколі правопису.

Ось у мене київське ювілейне видання “Кобзаря” 1960 року і в ньому знаходжу: *тойді, муштровались, преторіане, помиловать, зострічати, душі молодіє, лицарі святиє, рабов раби* (в “Неофітах”) і т. ін. Іще: *меж* (між), *дивовались, мордовали, кривіє, тільки, кровавих, алілуя* (треба алилуя) і т. ін. А поруч: *тоді, святії* і ін.

І завданням шевченкознавства є таки друкувати “Кобзаря” конче повним сучасним правописом.

Бо Шевченко перестав бути поетом однієї доби — він наш повсякчасний провідник!

Пам'ятаймо, що є ще багато таких, що поза “Кобзарем” нічого українського не читають, і правопису навчаються з “Кобзаря”, цебто навчаються правопису неправильного, давнього. Це ж непослідовно і шкідливо: ми “Кобзарем” підтримуємо неграмотність!

V. У “Кобзарі” треба належно ставити знаки розділові

Тарас Шевченко в нормальній школі не навчався, тому знаки розділові звичайно поставив непослідовно, ставив головно крапку (.) та кому чи перетинку (,).

Крім цього, в Шевченків час розділовим знакам не надавали великого значення.

Тепер ставлення знаків розділових розвинулось у повну багатознакову пов'язану систему: кожен твір виходить з правильно і докладно поставленою пунктуацією, не звертаючи уваги на те, як сам автор написав, — редакція чи видавці ставлять знаки розділові так, як навчає школа й граматики.

Бо знаки розділові допомагають читати й розуміти твір!

А в “Кобзарі” цього не роблять, і поставлення розділових знаків у ньому невідомо яким правилам підлягає, а це все сильно перешкоджає читати й належно розуміти “Кобзаря”...

Стиль “Кобзаря” сильно емоціональний і потребує найкращого розставлення т. зв. психологічних знаків (... , !, ?! і ін.), а між тим їх часто нема там, де їх треба, або вони стоять там, де їх не треба.

Розставити належно, по-сучасному, знаки

розділові — це значить допомогти “Кобзареві” поєднатися з читачем.

У “Кобзарі” немало таких випадків, коли від того чи іншого розставлення знаків розділових змінюється значення речення. Не подаю тут належних прикладів, бо їх аж надто багато і це забрало б багато місця.

Але один приклад подам тут — він ясно показує, яка важлива справа правильного й логічного розставлення знаків розділових. У ювілейному київському виданні 1960 р. на с. 477 (“Марія”) подано:

*Єрусалим
Розкинувсь гордо перед Ним!..
Сіяє в золотім віссоні
Ізраїльський архієрей!
Романський золотий плебей!*

Ці знаки плутають читача, і він не знає, до чого додати “романський золотий плебей”. Тут дана примітка, яка відносить це до Єрусалиму.

Це нісенітниця!

Треба знаки поставити так:

*Єрусалим
Розкинувсь гордо перед Ним!..
Сіяє в золотім віссоні
Ізраїльський Архієрей,
Романський золотий плебей!..*

І все відразу стає ясним: “Романський золотий плебей” — це гебрейський підкуплюваний первосвященик, а не Єрусалим!

У тому ж ювілейному виданні 1960 року по кілька разів на кожній сторінці знаходжу не-

відповідне поставлення пунктуації. Ось приклад із “Неофітів”: Горе з вами, раби незрячі? (с. 447, треба ! а не ?). Або ще приклад із с. 449:

*Не громом праведним, святим
Тебе уб'ють. Ножем тупим
Тебе заріжуть, мов собаку,
Уб'ють обухом.*

Навіть учень п'ятої класи поставив би тут знаки так, як треба:

*Не громом праведним, святим
Тебе уб'ють: ножем тупим
Тебе заріжуть, мов собаку,
Уб'ють обухом!..*

Іще приклад, на с. 301:

*Не спалося, — а ніч, як море.
(Хоч діялось не восени).
Так у неволі.*

А треба:

*Не спалося, — а ніч, як море
(Хоч діялось не в осени,
Так у неволі).*

А це ж, власне, академічне видання... Сором!

У старовину не було перетинок і тому при перекладах Св. Писання з оригіналу чи гебрейського, чи грецького, пороблено десятки помітних помилок власне через неправильне розставлення знаків розділових. Те саме маємо і в “Кобзарі”.

Одним словом, правильне розставлення знаків розділових у “Кобзарі” — це чергове важливе

завдання шевченкознавства: треба неодмінно фаховим граматикам раз уже поставити знаки розділові так, як належить, а знавці Шевченкового тексту нехай усе це дуже уважно перевірять.

Треба шевченкознавцям глибоко передумати Шевченкові вірші і поставити належні знаки розділові (пунктуацію) справді там, де потрібно, бо ж від цього залежить і сам зміст тексту!

VI. Треба конче видати фотографічні копії з оригіналів усього “Кобзаря”

Оригінали творів Шевченка мало доступні для широкого наукового досліді і мало вивчені взагалі. А між тим власне вивчення цих оригіналів сильно допомогло б ширшому і глибшому вивченню “Кобзаря”, сильно допомогло б і встановленню одного правильного тексту.

Такі кількатомові альбоми (получені з друкованим текстом чи без нього) вирішили б багато спірних питань, щодо Шевченкових текстів. Вони дали б початок і так потрібної нової ділянки шевченкознавства, — Шевченкова графіка,¹ текстологія Шевченкових творів.

Власне без фотографічного видання з оригіналів “Кобзаря” шевченкознавець належно не може і кроку ступити.

Звичайно, таке видання дуже дороге, але це для шевченкознавства не повинно бути перешкодою. Коли буде Україна самостійною державою, то вона знайде кошти для такого дорогого видання.

¹ Шевченкову графіку я описав у “Рідній Мові” за 1934 рік.

Як я вже вище сказав, Шевченкові твори не мають одного усталеного тексту. Фактично знаємо, що різні редактори видавали “Кобзаря” по-різному, усі робили ті чи інші поправки, а то й змінювали слова. І тільки фотографічні альбоми Шевченкових оригіналів дали б змогу встановити правдивий текст “Кобзаря”.

А крім цього, фотографічне видання оригіналів Шевченкових творів взагалі сильно двигнуло б шевченкознавство вперед, бо дало б змогу сотням дослідників попрацювати над оригіналами. Це було б висококорисне для шевченкознавства!

VII. Видаймо “Кобзаря”

за правописом оригіналів

Як я говорив вище, Шевченко писав “своїм” правописом, а все-таки він ним віддавав і свою власну вимову, і свої думки. І мати точне видання оригіналів “Кобзаря” шевченкознавцям неодмінно потрібно. Таке видання, та ще сполучене з фотографічним перевиданням оригіналу, дало б шевченкознавцеві міцний ґрунт для його різномірних дослідів, дало б і міцний поштовх у справі вивчення взагалі.

Для шевченкознавства треба конче мати монографію про Шевченків правопис, а цього ми не зробимо без “Кобзаря”, виданого оригінальним Шевченковим правописом. Таке видання дасть нам змогу добре проаналізувати і Шевченкову вимову, а це важливе для граматики поетової мови взагалі.¹

¹ Ці праці — бодай нариси їх — я вже виготовив на основі існуючого неповного матеріалу.

Спроби видання творів Т. Шевченка за оригіналами вже були. Наприклад, С. Єфремов свого часу видав Шевченкового “Денника” буква в букву за оригіналом, а це відразу показало, як мало знав Шевченко російську мову, а ще менше — російський правопис! Було ясно: Шевченко зовсім не працював над вивченням російської мови! Крім того, в його російській мові повно українізмів.

А сучасні видання все ще затирають без сліду: у Києві “Денника” видають російською мовою з сучасним послідовним російським правописом. А за кордоном “Денника” видають тільки у перекладі на українську мову. “Денник” — це душа людини, а ми своїми виданнями спотворюємо саму душу Шевченка, бо видаємо “Денника” все неправильно...

Конче треба видати всі твори Т. Шевченка точно за їхніми оригіналами: слово в слово, буква в букву!

VIII. Шевченкова ідеологія

Найважливіша й найбільша ціль шевченкознавства — подати правдивого Шевченка: подати правдиву його науку, встановити його правдиву ідеологію. В Україні шевченкознавців тепер багато і вони цю найважливішу ціль легко виконали б. Але через сучасну диктаторську окупаційну владу вони зовсім не можуть дати правдивої науки Шевченка: вона заборонена!

Маймо на увазі, що Шевченко все своє життя свідомо був у своїх творах учителем, більше того: був пророком і проповідником. Він же не повторний у нашій літературі! Він свідомо зо-

всім мало цікавився формою своїх творів, а всі сили віддавав на зміст їх. Він свідомо був пророком, учителем і проповідником Правди Божої для українського народу. Ось тому ми зобов'язані повно знати Шевченкову науку, як науку нашого пророка Правди Божої!

Сьогодні “Кобзар” пішов у маси і треба конче дати цим масам і правдиве вияснення Шевченкової науки. Коли Шевченко через свій інколи чорний відчай впадав у зневіру, то через це не можна звати його атеїстом, — бо проти цього можна подати довгі сотні прикладів із “Кобзаря”, які ясно свідчать про релігійність Шевченка.¹

І взагалі, Шевченка можна судити тільки з усієї його науки, а не з одного вихопленого з “Кобзаря” прикладу. Тарас Шевченко був живою різносторонньою активною людиною і тільки сума всіх якостей його характеру покаже нам правдивого Шевченка.

Шевченко був пророком України та її народу: активним, діяльним, живим, кожного часу готовим піти на розп'яття за Божу Правду!

Вступом до правдивого вивчення повного Шевченка був би “Словник Шевченкової науки” чи ідеології. Або “Шевченкова наука”, подана в формі словника і то — повного. Шевченкознавство повинно скласти словника, з якого стане ясною вся Шевченкова наука, вся його ідеологія, всі його переконання. Бо ж Шевченко — правдивий пророк наш!

¹ Див. мою нову працю “Релігійність Тараса Шевченка”, 1961 рік.

Такий словник буде мати гасла, наприклад: Бог, Господь, Церква, Віра, москаль, поляк, уніянт, католик, слов'яни, народ, Україна, пани, жиди, жінка, дівчина, мати, батько, діти, Небо, Рай, пекло, той світ, Хмельницький, Мазепа, Святий і сотні таких інших. Такий словник відразу давав би повну відповідь на найрізніші питання нашого біжучого життя і Шевченко став би реальним нашим учителем по всіх важливих справах.

Всебічне висвітлення Шевченкової науки показало б нам правдивого Шевченка і правдиву його ідеологію — велику й величну, чеснотну й християнську.

А це — найважливіша ціль шевченкознавства!

Висвітлити правдиву ідеологію Шевченка сучасна влада в Києві не дозволить, але це легко можуть зробити шевченкознавці у вільному світі.

Сьогодні стало звичайним для змалювання Т. Шевченка атеїстом вихопити з “Кобзаря” одного чи два приклади — і на тому докази скінчені. Так сьогодні роблять під советами і обманені читачі мусять вірити. А між тим на те саме питання можна б подати ще десять прикладів з “Кобзаря” та й з повістей, які б ясно показували, що “атеїстичні” приклади зовсім випадкові і показують тільки Шевченків розпач, а не атеїзм. Пророк Давид у Псалтирі також часто виступає ніби “проти Бога”, нащо він терпить грішникам — а насправді ж Давид бую боголюбцем!

Скажімо, у такому словнику під словом *москаль* були б подані всі приклади, коли й що Шевченко говорив про москалів, а це ясно й оста-

точно збивало б протилежні твердження советчиків.

Мусимо це все зробити, бо ж Тарас Шевченко — правдивий пророк наш, пророк Божої Правди!

ІХ. Словник Шевченкової мови

Для належної праці кожен шевченкознавець повинен мати кількатомового повного “Словника Шевченкової мови”. Видання й опрацювання його мусить бути т. зв. академічне. Видано вже, скажімо, словника мови Пушкіна — на його зразок конче мусить бути виданий і словник мови Т. Шевченка. На три або й чотири томи.

Основою цього Шевченкового словника стане “Кобзар”, але з додатками мови зо всього, що позосталося від Шевченка українською мовою, наприклад, його листування.

Словник мусить бути таким, щоб на кожне слово давалось ціле речення, особливо в тих випадках, коли воно показує слово-управління або Шевченкову ідеологію.

Цебто, щоб з цього словника можна було навчатися української літературної мови, а особливо її складні.

У “Словнику Шевченкової мови” мусить бути повно застосований статистичний метод — про кожне слово, про кожну форму має бути подано, скільки разів вони вжиті в Шевченковій мові. Такий статистичний метод дав би цінні наслідки для вивчення словника української літературної мови.

Звичайно, кожне слово, що потребує вияснення, повинно бути прокоментоване тут док-

ладно. Ці вияснення мусять бути дуже перерінені, щоб давали справді науковий матеріал.

Шевченкова мова вже має показну давність і його слова часом позміняли своє значення, — “Словник Шевченкової мови” повинен конче подати те давніше значення, в якому ужив його автор. Це важливе завдання для історії нашої української літературної мови взагалі.

Звичайно, можуть бути й іншого характеру словники. Наприклад, я дав року 1961-го “Граматично — стилістичного словника Шевченкової мови”, в якому головну увагу звернув на граматику, складню та стиль Шевченкової мови. Я мав на увазі широкого читача, щоб він зміг покласти Шевченкову мову в основу свого вивчення української мови, щоб він був довідником по справах літературної мови. Коли ми Шевченка шануємо, то пошануймо й його мову.

Конче потрібний для праці і словничок поетичних прикрас Шевченкової мови — епітетів, порівнянь і т. ін. Він би показав характер поетики, її глибоку народність, її художню красу і т. ін. Усе це без повного “Словника Шевченкової мови” дослідити не можна.

Із України прийшли відомості, ніби повний “Словник Шевченкової мови” вже складений і видрукуваний. Але ніби з ним трапилась неприємна для комуністів комедія: виявилось, що святі слова (Бог, Господь, Святий і т. ін.) так багато зайняли місця в словнику, що цим відразу стверджується: Шевченко атеїстом не був... І в советах постав великий клопіт: якого ж Шевченкового словника видавати?

Х. Даймо народові популярне видання “Кобзаря”

В Україні я не знаю часу, коли б у продажі не було популярного, зовсім дешевого народного видання “Кобзаря”.

“Кобзар” — це книга, яка тисячі людей робила свідомими українцями. Це була книга широкого вжитку й масового поширення. Видатніші українські патріоти завжди дбали, щоб “Кобзар” постійно був у продажу за найменшу ціну.

І це було правдиве розуміння всієї справи: невідмінно дати народові хороше й правдиве видання “Кобзаря” по зовсім дешевій ціні! Про це дбав і сам Тарас Шевченко.

На жаль, такого всенародного видання “Кобзаря” на вільних землях ще не маємо. Щоб коштував, скажімо, одного доляра, не більше, і щоб справді пішов у кожную українську хату, щоб у кожную хату поніс Шевченкову правдиву ідеологію та Шевченкову правдиву науку!

У такому народному “Кобзарі” треба дати: гарний короткий життєпис з портретом, просто й вірно вияснити значення Т. Шевченка для України і правдивий текст “Кобзаря” з простими, короткими примітками. Звичайно, усі Святі назви тут мали б друкуватися з великої букви. Ціна повинна б бути приступна для всіх: один доляр. Наклад — сто тисяч примірників.

Автор цієї праці готовий приступити до такого видання!

Таке всенародне видання спинило б розкладові видання советські, безсоромно агітаційні, які каламутять духа нашого широкого читача і

несуть блюзнірство в маси, пишучи: бог, господь, дух святий і т. ін.

Коли ставимо пам'ятника Шевченкові, то даймо також у кожную хату гарного "Кобзаря" — правдивого, непереробленого і за найменшу ціну!

Року 1907-го наш славний письменник і громадський діяч Борис Грінченко (1863–1910) у своїй статті "Перед широким світом" про все це писав так:

Нема чого нам тішитися, що ось, мовляв, маємо такого великого поета, що його в кожній селянській хаті розуміють і що на йому може виховуватися народ. Ми справді маємо великого поета, але в селянській хаті його ще не знають або мало розуміють. Зробімо ж, щоб люди з тієї хати піднялися духово стільки, щоб справді могли його зрозуміти.

З того часу минуло 54 роки, а справа народного видання "Кобзаря" не пішла далеко вперед!

Треба піднести тут іще одне, дуже важливе, питання: чи все Шевченкове містити в народному виданні "Кобзаря"? Треба сказати, що Шевченко писав того часу, коли була мода писати таке, чого автор і не думав друкувати. Наприклад, Пушкін часом писав тільки для своїх товаришів, а то писав таке, що ходило без переписування, скажімо, його сороміцькі вірші.

Те саме було і в Шевченка: часом, під час гіркої розпуки або й взагалі ненормальности, Шевченко писав таке, чого безумовно при нормаль-

ному стані він не написав би. А такого в Шевченка немало!...

Ось видання народне Пушкіна — в ньому сороміцьких і подібних віршів нема, бо це вірші випадкові, їх друкують тільки в повному науковому виданні, а не в виданні для широких мас.

У всьому світі прийнято не друкувати повно "Денника" та "Листування", бо в них завжди багато є такого, чисто суб'єктивного, чого друкувати, щадячи пам'ять автора, не вільно...

Скажемо, нашому композиторові О. Кошицеві зроблено велику кривду, видавши його спомини без опусту непотрібного й образливого...

Ось приклад. Варшавський Український інститут 1937 року видав Шевченкове листування, і в ньому, на с. 191 тому Х подав віршика на чотири рядки. Тепер, року 1960-го, цей том вийшов у Чикаго фотографічно — з цим віршиком. Цей сороміцький віршик тільки понижує пам'ять Шевченка, і то сильно... Цікаво, що советські видання цього віршика опускають...

Або ще приклад: деякі видання рішуче опускають вірша "Якби то ти, Богдане п'яний". Опускають, бо він аж надто ображає Богдана Хмельницького, як людину... Це дуже суб'єктивний Шевченків вірш, а до того й не виправлений, і не закінчений.

Є й ще деякі вірші, які написав Т. Шевченко зовсім випадково, які його ідеології не виявляють, — вони непотрібні в популярному виданні.

За життя свого, через цензурні умови, Шевченко давав до свого видання "Кобзаря" обмежену частину своїх віршів, бо немало з них він не готував до друку. І коли б сам Шевченко сьогодні

редагував свої вірші до "Кобзаря", він чимало з них друкувати не дозволив би...

Шануймо й ми добру пам'ять Шевченка!...

Бо ж Шевченко — дійсний наш пророк Правди Божої!

На 150-ліття з дня народження Т. Шевченка, на 1964 рік народне видання "Кобзаря" мусить вийти. Це обов'язок честі українського народу!

У цій своїй праці я коротко розповів про головні чергові завдання сучасного шевченкознавства. Як бачимо, завдань цих багато і то завдань важливих і основних. Досі пророблена велика підготівна праця — тепер приступімо до неї з працею науковою!

Ми відбули 100-річчя з дня смерти Шевченка і воно стало великим поштовхом для глибшого вивчення творів Т. Шевченка. Появилось кілька нових цінних праць і безліч статей, які сильно подвигнули вперед наше розуміння шевченкових творів.

Багато зроблено, але й незробленого ще дуже багато!

Через три роки, року 1964-го, настає новий ювілей — 150-річчя з дня народження Т. Шевченка (1814–1964) і ці роки глибше вивчення творів Т. Шевченка спинятися не буде. Кричущі люки в шевченкознавстві таки треба помалу заповнити!

16. VI. 1961.

НЕДУГА І СМЕРТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У київському місячнику “Вітчизна” (книга 3 за 1961 рік, с. 181–190) вміщена високо цінна стаття доцента-лікаря Б. П. Александровського “Хвороба й смерть Тараса Шевченка”. У цій статті автор докладно й фахово описує весь перебіг хвороби Шевченка. Це глибокий аналіз Шевченкового організму, який здоровим ніколи не був, хоч Шевченко і був широкоплечий.

Шевченко поважно захворів уже в грудні 1860 року. Але поет — своїм ціложиттєвим звичаєм — не звертав жодної уваги на свою недугу. Жив зовсім безладно, ненормально. Жив у Петербурзі, над Невою, в помешканні Академії мистецтв, де він мав дві малесенькі й холодні кімнатки, мало здатні до життя.

За лікарською порадою Т. Шевченко звернувся аж надто пізно — тоді, коли лікар уже мало що міг допомогти йому, та ще й тепер Шевченко лікаревих наказів про спокійне життя звичайно не додержував і всім легковажив.

Лікар знайшов у Шевченка грудну жабу — астму у тяжкій формі, викликану тяжкою серцевою недугою — міокардитом. Недуга побільшувалася з дня на день. Останні дні були такі, що поет терпів страшні болі: лежати зовсім не міг, бо лежання викликало ще більші болі, і він сидів на ліжку, зігнувшись і стогнучи...

До Шевченка похапцем забігали провідати й поохкати біля нього його друзі, але перевести тяжко недужого до шпиталю нікому і до голови

не прийшло... І Т. Шевченко тяжко мучився сам-самісінький, без найменшої допомоги... Подати води вмираючому не було кому, а коли приходив академічний сторож, то легко давав тяжко недужому на серцеву водянку... чаю цілими шклянками, а це наближало кінця...

Настав і кінець. Лютого 26-го 1861 року ранком Шевченко захотів зійти зо своєї спальні в долішню кімнату, де містилася його майстерня. А лікар заборонив йому навіть рухатись... Сходи були круті вузькі і дуже незручні. Шевченко сильно напружувався і помалу сховався... Так зійшов до останнього східця... Раптом сильно скрикнув і важко впав на поріг... І це був кінець...

Смерть настала в одну мить...

Шевченко помер 26 лютого 1861 року о 5 годині 30 хвилин ранку. Це за старим стилем — за новим це було 10 березня...

Шевченко помер по-нашому зовсім молодим — на 47 році життя.

Дослідник Шевченкової недуги додає: “Сучасна медицина могла б продовжити життя Шевченка, але не врятувати його”...

У Шевченка був хронічний міокардит, який зовсім зіпсував йому серце, а до цього приєдналася грудна жаба в тяжкій формі — і добила поета...

Цікаво, що проф. Александровський зовсім випустив з поля свого дослідження “Журнала” Т. Шевченка. А власне цей “Журнал” (“Денник”) є першорядне джерело дослідження хвороби Т. Шевченка — у ньому часто-часто читаємо про те, що викликало грудну жабу і що вбило Шевченка...

ШЕВЧЕНКО НА СЕЛІ

Чи знають Шевченка та його твори наші селяни?

Частенько, буваючи на селі, нам доводилося прислухатись до того, що знають селяни з свого рідного — зі своєї історії, свого письменства. Особливо цікавим було довідатись, що відомо в селі про нашого велетня в письменстві, про нашого Тараса Шевченка, що все своє життя поклав на користь рідній країні.

Ми розпитували про Шевченка селян — і освічених, й без науки, старих і молодих, пильнуючи зібрати все те, що знає народ про свого найкращого поета.

І от тим, що ми спромogli зібрати між селянами, ми тепер і ділимося з нашими читачами.

Шевченка не знають у нас на селі. Не знають його в масі — ця маса про його здебільшого тільки чула. Хто знає Шевченка, — частенько знає небагато і відомости свої бере інокли зі всяких переказів. Твори Шевченка на селі відомі тільки випадково, та й то не масі загальній, а одиницям.

От ті висновки, до яких ми прийшли, шукаючи творів Шевченка на селі.

Багато з тих селян, до яких ми зверталися з питаннями, чи знають вони Шевченка, відповідали нам, що тільки чули, що був такий.

— Чув за Шевченка, навіть щось читав про його, але що, — забув, — частенько відповідали.

— Це козак такий був, за народ стояв, — давали інші.

І тільки дехто відповідав:

— Українець був... Писатель такий, по-му-
жицькому писав... По-нашому ніби-то...

Шевченка все-таки трохи знають, але знають
здебільшого тільки його прізвище, що чули од
інших. Деколи, особливо жінки, просто відпові-
дають:

— Ні, за Шевченка нічого не чули. Це ж хто
такий буде?

“Кобзаря” Шевченкового здебільшого бачи-
ли, дещо й чували про його. Але багато селян,
дивуючись, питають:

— Та хіба ж книжка може бути кобзарем?
Кобзар — то старець, що хліба просить...

Дехто додає:

— Ага, кобзар — то “Ішов кобзар до Києва
та й сів спочивати” (дехто — споживати)... А як
же — знаємо...

Твори Шевченка здебільшого мало знають.

— Щось колись читали, а тепер — не те в го-
лові, — відповідають селяни. — Пригадайте що,
може й здумаєм....

Більш над усі твори Шевченка поширено,
звичайно, його “Катерину”. Знають її частенько.
Знаходяться ті, що знають “Наймичку”, “Назара
Стодолю”, “Причинну”. Дехто Шевченкові припи-
сує й не його твори.

— Читав з Шевченка, — розказував мені
один парубок — про Наталку, як вона воду но-
сила і з Петром любилася... Читав ще з Шевчен-
ка про кузнеця Вакулу...

Пісень поетових, звичайно, співають багато,
тільки не знаючи, чиї то вони.

— А хіба я знаю, чиї то пісні — чи Шевчен-

ка, чи кого іншого? Співаю, та й годі.

Знають чимало Шевченкових пісень: “Реве та стогне Дніпр широкий”, “Кохайтесь, чорноброві”, “Стан високий, лист широкий”, “По діброві вітер віє”, “Було колись на Україні” і т. ін.

Але поруч з тими піснями приписують Шевченкові й не його пісні.

— О, Шевченко гарно пісні писав, — розказував мені один селянин. — Як молодим я був, всі ці пісні знав... “Віють вітри, віють буйні”, гарна пісня. А ще Шевченко сочинив “Прощайте, ласкові взори”, “Накинув плащ”, “По диких степах Забайкала”...

Небагаті селяни наші на книжки, особливо на українські. Творів Шевченка небагато знайдете в селі.

— Де нам тих книжок доставать, — скажуться селяни. — Занесе кацап яку казку, ото й уся твоя наука...

Про “Кобзаря” й балакати нічого — це рідна книжка на селі. Але хто її має, — береже, як святу річ. Нам доводилося бачити й чути, як селяни в неділю чи свято яке гуртом читали “Кобзаря” і потім довго розмовляли з приводу прочитаного.

— Оце так книжка, — казали селяни. — І за серце хватає, і наче тобі людина розумна розкажує, а не книжка якась....

Питали ми селян: що більше подобається їм з Шевченка?

— Да все гарне... От про Катерину гарно... А ще про тополю...

Життя Шевченка на селі сливе що й не знають. Ходять про його всякі чутки, всякі перека-

зи, часом фантастичні, часом непевні. І багато всяких тих чуток та переказів. Тільки правдивих фактів з життя великого поета не знайдете.

— Не читав про Шевченка, — частенько розказують. — Книжок таких немає в нас. От люди дещо про його гомонять, то я й знаю...

Непевних і фантастичних чуток про Шевченка, як ми сказали, дуже багато почуєте на селі. Подамо тут те, що нам розказували про Шевченка.

— З крестян він був, Шевченко, і за народ горою стояв, — розказував нам один селянин, Тимох Огородник. — Він був сином гуменного, до школи не ходив. Але як пан оддав свого сина до школи в Петербург, то дав його, значить, сину своєму, Шевченка за лакея. Ото Шевченко і сидів завше з паничем у школі. Але раз приїжджають екзамематорі до школи. Бачуть — хлопець якийсь сидить. “А це хто? — питають”. “Так і так, — відповідають, — два роки сидить тут...” “А взять його на кзамент!” — приказали екзамематорі... І ото Шевченка взяли на кзамент, і він видержав краще за всіх. А панич його кзаменту не видержав, бо був бурмило... Ото по кзаменті приїжджає батько панича і питає учителів, як там його хлопець. А учитель не знав його, та й каже: “З одного будуть люди, а другий буде свині пасти”. І кажуть, що так і справдилося: Шевченко в люди вийшов, а панич до того навчився, що хоч свині паси...

По наших місцях, по Радомишльському повіту, скрізь поширена чутка, що ніби-то Шевченко скасував панщину. Розказують це на всякі лади. Од один з тих переказів.

— Шевченко крестян витребував, — розказував мені той самий Тимох. — Жив тоді в П'ятербурсі і ходив до Сеноту. Ото раз у Сеноті була мова: що б зробити такого нового, щоб здивувати всю Росію. Спитали й Шевченка. “А знаєте що, господа Сенот, — каже Шевченко. — Випустіть невольників. Согласні?” “Согласні!”... Тоді Шевченко написав маніхвеста і каже до сенотчиків: “Коли згодні, то підпишіть”. І всі підписали.... Тоді Шевченко гарненько згарбав того маніхвеста, та й питає: “А знаєте, господа сенотчики, хто ці невольники?” “Хто ж, як не ті, що по тюрмах сидять”, — кажуть йому. “Ні, — одказує їм Шевченко. — То не невольники, а охотники, бо самі вони йдуть до тюрми, їх туди не тягнуть... А то невольники, що панам панщину роблять... Не поспіє на час на роботу — дуй його... Пану роби в будень, а собі — в неділю. От хто невольники... От так-то і народ одпустили, волю дали...”

Цікаво те, як розказують про похорон Шевченка.

— Умер Шевченко в П'ятербурсі, — розказував мені один селянин. — І от з П'ятербурху його несли на руках од села до села, несли його за славу християнську... Дівчата кидали квітки і килимами вистеляли дорогу; сила народу йшла за ним од села до села... Ховали Шевченка на великій горі, над Дніпром коло Каневу. Яму викопали глибоку-глибоку. І труну туди спустили дубову і прикидали землею. А потім наклали тарасу (гилля) і прикидали землею; а там знову прикрили тарасом (гилляками) і знов прикидали землею... І так десять раз робили... А робили

ли це для того, щоб його пани не одкопали, бо вони на Шевченка дуже сердилися, що він панщину скасував, і хотіли витягти його з труни...

В одній пісні, яку довелося нам чути в місті Брусилові, говориться, що Шевченко з турком бився. Пісня ця є варіант відомої — “Ой у полі жито копитами збито”.

— Не знаю, чи бився Шевченко з турками, чи ні, — казав нам селянин-співець. — Мабуть, бився, коли пісню співають... А, може, й ваша правда, що це не той Шевченко, не знаю...

От такі-то перекази про Шевченка ходять поміж народом. Одне тільки знають селяни — Шевченко був великим чоловіком, але що він зробив, через що став великим, — вони здебільшого не знають. Селянину трудно зрозуміти, що за свої писання чоловік може стати великим. Трудно їм це зрозуміти, бо сили друкованого слова вони ще не знають. І тому нема нічого дивного, що славу Шевченка селяни пояснюють собі більш реальнішими фактами.

Коли вмер Шевченко, — розказують різно. Одні кажуть: років з сорок тому, інші кажуть більше чи менше; взагалі плутають. Де поховано Шевченка — здебільшого не знають. Один селянин сказав мені:

— Поховано Шевченка коло Каніва. Туди щороку їздять студенти і молебна над ним правлять... Мабуть, і Шевченко був студентом, бо теж завзятий був чоловік...

Що ставлять пам'ятника Шевченкові, — здебільшого селяни не знають про це. Тільки один чоловік сказав:

— Чув, що збираються ставити. Але кажуть, що не дозволяють ставити пам'ятника йому: нащо, мовляв, мужикові пам'ятника?..

Портретів Шевченка, скільки ми не шукали, ніде ані одного не знайшли. Перепитували селян, але ніде його ніхто в селянській хаті не бачив...

— Це той, що в сивій шапці ходив? — кажуть селяни. — Ні, його по хатах селянських немає... Так, де-не-де у кого в книжці побачиш. А патретів у селян нема, бо кацапи не продають...

От що знають у нас по селах про Шевченка. Мало цього знання, навіть занадто вже мало. Тільки луна Шевченкової слави котиться по селах і носить у всяких переказах. Можна сказати, що слава Шевченкова не дійшла ще до села; вона дійде туди, хоч, може, й не скоро. Тоді буде пора справжньої слави Шевченка.

Зазначу ще один цікавий переказ, що чув я од селян. Це те, що Шевченко не вмер, що він ще живий і тільки переховується, бо його шукають за те, що панщину скасував і що за народ стояв... Живий він і ще повернеться до своєї України...

Так знає народ про свого найкращого сина. Моральний обов'язок всіх нас — розказати народові правду про його славного поета.

Тільки за останній час у нас вийшли книжечки для народу про життя Шевченка, правда, не зовсім йому доступні за ціною (наприклад, 10 копійок на книжку селянин рідко коли тратить).

Слід подбати, щоб книжки ці справді пішли на село, справді придбали собі читача-селянина.

Тоді хоч трохи розійдуться всі ті перекази, всі звістки непевні, що часом почуєте на селі. Про цього найкращого поета народ повинен знати всю правду.

Сумно стає на душі, коли чуєш від селянина, що портрета Шевченкового він ніколи не бачив і що по сільських хатах його немає. Селяни наші люблять портрети, всякий знає, що в кожній хаті знайдете не одну пару їх. Проте Шевченкового портрета там не знайдете...

Не знайдете, бо в нас і немає дешевого народного видання Шевченкового портрету, бо портрет на 20 копійок не є народним виданням.... Селянин у "кацапа" завше купить собі за 3–5 копійок найкращого портрета з Пушкіним чи яким іншим письменником...

Взагалі, у нас для народу мало пишеться, мало видається.... А коли що пишеться й видається, то часто тільки з назвою народного, бо попадає воно переважно до рук українського інтелігента...

Гарна дешева книжка про життя Шевченка, дешева настільки, щоб могла собі придбати й читача-селянина, такий саме дешевий портрет, щоб міг зайняти собі почесне місце в кожній селянській хаті, — це був би найкращий вінок на пам'ятник нашому великому поетові.

Київ, 1909

ЯК КОЛИСЬ ЧИТАЛИ ШЕВЧЕНКА

Якось літом забрів до мене старенький подорожній дідок. Він просив милостині, але його поважна постать і серйозний погляд виявляли в ньому не просто старця. Видно було, що лихе щось довело діда до торби.

Дідок трохи стурбувався, угледівши в хаті “панів”. Я скоріш попрохав його сісти, бажаючи погомоніти з ним.

— От і Тарас наш у вас на стіні... бач, який сумний та невеселий, — почав дідок, угледівши Шевченкового портрета.

— А ви хіба знаєте нашого Тараса, — поцікавився я спитати дідка.

— Знаю... І добре знаю, — почав розказувати дідок. — Я, бачте, був колись учителем, був дяком, та недоля зла довела мене до торби... Ет, всякого буває на віку... Адже ж он він, Тарас Григорович, мало хіба перетерпів?

— Може, що знаєте про Шевченка, розкажіть, діду, — попросив я.

— Ні, такого нічого не знаю. Оце дивлюся на портрет, та й пригадую, як тепер гарно стало на світі... Колись, ще в мій час, все оце заборонялося.

— Як то так?

— Просто не дозволялося читати Шевченка. Учителював я давно, ще в 50-х роках. Молодим тоді ще був. І от тоді якось глухо котилось луною про Шевченка... Ймення його казали пошепки, з острахом, бо боялися балакати про нього: поліція тоді дуже пильнувала, щоб не було ніяких чуток про Шевченка.

Але чутки ходили, та ще й чутки які, казав далі дідок. І всі балакали про Шевченка, хоч і тихенько. Духовенство, молоде духовенство, хвалило вдачу і одвагу Тарасову, але старі — то лаяли і проклинали його. І всі балакали про Шевченка: одні лаяли, другі хвалили...

Творів Шевченкових, друкованих тоді, ще в нас не було і скрізь ходили по руках писані тетрадки. А поліція скрізь нищпорила, шукала тих тетрадок. Через те всякий з ними ховався, а проте дістати їх було можна, хоч і нелегко...

Ото пам'ятаю, як я з товаришами читав Шевченка. На превелику силу розгортали ми — я та ще двоє учителів — одну тетрадку віршів Шевченкових. Зійшлися до мене, бо, бачте, широке ліжко було. Позатуляли вікна ряднами і всі втрьох лягли на ліжко. Блимала лампочка настільки, щоб ледве можна було читати... Ми вдвох з товаришем вдавали, що спимо, а третій читав нам з-під рядна...

І що то за вірші були? Тепер таких щось вже немає, не друкують... Аж мороз поза шкірою, бувало, ходить, коси горою стають, коли слухаєш, як Шевченко вичитує всяких панів або плаче за сирітську долю кріпаків...

Страшно ставало тоді в хаті і ми мертвими лежали під ряднами. А як щось рипне, то в нас і духу немає... Думали, що це вже поліція...

А поліція слідувала тоді, як ніколи. Багато арештувала... Більше всього чогось шукали "Катерину" Шевченкову. Казали, що ніби то її Шевченко написав на царицю Катерину, хоч там нічого такого й не було...

В семінарії духовній дуже багато було всяких

віршів Шевченкових; семінаристи списували їх, де тільки могли, завчали напам'ять, а потім розвозили все це додому, де їх давно виглядали.

От так-то колись читали Шевченка, скінчив своє оповідання дідок.

— На, а як же селяни, крінаки балакали про Шевченка? — спитав я дідка.

— Селяни?.. Ні, селяни не балакали про Шевченка. Мало знали його, бо творів Шевченкових тоді ще не було. Хіба один хто в селі і знав про Шевченка, та й то що міг знати, коли ми, учителі, і то мало знали про нього...

Доводилося мені тоді, ще за крінацтва, балакати про Шевченка де з ким із селян. Боялись балакати... Розказуєш про Шевченка, що він пише і як він правду ріже про селян, а селянин слухає і з виду міняється: то червоніє, то стане білим, як стіна... Очі йому горять і тремтить сам, а нічого не каже, тільки хреститься та очі зводить до неба.

Пізніше вже, перед смертю Шевченка, появились і "Кобзарі" його. Скрізь уже сміливіше заговорили про Тараса. Якось не вірилося, що можна читати "Кобзаря" і не ховатися.... Тільки не те вже в "Кобзарі" тому стояло, що ми раніше читали. Не те... Нічого ніколи я не читав уже того, що змолоду під рядном вичитував...

І вмер Шевченко. Тихо доставили його до Києва сухопутно, а з Києва — Дніпром до Канева. Товариш мій був на той час у Києві і розказував, що вся молодь здвигнула з Києва до Канева, — студенти, академіки, гімназисти, семінаристи... Всі проводили тіло Шевченка, багато казали промов...

Дідок замовк і замислився, схиливши свою старечу голову.

— От, діду, ви ходите по світу, багато бачили і чули. Скажіть мені, що тепер кажуть селяни про Шевченка? — спитав я дідка.

— Що ж мають казати? Мало читають його, бо ж книжок нема. Але хто знає Шевченка, той любить його, той, як святу річ, береже й поважає його “Кобзаря”. Селяни ще темні, грамотних мало серед них...

— Бачили де-небудь портрета Шевченка?

— Бачив, але тільки в учителів та духовенства... У селян його не бачив... Всякі портрети висять на стіні, а Шевченкового немає... Вибачайте, що я потурбував вас стільки, — встав дідок, щоб попрощатись.

Ми попрощалися з дідком і він пішов собі далі, простуючи до сусідньої хати. Дідок ішов до Почаєва і де-не-де в селі просив милостині, коли спорожнялася його торба...

Київ, 1909

РЕЦЕНЗІЇ

Однієї з нас

СТАВЛЯЮТЬ

ШКІЛЬНЕ ВИДАННЯ “КОБЗАРЯ”

У Києві наприкінці 1961 року вийшло нове видання “Кобзаря” Тараса Шевченка — спеціально для школи: Тарас Шевченко. Кобзар (вибране, на 694-х сторінках великого розміру). Упорядкував дійсний член Академії наук покійний О. І. Білецький. Видало учбово-педагогічне видавництво “Радянська школа”. Друковано 24000 прим. — як для шкіл усієї України, то аж надто мало!

У “Кобзарі” багато кольорових малюнків на цілу окрему сторінку відомого художника В. І. Касіяна. Деякі малюнки справді гарні.

На кінці “Кобзаря”, на с. 651–687, подані примітки. Ці примітки застарілі, невиспачальні, надто неправильні. Це ті нещасливі примітки, що от уже 20 літ без змін подаються при “Кобзарі”, як стандартні.

Дане видання — для школи, а тим часом окремих своїх приміток для школярів не подали... Це велика недостача цього видання “Кобзаря”.

На початку “Кобзаря” не подано й доброї приступної біографії Шевченка для молоді — вміщено Шевченкову “Автобіографію”, а вона не замінить доброї біографії.

Кидається в вічі новина, уперше запроваджена в цьому видання, — правопис та знаки розділові подані тут за сучасними вимогами. Це помітний крок уперед у шевченкознавстві!

Про все це на с. 652 “Від видавництва” подано таке вияснення:

*Зважаючи на те, що це масове видання
призначається для учнів школи,
в ньому зроблені деякі відхилення
від академічного видання в бік
наближення правопису до сучасних
норм.*

У цьому виданні залишаються деякі характерні особливості правопису Шевченка. Так, друкується за автором: *вольний, война, звичайне, одностайне, Ієрусалим (Єрусалим), марне, остатній та ін.* Зберігаються деякі елементи старослов'янської мови: *пребудет, окови адові, скорбь, да зрит розтленная земля та ін.*

Паралельні форми написання деяких слів, що зустрічаються у Шевченка, подано за сучасними нормами: *люди, чорнобривий, мордувати, катувати та ін.*

Залишаються відхилення від сучасного правопису, зв'язані з римою: *душою — журбою та ін.*

Пунктуація загалом осучаснена, проте максимально зберігаються розділові знаки там, де вони підкреслюють емоціональну забарвленість тексту, хоч і є відхиленням від сучасних норм”.

Не так давно у “Вірі й Культурі” було вміщено працю “Чергові завдання шевченкознавства” (1961. Числа 9 і 10/11), в якій було звернено уваг саме на ці справи, про які пише вищеподане висноження.

Йдемо в шевченкознавстві вперед!

9. XI. 1961

ІДЕЙНЕ НАСЛІДДЯ Т. Г. ШЕВЧЕНКА І СУЧАСНІСТЬ

Під таким заголовком Д. Острянин, член-кореспондент Української Академії наук, умістив у російському місячнику “Вопросы философии” (кн. 3 за 1961 рік, с. 38–49) свою статтю, в якій силкується довести, бачимо Шевченко був комуністом. Доводить усе це випадковими гнівними виразами “Кобзаря”, а головню — цитатами з Шевченкового “Денника”.

Сильно виступає проти “буржуазних націоналістів”, що “фальсифікують” поета в Америці та в Канаді. Це — “зарубіжні фальсифікатори”.

Силкується довести, що Шевченко був атеїстом, але змушений додати:

Треба зазначити, що атеїстичні погляди Т. Шевченка в певній мірі — обмежені (с. 46).

Концерт
на пошану
пам'яті

Тараса Шевченка

неділя, 1-го березня 1998 року - 3:00 пополудні

Martingrove Collegiate Institute
50 Winton Drive

Торонто, Канада

Конгрес Українців Канади : Шкільна Рада

Місця Торонто

Канадська шевченкіана.
Програма концерту на пошану Тараса Шевченка.
Торонто, 1998

Отож то й є! Обмежені тільки на те, чого Шевченко набув від “старшого брата” в Петербурзі! Оце був вплив російський.

Розповівши, що Шевченко ніби був матеріалістом, автор знову таки додає: “Звичайно, матеріалізм Т. Шевченка не був послідовний” (с. 45).

Цебто, трудно робити комуніста з Т. Шевченка!

І в усьому цьому посилення головно на І. Франка, що одним із перних робив Шевченка і матеріалістом, і атеїстом.

Автор закінчує свого пасквіля на Т. Шевченка так (у російському перекладі, цитатою з “Кобзаря”):

*И на воспрнянувшей земле
Врага не будет, супостата,
И будет сын и мать, и свято
Жить будут люди на земле!*

Отже, “свято жити будуть люди на землі”. А по-українському “свято” — це: з Богом, по-християнському, з церквою, по-братському!

Зовсім заплутався фальсифікатор-академік, пишучи й думаючи за наперед вказаним комуністичним трафаретом!...

ПОЕЗІЇ

ВСТАВАЙ, ТАРАСЕ!

*Вставай, Тарасе, з домовини,
Могилу темну розвали,
Спасати долю України
Готові всі твої орли!
Вся Україна під панами
Конала в рабському ярмі,
Та ти явився поміж нами
Пророком Правди у пітьмі!
І ти розбив ярмо неволі,
І впала панщина й кати,
І всі лани широкополі
Віддять народу мріяв ти!..
Та знов нагнався ворог лютий
І землю з наших рук забрав,
І знову ввесь народ закутий,
Й смертельно давить знов удав...
Минула панщина жорстока,
Нова зродилася стократ,*

І Україна вся широка —
 Її катує "старший брат"...
 Сумують знов Дніпро і кручі,
 Бо все навкруг в чужих руках,
 Дере враг рідне на онучі,
 І сіє зраду, сіє жах...
 Вставай, Тарасе, з домовини,
 Могилу темну розвали,
 Спасати долю України
 Готові лицарі-орли!

3. III. 1961

ШЕВЧЕНКО

Невольнича панщина виссала соки,
 Заслання поїло всі сили, —
 І згинув Кобзар, голосний та глибокий,
 Сміливий орел сизокрилий...
 Співав він, немов стоголоса пташина,
 Та вбили йому віщий голос, —
 Й Кобзар нохилився, як стята билина,
 Як в полі підрізаний колос!..
 Та в землю родючу лягло його зерно
 Й небаром стократно вродило, —
 Само вже на світ наш ніколи не верне,
 Та вирости гнобленим крила...
 Не довго гойдався соловей на калині
 Й співав про кайдани народу, —
 Та слово пророче ми чуємо и нині,
 Як зоряну Визвольну Оду...

ТАРАСОВЕ СЕРЦЕ

1861–1961

Гаряче й глибоке Тарасове серце,
й широке, немов синє море, —
То тихе й лагідне, як раннє озерце,
То грізнобурливе й суворе!

Тарасове серце за Долею плаче,
За Щастям свого народу, —
І лине до Неба, орел той неначе,
Щоб вимолить Нені свободу!

Тарасове серце безмежне й широке,
Гаряче, як мамине лоно, —
Народу віддасть хоч останнії соки
Й на віки-віків не схолоне...

І стогнуть із серця всі болі й печалі
Закутого в пута народу, —
Із нього виростають скельні скрижалі
На вічну й щасливу свободу!

Тарасове серце усіх охопило
Й веде на дорогу правдиву:
Знедоленим браттям вирощує крила,
І Долю віщує щасливу!

Гаряче й глибоке Тарасове серце
Й широке, немов синє море,
То тихе й лагідне, як раннє озерце,
То грізнобурливе й суворе!

І серце квилить та воркує
Й шукає скрізь по світу Долі,
Бо люд на панщині горює,
Голодні діти босі й голі...
І серце плаче, серце чує
Усі народні стони й болі, —
І кару Божую віщує
За всі кайдани у сваволі...

ПРОПОВІДІ

**ПОЕТ НА СЛУЖБІ НАРОДОВІ:
з приводу всеканадської акції
збору пожертв на пам'ятник
Тарасові Шевченку**

*Він світильником був,
Що горів і світив
(Іоанна 5.35)*

Він горів, як світильник ясний, за свій український народ, горів за його долю нещасливу. І світив усьому нашому народові, показуючи і його правдиву путь, і його достоїнне місце серед інших народів.

Так, — “він світильником був, що світив і горів”!

Хто ж був цим ясним світильником для українського народу?

Це був вічнославної пам'яті поет український, Тарас Шевченко. Це наш правдивий поет,

що любив свій народ не тільки словом, але й ділом. Любив його діяльно все життя своє!

Український народ, його селянство, знаходився тоді в тяжких кайданах кріпацтва. З такого стану вийшов і сам Тарас Шевченко, і він усе життя своє присвятив боротьбі проти кріпацтва, яке, немов ті сухоти, жерло український народ.

Блаженна ж людина, що любить народ свій!

Долю й недолю народу Тарас Шевченко ставив понад усе. Це був поет народного горя, народної долі. Його “раз добром налите серце” ніколи не остигало, ніколи не переставало боліти за знедолений український люд. Він позостався самим собою аж до свого вічного упокоєння.

Шевченко вийшов з народу, з кріпаків, і мав народну, високо шляхетну душу. І цієї душі не втратив до могили. Душа Шевченкова — то душа всього українського народу — чеснотна, велика, чиста.

За вільнолюбні писання Шевченка тяжко карали: присудили на десять літ висилки й забороти писати й малювати. Але Український Пророк, геніальний і натхнений поет української долі, не кинув Божого таланту, але ще міцніше полюбив Україну і власне в засланні написав низку своїх найкращих творів. І в засланні остаточно виробив свій світогляд — українську національну ідеологію.

Шевченкова ідеологія, висловлена в його писаннях, незабаром стала ідеологією всього українського народу. Він ясно показав усій Україні, як їй належить жити, про що їй треба думати. І Україна Шевченкову ідеологію сприйняла всією душею. У цьому, власне, сила Шевченка як україн-

ського поета — він став правдивим Пророком України.

Вийшовши з народу, він глибоко зрозумів його потреби і ясно описав їх у своїх безсмертних творах. Шевченко нічого не змовчав — розповів усе, про що треба було говорити, рятуючи окаяданену Україну.

Шевченків “Кобзар” став настільною книгою кожного українця, який хоч трохи любить свій народ. У цій книзі автор показав правдиву дорогу Україні, якою їй належить іти, як їй жити, як поводитися зі своїми тяжкими сусідами — поляками та росіянами. До Шевченка українці не мали свого ясного всенаціонального світогляду — він перший своїм “Кобзарем” дав Україні цей світогляд.

І цього Україна ніколи не забуде!

Шевченко вказав Україні всенаціональну Правду. А Христос про таку Правду сказав: “Пізнайте Правду, і Правда визволить вас!” (Іоанна. 8.32). І під впливом Шевченкових творів українці перетворилися в міцну свідому націю, бо пізнали свою дійсну Правду.

Шевченко — щиро народний поет. Усе своє життя він служив народові, і ніколи від нього не відходив, ніколи про нього не забував. І ніколи свого українського світогляду не міняв. За те, що Шевченко весь свій вік вірно служив своєму обездоленому народові, за те, що все життя вірно й гаряче любив свою Україну — широкополу та безталанну, Бог і народ повно зберегли пам’ять про нього поміж нами світлою й незабутньою.

І церква, і народ рік-річно святкують тепер пам’ять свого великого Пророка велелюдними

академіями та молебнями. На Шевченкові повно справдилось: "Служити народові — то служити Богові!" Він чесно служив своєму народові, а тим самим служив і Богові. Горів і кипів, але служив і Господові.

Шевченко упокоївся в Бозі 1 березня 1861 року. А через два роки, 10 березня 1961 року, весь український народ буде святкувати сторіччя з дня смерти свого геніяльного поета й Пророка. Вже тепер українці пильно готуються достойно шанувати свого Пророка в це сторіччя.

Шевченко безсмертний. Він повно й чесно заслужив собі вічного нерукотворного пам'ятника. Але поставмо йому й пам'ятника рукотворного, щоб він, як символ України, завжди пригадував нам наші обов'язки супроти поневоленої та окупованої України.

По всіх країнах українці вже готуються поставити достойного пам'ятника своєму геніяльному духовному провідникові. І в нашій милій Канаді, де український народ вільно перетворюється в могутню й свідому націю, Комітет Українців Канади уже приступив до справи поставлення пам'ятника Тарасу Шевченку в м. Вінніпегу на прехорошій площі перед провінціальним парламентом.

На цього пам'ятника потрібні немалі кошти, і я цим моїм архіпастирським посланням закликаю весь український народ у Канаді щедро відгукнутися на цю велику й величну національну справу та зложити і свій дар на побудову цього пам'ятника. Нехай не буде ані одного українця, щоб він не виконав цього свого національного обов'язку!

Щоб справа була організована, закликаю все наше духовенство і всіх наших вірних свої пожертви на пам'ятник Шевченкові у Вінніпезі складати й пересилати на руки нашої Консисторії: 7St. John's Ave., Winnipeg, 4 Manitoba.

Благодать Господа нашого Ісуса Христа і любов Бога й Отця, і Причастя Святого Духа нехай буде зо всіма вами!

**Блаженнійший Іларіон,
Митрополит Вінніпегу і всієї Канади.**

Року Божого 1959-го, 28 липня,
у день рівноапостольного великого князя
України-Руси Володимира.
Катедра Пресвятої Тройці у Вінніпегу.

ПОМОЛІМОСЯ ЗА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА!

**Смиренний Іларіон, з Ласки Божої
Митрополит Української Греко-Православної
Церкви в Канаді до всього Преосвященного
Єпископату, до всього Всечесного Духовенства,
Преподобного Монашества та до всіх боголю-
бивих вірних.**

Навчайтесь
Путями добрими ходять,
Святого Господа любить,
І брата милувать!

Так кличе до нас зо своєї високої могили над Дніпром наш найбільший письменник, наш найбільше люблений геніяльний поет Тарас Шевченко. Так кличе він до всього українського народу!

Ніхто так тяжко не страждав усе своє життя, як страждав Тарас Шевченко. Майже половину свого життя він перебував на нелюдській панщині, а пізніше десять літ страждав на каторжному засланні... Але тяжкі оці муки ніколи не вбивали його високого духа і він ніколи не спинявся в своїй праці для Господа і українського народу.

І це з пустельного Кос-Аралу, з тяжкого заслання, Шевченко гукнув до всієї України:

Навчайтесь

Путями добрими ходить,

Святого Господа любить

І брата милувать!

У цих словах нашого Кобзаря коротко подана вся найбільша заповідь усього Божого Закону (Матвія 22. 36–40).

А сидючи у в'язничному казематі, Шевченко написав для всіх українців, де б вони не проживали:

Свою Україну любіть,

Любіть її во врем'я люте,

В останню тяжкую минуту

За неї Господа моліть!

Шевченко позоставив нам свою незабутню книжку, яку читає вся Україна, — це його слав-

ний “Кобзар”. Книга ця багато всіх нас навчає, але оці чотири подані його науки запам’ятаймо на все життя:

1. Треба Господа любити,
2. Треба брата милувати,
3. Треба путями добрими ходити
4. Свою Україну любім!

Усе своє життя Шевченко був людиною глибоко релігійною. І писав він як релігійний поет — у його “Кобзарі” нема сторінки, щоб на ній не було слів: Бог, Господь, Божий, Святий і таких інших. Писання Шевченкове завжди релігійне, і він завжди показує, як треба морально жити, Божу Правду любити, завжди визнавати Божу Волю.

З глибини своєї душі Шевченко кличе до Бога у глибокій смиренності:

Не мені,
Великий Господи, простому
Судить великії діла
Твоєї волі!... Люта зла
Не дієш без вини нікому...
Не нам на прю з Тобою стати,
Не нам діла Твої судить!

Шевченко дивився на своє завдання, як поета, як ні один поет у світі: це велика служба Богові і його українському народові!

І Шевченко серцем писав:

Душа поетова святая
Жива в святих своїх речах,

І ми, читавши, оживаєм,

І чуєм Бога в небесах!

Ось чому ми часто звемо Шевченка пророком — це тому, що він ревно служив і Богові, і українському народові, як це робили і давні пророки!

У “Кобзарі” Шевченко подав свою високу моральну, а то й церковну науку. Він глибоко сприймав Сповідь і Святе Причастя, це також і він навчає всіх нас:

Пропаде

Душа без Сповіді Святої!

Шевченко у своєму “Кобзарі” подав такі науки, які ми повинні все своє життя добре пам’ятати. Скажімо, він десятки раз закликає всіх конче молитися Богу, шанувати батька-матір, шанувати старших.

А ось цей його приклад буде віки-вічні жити й світити. Мати-наймичка пішла в Київ на прощу. Вернулася стомлена й запорошена. Невістка Катерина стріла її.

І ось наймичка-мати

Ввійшла в хату... Катерина

їй ноги умила!...

Це святий приклад для дітей-українців усього світу на віки-вічні!

Шевченко, бувало, тяжко мучився і тоді часом впадав у чорну безнадію й розпуку і на всіх і на все нарікав, нападав... Але це в Шевченка — тільки людська неміч.

У неділю, 9 липня, буде відкритий у місті Вінніпегу величний пам'ятник йому за кордоном. Благословляю усьому нашому духовенству ревно, щиро й велично, разом з усіма своїми вірними, помолитися за велику й вселюблячу душу Тараса Шевченка.

Усі благаймо Господа, щоб Він, Всемиловичий, оселив душу слуги свого Тараса в Оселях Праведників!

† Іларіон,
Митрополит Вінніпегу і всієї Канади.

Року Божого 1961-го, липня 9-го дня.

Катедро Пресвятої Тройці в Вінніпегу.

Благословляю в неділю, 9 липня, відслужити Панахиду по всіх Церквах Української Греко-Православної Церкви в Канаді, а перед нею перечитати це моє Послання.

10. III (26. II). 1961 р.

КОМЕНТАРІ

Основу цього видання склали рукописні праці Івана Огієнка (митрополита Іларіона), що зберігаються в його архіві у канадському місті Вінніпег.

Зважаючи на ту обставину, що умови для повернення в Україну цього колосального архіву (а це сто величезних коробок), відповідно до Заповіту його творця, ще не настали, створена нещодавно в Києві Фундація імені митрополита Іларіона (Огієнка) офіційно звернулася до Консисторії Української православної церкви в Канаді з проханням надати копії недрукованих досі рукописних праць для наукового опрацювання та підготовки їх до видання на батьківщині автора.

Питання це позитивно вирішилося після велелюдної презентації в містах більшої посілости українців у Канаді восени 2000 року книги автора цих рядків "Лишусь навіки з чужиною...: митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження", що була спільним проектом громади Українського православного собору Св. Покрови у Вінніпезі і відновленого у Києві Огієнкового видавництва "Наша культура і наука". В основу написання цієї книги якраз були покладені опрацьовані автором матеріали канадського архіву.

З благословення предстоятеля УПЦ в Канаді блаженнішого митрополита Василя Фундація отримала в своє розпорядження копії всіх недрукованих досі праць Іларіона-Огієнка, серед яких і рукопис "Тарас Шевченко".

Розміщені в різних коробках рукописи, що мали відношення до шевченкознавчої теми, були зібрані власноруч

та науково опрацьовані упорядником. Значну роботу в пошуку рукописів та їх копіювання виконав церковний архівар УПЦК Володимир Сеньчук.

За незначним винятком (кілька сторінок, надрукованих на машинці і виправлених рукою автора) всі інші сторінки — рукописні, виконані митрополитом Іларіоном чорнильною ручкою. На друкарській машинці видрукувана лише титульна сторінка майбутнього видання, здійснити яке автор мріяв до останніх днів свого життя: *“Митрополит Іларіон. Тарас Шевченко. 1861–1961. Збірник праць про Т. Г. Шевченка. 1961.”*

Під час підготовки рукописів до видання упорядником здійснена значна редакторська робота: в багатьох місцях уникнуто повторів, скорочень слів, уніфіковані посилення. У випадках різночитання, різнобою лексичних форм перевага надавалася літературній нормі. У більшості випадків збережено традиції репресованого українського правопису 20-х років, якого й дотримувався усе своє творче й наукове життя автор.

Водночас, узгоджуючи із сучасними нормами пунктуацію книги, упорядник прагнув зберегти основний характер авторського синтаксису.

До цього видання не увійшов значний масив підготовчих матеріалів, які автор збирав для майбутнього життєпису Тараса Шевченка. Архівар Володимир Сеньчук все ж об'єднав їх для копіювання на окремих аркушах і виконав цю тривалу в часі скрупульозну роботу. Проте вмістити ці тексти в нинішньому виданні не було можливості, оскільки вони залишаються поза змістом відібраних тут творів. Скоріш за все, ці тексти зможуть прийти до читача лише в академічному виданні, на яке колись все ж споможеться Україна.

ШЕВЧЕНКОВІ РУКОПИСИ

Публікується вперше.

Набір і наукове опрацювання тексту здійснено за ксероксною копією рукопису.

Цю працю автор уже готував до друку. Про це свідчить той факт, що перші її вісім сторінок були передруковані на машинці. Автор сам виправив друкарські помил-

ки, вніс зміни в заголовки деяких параграфів. Наступні 68 сторінок суцільно не пронумеровані. Зверху сторінок автором проставлені лише по дві рисочки. Наростаючу нумерацію мають лише назви параграфів. З цієї кількості сторінок деякі також надруковані на машинці.

Саме на початку цього рукопису упорядником була віднайдена титульна сторінка із загальною назвою всього майбутнього видання. Отож, автор хотів розпочати його саме з цієї праці.

Рукопис твору знаходиться в архіві митрополита Іларіона у Вінніпезі. Копія рукопису — в особистому архіві упорядника.

ВИДАННЯ ШЕВЧЕНКОВИХ ТВОРІВ

Публікується вперше.

Рукопис складається з 84 сторінок, написаних на окремих аркушах стандартного паперу з одного боку. Дві титульні сторінки, писані рукою автора: “† Іларіон. Видання Шевченкових творів. 1959”. Сторінки не пронумеровані. Їхній порядок визначають роки опису виходу творів Шевченка в світ. Опис новинок кожного наступного року автор починав з нової сторінки.

Рукопис не закінчений. В ньому багато виправлень і доповнень, зроблених у різний час.

Рукопис твору знаходиться в архіві митрополита Іларіона у Вінніпезі. Копія рукопису — в особистому архіві упорядника.

ПЕРШЕ ВИДАННЯ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ВІРШІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Вперше опубліковано в редактованому митрополитом Іларіоном місячнику Української богословської думки й культури “Віра й Культура” (числа 6, 9–12 — за 1960, 1–3 — за 1961 роки).

Завдяки ентузіазму лауреата премії імені Івана Огієнка львівського педагога і вченого Лесі Мороз ця праця незначним накладом побачила світ окремим виданням у Львові 2001 року заходами Львівського крайового товариства “Просвіта” і видавництва “Фенікс”.

РЕЛІГІЙНІСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Це єдина шевченкознавча праця, що побачила світ окремим виданням у Канаді ще за життя автора. Надрукована незначним накладом 1964 року у Вінніпезі заходами видавничої комісії при товаристві “Волинь”, якій митрополит Іларіон передав усі авторські права щодо видання своїх рукописних праць.

Проте ця книга готувалася до друку без участі автора, який на той час хворів. Як результат — значна кількість помилок, особливо в рясному цитуванні творів Тараса Шевченка. Ймовірно, пишучи свій твір, більшість цитат митрополит Іларіон робив по пам’яті, тому вони помітно розходяться з оригіналом.

Упорядникові довелося заново звірити всі цитати творів Шевченка за “Кобзарем” кнівського видання 1954 року, на яке й посилається автор у передмові до книги, і внести по всьому тексту в значній кількості необхідні виправлення.

Для підготовки до видання в Україні цю рідкісну книгу надіслали упорядникові співголова Фундації імені митрополита Іларіона (Огієнка) Анна Фігус-Ралько з Вінніпега та настоятель Української православної церкви Усіх Святих у Саскатуні отець Богдан Демчук.

ШЕВЧЕНКО ЯК ТВОРЕЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Вперше цю працю автор помістив як передмову до свого “Словника Шевченкової мови”, що побачив світ у Вінніпезі 1961 року. Обсяг словника — 258 сторінок.

В Україні публікується вперше.

ТРИ ЛІТА

Публікується вперше.

Рукопис складається із 67 сторінок, скріплених окремо за розділами і суцільно пронумерованих (за винятком розділів “Арешт”, “Агітатор”). Розділ “Повстання селян на Київщині” значиться за номером два і починається із 27-ї сторінки. Перші 26 сторінок цієї праці віднайти в архіві митрополита Іларіона не вдалося.

Рукопис не закінчений.

Рукопис твору знаходиться в архіві митрополита Іларіона у Вінніпезі. Копія рукопису — в особистому архіві упорядника.

СТОЛІТТЯ СКАСУВАННЯ ПАНЩИНИ

Вперше опубліковано в місячнику "Віра й Культура" (число 5 за 1961 рік). Це число вийшло в березні. І саме в березні рівно сто років тому в Росії було скасовано панщину. Тому закономірно, що редактор вирішив саме цим матеріалом відзначити цю пам'ятну для українців дату, підкресливши виняткове значення в цьому Тараса Шевченка.

У книжковому виданні твір уміщується вперше.

ПЕРЕДМОВИ, СТАТТІ

Словник Шевченкової мови

Стаття, написана у Варшаві 1934 року, вперше опублікована в "Словнику Шевченкової мови" (Вінніпег, 1961).

В Україні публікується вперше.

Чергові завдання шевченкознавства

Вперше опубліковано в часописі "Віра й Культура" (число 9 за 1961 рік).

У книжковому виданні цей програмний твір автора публікується вперше.

Недуга і смерть Шевченка

Вперше опубліковано в часописі "Віра й Культура" (число 1 за 1961 рік).

У книжковому виданні вміщується вперше.

Шевченко на селі

Вперше опубліковано в київській газеті "Рада" 27 лютого (12 березня) 1909 року.

У книжковому виданні вміщується вперше.

Як колись читали Шевченка

Вперше опубліковано в київській газеті "Рада" 26 лютого (11 березня) 1909 року.

У книжковому виданні вміщується вперше.

РЕЦЕНЗІЇ

Шкільне видання “Кобзаря”

Вперше опубліковано в часописі “Віра й Культура”
(число 2 за 1961 рік).

У книжковому виданні публікується вперше.

Ідейне насліддя Т. Г. Шевченка і сучасність

Вперше опубліковано у часописі “Віра й Культура”
(число 1 за 1961 рік).

У книжковому виданні вміщується вперше.

ПОЕЗІЇ

Вставай, Тарасе!

Вперше опубліковано в часописі “Віра й Культура”
(число 5 за 1961 рік).

У книжковому виданні вміщується вперше.

Тарасове серце

Вперше опубліковано в часописі “Віра й Культура”
(число 8 за 1961 рік).

У книжковому виданні вміщується вперше.

ПРОПОВІДІ

Поет на службі народові

Публікується вперше.

Машинописний варіант проповіді зберігається в архіві упорядника.

Помолімося за Тараса Шевченка

Публікується вперше.

Машинописний варіант проповіді зберігається в архіві упорядника.

ЗМІСТ

КАНАДСЬКА ШЕВЧЕНКІАНА МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА

(Микола Тимошик)	5
------------------------	---

ШЕВЧЕНКОВІ РУКОПИСИ

1. Високе значення Тараса Шевченка	38
2. Вивчення Шевченка	39
3. Вивчення рукописів	40
4. Рукописний зв'язок з попереднім віком	42
5. Шевченко скрізь читав свої вірші	44
6. Твори поета списувалися по всій Україні	48
7. Шевченко мало дбав про збереження своїх оригіналів	50
8. На чому писав Шевченко	57
9. Відомі не всі твори	58
10. Рукописи під судом	59
11. Текст Шевченкових творів не завжди усталений	63
12. Шевченків правопис	63

ВИДАННЯ ШЕВЧЕНКОВИХ ТВОРІВ	67
----------------------------------	----

ПЕРШЕ ВИДАННЯ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ВІРШІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

1. Найбільший ювілей	92
2. Шевченко в революційній акції	99
3. Революційні настрої в Україні	102
4. Лейпцизький збірник	104
5. Попередники ЧеКа	106
6. Опис лейпцизького видання	110
7. Правопис і помилки	114

8. Література про лейпцизьке видання	116
9. Перевидання лейпцизького збірника	118
10. Хто прислав Шевченкові вірші для лейпцизького видавництва	122
11. Значення тексту лейпцизького видання	133
12. І. Г. Головін — редактор лейпцизького видання	138
13. “Русская Библиотека” у Лейпцигу	143
14. Хто й нащо поєднав Пушкіна з Шевченком?	145
15. Чому названо “Нові вірші”?	147
16. Велике значення лейпцизького видання	148
17. Поширення революційних Шевченкових віршів по Західній Україні	149
18. Поширення збірника серед революційної еміграції в Європі	153
19. Поширення збірника в Росії	155
20. Російські демократи сильно використовували Шевченкову революційність	156
21. Шевченко і повалення панщини	159

РЕЛІГІЙНІСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

1. Релігійний стиль Шевченкових творів	164
2. Витоки релігійности Шевченка	174
3. У “Кобзарі” Бог — у всьому і скрізь	176
4. Християнські святині	187
5. Життя у світі з Богом	193
6. Церковне життя в “Кобзарі”	204
7. Шевченкова моральна й релігійна наука	217
8. Поет у безнадії та розпачу	228
9. Зіпсуття Шевченкових текстів	239
10. “Марія”. Арешт Шевченка в Україні 1859 року	245
11. Головна ціль “Марії”	248
12. Шевченкова “Марія”	252
13. Благовіщення	259
14. Благовіщення в Шевченковій “Марії”	261

15. Основна Шевченкова помилка в “Марії”	264
16. Акафіст богородиці і “Марія”	269
17. Шевченко був віруючий!	273

ШЕВЧЕНКО ЯК ТВОРЕЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

1. Шевченкова мова	282
2. Народність Шевченкової мови	283
3. Релігійний стиль Шевченкової мови	287
4. Стародавні вірування українського народу	293
5. Елементи Шевченкової мови	294
6. Вплив П. Куліша на Шевченкову мову	298
7. Шевченко як творець української літературної мови	300
8. Яскрава мальовничість Шевченкової мови	302
9. Рясна синоніміка Шевченкової мови	304
10. Новотвори в Шевченковій мові	306
11. Правопис “Кобзаря”	307

ТРИ ЛІТА

1. Повстання селян на Київщині	314
2. Арешт Шевченка у спогадах сучасників	320
3. “Агітатор”	322
4. “Як умру, то поховайте”	323
5. Пояснення до “Заповіту”	327
6. “Невіруючий” Шевченко	331
7. Переклади й музика “Заповіту”	334

СТОЛІТТЯ СКАСУВАННЯ ПАНЩИНИ

1. Рабство в Україні	340
2. Необмежені права дворянства	341
3. І свої пани	343
4. Наслідки рабства	344
5. Боротьба з панщиною	345
6. Шевченко — найбільший борець проти панщини	346
7. Найбільший ювілей у нашій історії	347

ПЕРЕДМОВИ, СТАТТІ

Словник Шевченкової мови	350
Чергові завдання шевченкознавства	356
Недуга і смерть Тараса Шевченка	385
Шевченко на селі	387
Як колись читали Шевченка	395

РЕЦЕНЗІЇ

Шкільне видання "Кобзаря"	400
Ідейне насліддя Т. Г. Шевченка і сучасність	402

ПОЕЗІЇ

Вставай, Тарасе !	406
Шевченко	407
Тарасове серце	408

ПРОПОВІДІ

Поет на службі народів: з приводу всеканадської акції збору пожертв на пам'ятник Тарасові Шевченку	412
Помолімося за Тараса Шевченка!	416

КОМЕНТАРІ

(Микола Тимошик)	421
------------------------	-----

Науково-популярне видання

Іван Огієнко
(Митрополит Іларіон)

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Упорядник, автор передмови і коментарів
Микола Тимошик

Комп'ютерна верстка **Олександр Шайніков**
Художник обкладинки **Євген Муштенко**
Коректор **Аліша Тимошик**

Формат 70x100 1/32. Папір офсет. № 1. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 17,88. Обл.-вид. арк. 20,0. Наклад 4000 прим.

Науково-видавничий центр «Наша культура і наука»
а/с 1, Київ-107, 04107.

Електронна адреса: nkin@ukr.net

Свідоцтво про державну реєстрацію
суб'єкта видавничої діяльності ДК № 719 від 17.12.2001.

Віддруковано ЗАТ «ВІПОЛ», ДК № 15
03151, м. Київ, вул. Волинська, 60. Зам. № 3-2739.

ПЕРЕДМОВА ТАТТІ

Словеса Шевченка і ми	334
Чортів садок і Шевченко	336
Наша історія Тарас Шевченко	340
Шевченко і ми	347
Ві вікі вікі Шевченко	355

РЕЦЕНЗІЇ

Шевченко і ми	400
Шевченко і ми	400
Шевченко і ми	400

ПОСІЛ

Тарас Шевченко	406
Тарас Шевченко	406
Тарас Шевченко	406

- Іван Огієнко (Митрополит Іларіон)**
О38 Тарас Шевченко / Упоряд., авт. передмови і коментарів М. С. Тимошик. — К.: Наша культура і наука, 2003. — 432 с., іл.

ISBN 966-7821-16-1

“Тарас Шевченко” — одна з небагатьох книг Івана Огієнка, яку він писав усе своє життя, але так і не довів свій творчий задум до кінця. Створені в еміграції, сотні рукописних сторінок повернулися на Батьківщину лише тепер — більш ніж через чотири десятиліття після написання і через тридцять літ після смерті автора. Це видання стане своєрідним відкриттям для сучасного шевченкознавства.

Зважаючи на новизну, емоційність і доступність викладу, авторські знахідки й відкриття, нинішній український читач мимоволі сприйме цю унікальну книгу не лише розумом, а й душею і серцем. Вона, без перебільшення, писалася кров'ю серця і призначалася Україні.

Для старшокласників і студентів, учителів і викладачів. Усіх, кому небайдужа ідея національного відродження.

ББК 83.3(1Укр)

Муса.

А ти приємає свѣтаго,
ти сего прощаєшъ могодѣ!
Мене тѣмъ въ нелюбѣ бываю
и зѣмѣ и нелюбѣ одиномъ.
и не мѣстамъ среди нелюбѣ
и не тѣмъ божьмъ нелюбѣмъ
мѣнамъ не мѣстамъ нелюбѣмъ.
и нелюбѣмъ, и нелюбѣмъ
и нелюбѣмъ... и нелюбѣмъ!
О нелюбѣмъ нелюбѣмъ!
Мене тѣмъ божьмъ нелюбѣмъ.

